tarih ve toplum

Yahya Kemal • Misâk-ı Millî
Likya Kaya Mezarları
Bir Çavuşun Yemen Anıları
Mimar Sinan'ın Kökeni

tarih ve toplum

İletişim Yayınları/Perka A.Ş. adına
Sahibi Zeki TÜRKKAN
Genel Yönetmen Murat BELGE
Yayın Yönetmeni
Mete TUNÇAY
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Bülent ÖZÜKAN
Grafik Düzenleme
Aylâ İŞLER
Görsel Malzeme Danışmanı
Marianna YERASİMOS
Reklâm ve Halkla İlişkiler
Aslı YADA-Çiğdem ÖZKAYA
Düzelti
Lütfi KUZU-Abdullah ONAY
Nuran GÖRGÜNAY-Mustafa ŞAHİN
Pikaj
Hamiyet GÜRSOY

İLAN KOŞULLARI: Arka kapak renkli: 350.000 TL., kapak içleri renkli: 250.000 TL., iç sayfa renkli: 200.000 TL., iç sayfa siyah-beyaz: 100.000

YILLIK ABONE (12 sayı) 4000 Lira. Abone olmak isteyen okuyucularımızın, yıllık abone bedeli olan 4000 lirayı PERKA A.Ş.'nin Yapı ve Kredi Bankası Çemberlitaş Şubesi 2364 No'lu hesabına yatırarak, banka dekontu fotokopisini ve adreslerini bize göndermeleri yeterlidir.

İletişim Yayınları/Perka A.Ş,
Klodfarer Cad. İletişim Han.
Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 520 14 53-54-55
Konur Sk. No: 24/4 Yenişehir-Ankara
Tel: 25 36 00 - 25 20 71

Kıbrıs'ta Satış Fiyatı: 500 Lira.
Yurtdışı Abone: Uçakla 35 Amerikan Doları.

İletişim Yayınları/Perka A.Ş. ofset tesislerinde hazırlanmıştır.

Siyah Beyaz Filmler
Mustafa ÖZSOY
Renk Ayrımı
ÜÇEL Ofset
Baskı
ALAŞ Matbaası
Genel Dağıtım
GAMEDA

6 Bir Ömür Boyunca (7)
Refik Halid Karay

9 Yaşayan Türkologlar (7)
Louis Bazin İle Söyleşi
Server Tanilli

13 Koleksiyoncunun Dağarcığından
Hüseyin Kılıç

15 VIII. Edvard'ın Türkiye'yi Ziyareti ve Donanmanın Malta Ziyareti
Amiral Fahri Çoker (E.)

22 Eski Mezar Taşları
M.Orhan Bayrak

25 Namık Kemâl'in Diyojen'de İmzasız Çıkan Siyasal Gülmece Yazıları (3)
Aziz Nesin

26 Bir Bâbıâli Kavgası
Dr. Aydın Uluyazman

28 Likya'nın Kaya Mezarları
Nevzat Zafer

34 Osmanlı Basınında Yüzyıl Önce
Bu Ay: Tarik'ten Seçmeler
Ayşe Şen

36 Portekiz Mektuplarını Kim Yazdı?
Enis Batur

38 Mimar Sinan'ın Aslı Hakkında
Nejat Göyünç

4 Mimar Sinan'ın Kökeni Neden Tartışılır?
Hagop Sivasliyan

44 Bizans İmparatoriçeleri (9)
Anna Komnenos [Komnena]
Ahmed Refik

46 Geçmiş Şölenler

47 TBMM'de Misak-i Milli'ye Bağlılık Andı İçilmesi Konusu (1)
Nejat Kaymaz

52 Bir Çavuşun Yemen Anıları (1)
Ahmet Hazerfan

56 Yahya Kemal Üzerine Aykırı Düşünceler
Cevdet Kudret

66 **Kitabiyat**
Mezartaşında Simgeleşen İnançlar
Osman Balcıgil/66
Bekir Fahri İdiz'in "Jönler" Romanının Yeni Baskısı Dolayısıyla
Ali Tekiner/67
"Hürriyet Kahramanı" Resneli Niyazi Bey'in Anıları
Cemil Koçak/68
Rumeli'de Niyazi Bey'in İlk Nutku/69
İkinci Dünya Savaşı'nda T.C.'nin Nazi Almanyası ile Ekonomik ilişkileri
Gültekin Emre/71

Ön kapak:
Musa, Sina Dağı'nda on emri alıyor. Patrice Leon un İncil'i. (Bibliotèque Vaticane)

ÂKİF'İN MEKTUPLARI

Önce, bu değerli mektupları bize kazandırdığı için Sami Önal'a olan teşekkür borcumuzu ifa edelim. Bir Paşa'nın davetlisi olarak Mısır'a giden Âkif'in manen ve ruhen olmasa da maddeten rahatlık içinde olduğu yolunda genel bir kanaat vardı. Sanıyorum ilk defa bu mektuplarla bunun kesinlikle böyle olmadığını birinci elden öğrenmiş olduk. Bu mektupların satır araları da çok önemli: Âkif'in kendisi, Eşref Edip, damadı Ömer Rıza (Doğrul), Mithat Cemal ve diğer arkadaşları, yakınları hakkında hissettirdikleri de hayli manidar.

Fakat bu değerli mektupların, esirgenmemesi gereken bir titizlikle yayımlanmadığı, daha doğrusu yayıma hazırlanmadığını da söylemek gerekir. Bütün mektupların fotokopisi olmadığı, ayrıca da konulan fotokopiler çok iyi okunmadığı halde çok bariz yanlışlar var.

Her şeyden önce Âkif'in Mısır'da kaldığı ve mektuplarını yazdığı yerin adı, geçtiği iki yerde de yanlış okunmuş; Hilvan "Heluan" olarak verilmiştir. Halbuki Safahat'ta birçok şiirin altında bu yerin adı vardır, ayrıca Âkif'in biyografisinden bahseden hemen her kitapta da bu yerden bahsedilmektedir (bk. 1. ve 4. mektuptan sonraki mektup). 3. mektubun sonundaki Naim Bey "Nadim Bey" olarak okunmuş, ondan sonra gelen mektupta ise doğrusu yazılmıştır.

1. mektupta çokça okuma yanlışı var:

Yanlış	*Doğru*
isbat-ı müddet	isbat-ı müddea
bünye ve şuhûdi	beyyine ve şuhûd
baiznullah	biiznillah
ahfad	ıhvan (diğer mektuplarda doğru okunmuş)

Ayrıca 1. mektubun fotokopisi verilen kısmının alttan dördüncü satırının yarısı okunmamış, okun(a)madığı da belirtilmemiştir. Bu kısımda "hiçbir kimse takatının üstünde bir şeyle mükellef tutulmaz" anlamına gelen âyetin Arapça metni ile fotokopide okunamayan birkaç kelime daha var.

2. mektubun ikinci paragrafında "Molla" olarak verilen isim de Mualla olmalı.

Mektupları yeniden mi yayımlasak, ne yapsak?

İsmail KARA, İstanbul

TROÇKİ BALKANLARDA

Feroz Ahmad, Mayıs 1985 tarihli 17'nci sayımızda çıkan Troçki'nin Balkan Savaşı Yazıları'nda, belki malûm farzettiği için, Birinci Dünya Savaşı sırasındaki gazete muhabirliğine dair, Troçki'nin standart biyografilerinde verilen bilgilere değinmiyor. Oysa, Isaac Deutcher'in Türkçeye de çevrilmiş bulunan *Troçki*'sinin ilk cildinde (Silâhlı Sosyalist -s.243-48'de), Troçki'nin 1912-13 yıllarında Viyana'daki üssünden Balkanlar'a yaptığı çeşitli geziler, -özellikle Ağustos Bloku çevresindeki parti-içi mücadeleleriyle birlikte pek güzel anlatıldığı gibi, Bertram D. Wolfe'un keza Türkçeye çevrilmiş olan *Devrim Yapan Üç Adam*'ında da bu konuyla ilgili olarak şöyle denilmektedir:

"Viyana'da yaşayan ve Balkanlar'daki kaynayan kazanın yakınında bulunan Leon Troçki, liberal Rus gazetesi *Kievskaya Mysl*'a "küçük savaşlar"ın manzarasını çizmek için hiç vakit kaybetmiyordu. "Ağustos Blok'u"nun başarısızlığından sonra buralara geldiğine çok memnundu. Savaşı yakından görmek istiyordu. Geleceğin Savaş Komiseri savaşın yüzüne bu kadar yakın düşmenin verdiği şaşkınlık içindeydi:

Siz Rusya'dakiler -diyordu ilk haberinde- savaş olduğunu biliyorsunuz ve bunun böyle olduğuna inanıyorsunuz. Fakat, her günkü hayatımızın birer parçası olan tanıkların, sigaraların, yalınayak ve sümükleri akan çocukların ortasında, amansız bir tradeji olan savaşın nasıl olup da yerleşiverdiğini aklım almıyor. Savaş ilân edildiğini duydum, başladığını da biliyorum, fakat savaş olduğuna nasıl inanacağım, bunu bilemiyorum.

... ...

"Antid-Oto"nun (Troçki'nin yazılarında kullandığı takma-isim) gönderdiği haberlerin en fazla dikkat çekmesi Bulgarların vahşetleri ve yaralı veya esir düşen Türklere karşı giriştikleri vahşi hareketleri haber vermesi üzerine oldu. Oysa o zamana kadar Rus basını için bellibaşlı konulardan biri Türklerin Ermenilere karşı giriştikleri vahşet hareketleri idi. Nitekim Transkafkasya Genel Vâlisi Vorantsov Dashkov'un 10 Ekim 1912'de Çar Nikola'ya yazdığı bir mektupta şöyle deniliyordu:

Türkiye'deki Ermenileri savunmak için, hele şu zamanda, açıkça harekete geçmek gereklidir. Böylece, istese de istemese de ileride askerî işlemlerimizin alanı olacak bu yerlerde bize sempatisi olan bir halk topluluğu yaratmalıyız.

Antid-Oto'nun yazdıklarını okuyan herkes, bu yazılar "Slav kardeşlerimiz"-in Türklere karşı vahşette bulunduğunu söyleyecek kadar cüretkâr, deyip çıkıyordu. Haber milletin dikkatini çekti ve "Antid-Oto" isminin Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun beslediği mülteci Rus ihtilâlcilerinden birisine ait olduğu hükmüne varıldı. Bu eski bir hileydi: "Beğenilmeyen bir eleştiride bulunanları düşman ajanı ilân etmek."

Çeviren: Ünsal Oskay (Ankara: Türk Siyasî İlimler Derneği Yay., 1969), s.720-21.*

Seyfi MÜMİN, İstanbul

* Bu kitabın ikinci baskısı, farklı bir çevirmen adıyla Ankara'daki Kuzey Yayınları'nca yapılıyor: İlk yarısı, birinci cilt olarak çıktı. Ama her nedense, *Devrim Yapan Üç Adam* yeni basımda *Devrimi Yapan Üç Adam* olmuş. Oysa, İngilizce başlıkta *Revolution* (Devrim) sözcüğünün önünde *the* değil, *a* harf-i tarifi var.

SON SÜRRE

Haziran sayısında anlattığınız "Sürre" geleneği, Osmanlı Devleti'nin en sonuna kadar devam etti mi? Açıklayabilirseniz memnun olurum.

Mehmet ŞENEL, BOLU

■ Hemen hemen! En son Sürre Alayı 1916'da gönderilmişti. Bundan sonra, Mekke ve Medine'yi iki yıl daha elimizde tuttuk, ama Hicaz İsyanı dolayısıyla bu âdet sürdürülemedi. Son Sürre Emini, (Enver Paşa'nın mülkî paşalık rütbesi tevcih ettirdiği babası) Ahmet Paşa idi. Bu zat 1919 Haziranı'nda Malta'ya sürülmüş ve aynı yılın sonlarında, son Sürre sırasında Hicaz'da fazladan para dağıttığı gerekçesiyle hakkında kovuşturma açılmıştır. Hacı Ahmet Paşa, bu konuyla ilgili olarak yazılı ifadesinde şunları anlatmıştı:

1332 yılında Sürre emini atanarak Hicaz'a yollandım. Ama Arap şeyhleriyle kabileleri Medine'den sonra, kuvvet kullanarak geçişime engel oldular. Hükümetçe kararlaştırılmış atiyye'lerin (armağanların) artırılmasını istediler. İstanbul'a başvurdum. Yetkili makamlar, bu amaçla bana 10.000 lira vermesi için eski Medine Muhafızı Basri Paşa'ya emir gönderdiler. Bu paranın iki bin lira kadarı altındı.
Makbuz karşılığında parayı alır almaz, benim başkanlığımda özel bir komisyon kurdum. Komisyonda, Sürre Hâkimi Hacı Halil Hilmi Efendi, Sürre Kâtibi Hacı Vahyi Efendi, Sürre Kethüdası Hacı Rıza Bey, Doktor Hacı Âkif Bey ve Ahkâmbaşı Hacı Mustafa Efendi vardı. Bu kimselerin önünde atiyye dağıtımına başladım.
Hazinenin çıkarlarını korumak için harcadığım bütün çabalara rağmen, aklımda kaldığına göre, bu paranın dört bin lira kadarını harcamak zorunda kaldım. Anılan komisyonla birlikte, ayrıntılı bir mazbata kaleme aldım.
Daha sonra Şam'a dönünce yetkili makamlara başvurdum, paranın elimde kalan altı bin lirasını, eski Dördüncü Kolordu'dan Manastırlı Kâzım Bey'in özel olarak gönderdiği subaylara teslim ettim ve bir makbuz aldım.

Bilâl N.Şimşir, *Malta Sürgünleri* (Ankara; Bilgi Yay., 1965), 2. bas., s.306.

(Ahmet Paşa, ömrünce harama uçkur çözmemiş olmakla övününce, Süleyman Nazif'in "keşke helâle de çözmeseydin" diye takılması olayı da Malta'da geçmiştir.)
Şimdiden haber verelim ki, değerli filatelist Salih Kuyaş'ın posta tarihi açısından kaleme aldığı, yakında yayımlayacağımız yazılarında, Hicaz Demiryolu dolayısıyla, bu bölgenin Harb-i Umumi'deki gelişmelerine de değinilmektedir.

Malta Sürgünlerinin bir kısmı

"Marûz-u Çâker-i Kemineleridir ki..."

UYGUR KOCABAŞOĞLU *

Sevgili hocam, geçen mektubumda müderris elkâbından yola çıkarak Osmanlı medrese ve müderrisleri üzerine kimi anektodlar aktarmıştım. İzin verirsen bu mektubumda genel olarak *elkâb* ya da unvanlar ve hitab şekilleri üzerine bir-iki şey aktarmak istiyorum. Elkâb lâkab'ın çoğulu. Devellioğlu lâkabı "bir kimseye kendi asıl adından başka takılan ad" diye açıklıyor. Uygulamada elkâb, bir yandan kişi ya da ailelere verilen sivil unvanları, bir yandan da rütbe sahiplerinin resmî unvanlarını kapsıyor. Kişisel unvanlar arasında, "Gözübüyük", "Gönlübol" ne bileyim, "Eliaçık", "Bahtıkara" vb. nitelemeleri çevremizde görüyoruz. Soyadı kanunundan sonra bu gibi lâkablar ve unvanlar aile adı ya da soyadı oluverdi. Rütbe, makam sahiplerine, görevleri dolayısıyla verilen unvanlara ise "elkâb-ı resmiyye", yani resmî unvanlar deniyor. Cumhuriyetten sonra bunların tümden kaldırıldığını biliyoruz. İşte benim bu kere üzerinde durmak istemediğim bu ikinci kümeye giren nitelemeler.

Bütün geleneksel toplumlar gibi Osmanlı toplumu da elkâba oldukça meraklı. Aslında günümüzde de elkâba olan merakın sürüp gittiğini söylemek bence yanlış olmaz. Her ne kadar, 26 Kasım 1934 tarihli, "Efendi, Bey, Paşa Gibi Lâkab ve Unvarların Kaldırılmasına Dair Kanun"-un yürürlüğe girmesinden sonra, lâkab ve unvanlar şeklen ve resmen terkedildi ise de gerçek hayatta pek de öyle olmadı. Öte yandan, her ne kadar "sınıfsız ve imtiyazsız kaynaşmış bir kitle" isek de, bizzat toplumsal hayatın kendisi insanlara belirli lâkablar ve unvanlar takıyor. Orhan Veli, *Ahmetler* adlı şiirinde,

"Kimimiz Ahmet Bey,
Kimimiz Ahmet Efendi;
Ya Ahmet Ağayla, Ahmet Beyefendi?"

diye sual etmez mi? Ve de biz fâniler, çevremizde her gün yüzlerce "Lan"lar, "Bey"ler, "Beyefendi"ler görmez miyiz? Dolayısıyla ortaya bir çelişki çıkıyor. Gerçek hayatta bir sürü, rütbe, mertebe, makam vb. varken, bunların karşılıkları olan lâkaplardan yoksunuz. İşte tam bu noktada o zavallı "SAYIN" kelimesinin macerası başlıyor. Bu masum kelimecik, yerine göre, değerli, saygın, koruyucu, duyarlı, sevecen ve daha nice olumlu anlamlarla yüklü olarak kullanıldığı gibi, yerine göre de sinsi, kindar, yalancı, düzenbaz, namussuz vb. olumsuz anlamlarla yüklü olarak insanların adlarının başına takılabiliyor. Hele bu masum sayın kelimesini, dişlerinin arasından tıslayarak öylesine mahirane kullananlarımız var ki, yerine göre karşısındakine, "şevketlû", "devletlû", "atufetlû", "izzetlû", yerine göre de "mel'un", "münafık", "den'î" diye haykırdıklarını anlamakta insan hiç güçlük çekmez. Arasıra şöyle düşündüğüm olmuştur: Acaba, Osmanlı'da pek bol ve değişik olan elkâb kaldırılmamış olsa daha iyi olmaz mıydı? Hem insanlar meramlarını daha iyi anlatma olanağı bulurlar, hem de masum "sayın" kelimesi bu kadar zorlanmamış olurdu...

Her ne ise, şakayı bir yana bırakıp asıl konumuza dönelim. Osmanlı'da padişahın kendisinin olduğu gibi kullarının da oldukça zengin elkâbı bulunuyordu. Bu elkâb zamanla çok süslü, mübalağalı biçimler aldı ve bunlarla uyumlu hitab şekilleri geliştirildi. Kuşkusuz bütün bunları belirleyen de resmî ve sivil hayattaki dereceler, mertebeler, rütbelerdi. Padişah kullarının *ilmiyye, mülkiyye, seyfiyye* diye başlıca üç kümede toplandığı düşünülürse, her kümedeki ve farklı mertebedeki padişah kulunu incitmeden, gücendirmeden, doğru elkâbı kullanmak da zamanla önemli bir sorun oldu. Aslında, sorun olduğu kadar başlı başına bir iş, bir sanat oldu. Kimbilir, belki de kısmen bu nedene, kısmen de devlet bürokrasisinde yapılan reorganizasyonlara bağlı olarak ilk kez II. Mahmut döneminde, ilmî, mülkî ve askerî rütbeler bir düzene sokuldu ve "muadeletleri" belirlendi. Daha sonra da, "teşrifat defter"lerinde zaman zaman yapılan düzenlemelerle XX. yüzyılın başına gelindi. Yüzyılımızın başlarında, Osmanlı İmparatorluğu'nun teşrifat düzeni, ana hatlarıyla şöyle idi:?*

Rüteb-i Mülkiyye (Mülkî rütbeler)	*Rüteb-i Askeriyye (Askerî rütbeler)*	*Rüteb-i İlmiyye (İlmiye rütbeleri)*
Vezaret: Vezir (Paşa) Rütbe-i Bâlâ (Bey, Efendi)	Müşirlik: Müşir (Paşa) Ferik-i evvel (Paşa)	Sadr-ı Rumeli veya Rumeli Kazaskerliği (Efendi)
Rütbe-i evveli sınıf-ı evveli veya Rumeli Beylerbeyiliği Payesi (Efendi, Bey)	Ferik-i sani (Paşa)	Sadr-ı Anadolu ve Anadolu Kazaskerliği (Efendi)
Rütbe-i evveli sınıf-ı sanisi (Efendi) veya Mir-i Miran¡ Payesi (Paşa)	Mir-i Liva (Paşa)	İstanbul Kadılığı Payesi (Efendi)
Rütbe-i saniye sınıf-ı evvel mütemayizi (Efendi, Bey) veya umera Payesi (Bey)	Miralay (Bey)	Haremeynü'ş-şerefeyen mevleviyeti Payesi (Efendi)
Rütbe-i saniye sınıf-ı sanîsi (Bey) veya İstabl-ı amire Müdirliği Payesi (Efendi)	Kaymakam (Bey, Efendi)	Bilâd-ı hamse Mevleviyeti (Efendi) Mahreç Mevleviyeti (Efendi)
Rütbe-i Salise (Efendi veya Rikâb-ı Humayûn Kapıcıbaşılığı (Efendi)	Binbaşı (Bey, Efendi) Kol Ağası (Efendi)	Kibar Müderrisîn (Efendi)
Rütbe-i Rabia (Efendi)	Yüzbaşı (Efendi)	Süleymaniye madunud Müderrisin (Efendi) Mülâzim (Ağa)
Rütbe-i hamse (Efendi)	Mülâzim (Ağa)	Hoca (Efendi)

* Tablo'nun ve yazının hazırlanmasında özellikle üç kaynaktan yararlanıldı:
a. *Sâlname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Selânik Matbaası, 1326 (Mali).
b. *İlâveli Hazine-i Mekâtib yahud Mükemmel Münşaat*, (tarih ve matbaa yok).
c. V.H.Hagopian, *Ottoman-Turkish Conversation-Grammar*, Julius Groos, Heidelberg, 1907.

Hemen belirtmeliyim ki, Padişah-ı âlem penah hazretleri ile vekil-i mutlak sadrazam ve semahatlû şeyhülislâm hazretleri Tablo'daki teşrifat düzenine sığmayacak kadar büyüktüler.

Teşrifat tablosunda asker ve sivil devletlûların, devlet katındaki itibarlarının derecesi gözler önüne serilmektedir. Çeşitli rütbelerin yanında parantez içinde, o rütbe için kullanılan unvan ya da lâkablar görülmektedir. Ne var ki, dönemin devletlûlarına, diyelim bir vezire, bir kazaskere, bir ferike, yalnızca "paşa", "efendi" diye hitab etmek kadar ayıp bir başka şey olamazdı. Dolayısıyla bütün bu rütbelerin, mertebelerin, herkesçe bilinmesi ve kullanılması gereken hitab şekilleri geliştirilmişti. Özellikle resmî yazışmalarda, yani gerek yukardan aşağıya yazılan, fermanlar, name-i hûmayunlar, emirnameler, buyruldularda, gerek aşağıdan yukarı yazılan arz-ı haller, arîzalarda belirli kalıplara uyulması gerekiyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde, çeşitli rütbelerdeki görevlilere yöneltilen belli başlı hitab şekillerinin kimi örneklerini görmeden önce, Padişah, Sadrazam, Şeyhülislâm gibi liste dışı ulularla, yabancı devlet büyükleri, valiler, sefirler, kimi saray büyüklerine ne gibi kalıplar içinde seslenildiğine bir gözatalım:

Padişah: Bu yüce makama yöneltilecek hitab şekli ancak yazıyı yazanın övgü konusundaki maharetiyle sınırlıydı. Bununla birlikte, yüzyılın başında en çok kullanılanlardan bazıları şunlardı: Zât-ı hazreti padişahî, zât-ı hazret-i cihandarî, zât-ı hazret-i şehinşahî, velinimetimiz padişahımız efendimiz, şevketsimât efendimiz, şevketlû padişahımız efendimiz, zât-ı şevketsimât-ı hazret-i gîtî-sîtanî...

Sadrazam: Sadrazama yöneltilen yazışmalarda, eğer yazı "ilmiyye canibinden" geliyorsa, *marûz-u dâi-yi kemineleridir ki*, yok eğer başka yerden geliyorsa, *marûz-u çâker-i kemineleridir ki*, hitabı kullanılırdı. İkincisinin anlamı, aşağı yukarı şöyle: "Hiçbiç değeri olmayan ben duacınız kulunuzun dileğidir!" Sadrazam katına yöneltilen bir yazıda, *fehametlû, devletlû efendim hazretleri* ya da *zât-ı fehametsimât-ı hazret-i sadr-ı âzâmiye* diye başlamak adettendi. O kadar ki, azledilmiş yani görevinden alınmış bir sadrazama bile hitab ederken, *übbehetlü, devletlû efendi hazretleri* kalıbı kullanılırdı.

Şeyhülislâm: İlim kapısının bekçiliğini yapan, yani Bâb-ı meşihat'ta oturan şeyhülislâm hazretlerine hitab edilirken, eğer yazı ilmiyye dışından yazılıyorsa, *marûz-u bende-i dirîneleridir ki* diyerek söze başlanırdı. Yok eğer hitab eden ilmiyyeden birisi ise *marûz-u dâi-yi dirîneleridir ki* denilmesi gerekliydi. Şeyhülislâm için kullanılan uygun elkâb, *devletlû, semahatlû efendim hazretleri* oluyordu. Meşihat kapısından ayrılmış olanlara bile *devletlû, faziletlû efendi hazretleri* denilmesi görenek gereği idi.

Valide Sultan: Valide Sultan Aliyy-et-üş-şân hazretlerinin elkâbı ise şöyleydi: *Devletlû, ismetlû, azimetlû, inayetlû, merhametlû efendim hazretleri...*

Mısır Hidivi ile yabancı devletlerin -Cumhuriyet yönetimi ise- devlet başkanlarına, Osmanlı sadrazamı için kullanılan elkâb kullanılırdı. Öte yandan yabancı imparator ve krallara, örneğin İngiltere Kralı'na şöyle hitab edilmesi gerekiyordu: *Hindistan İmparatoru ve İngiltere Kralı Haşmetlû Albert Edward Hazretleri.*

Yabancı ülkelerin İstanbul'daki elçilerine, örneğin İngiltere sefir-i kebirine, *Asaletlû Sir Edward Grey Cenabları* denirdi.

Saray halkından kızlar ağasına, *devletlû, inayetlû efendim hazretleri,* damad-ı şehriyârilere, *Devletlû, atıfetlû efendim hazretleri* diye hitab edilirdi.

Mülkî ve askerî rütbeleri işgal eden zevata yönelik hitabların en yaygın olanları ise şunlardı (Tablo'daki sıralamaya göre):

— Müşir ve vezirlere: *Devletlû efendim hazretleri,*

— Genel olarak valilere: *Devletlû, atıfetlû efendim hazretleri,*

— Bâlâ rütbeli görevlilere, Baş Mabeynciye, Şura-yı Devlet Reisine: *Atıfetlû efendim hazretleri,*

— Ûlâ rütbeli görevlilere, feriklere ve Rumeli Beylerbeyine: *Saadetlû efendim hazretleri,*

— İkinci dereceden ûlâ rütbeli görevlilere, mirliva ve mutasarrıflara: *Saadetlû efendim,*

— Mütemayiz rütbelilere, miralay ve kaymakamlara: *İzzetlû efendim hazretleri,*

— Sâniye rütbeli görevlilere, gemi kaptanlarına ve İstabl-ı Âmire Müdirine: *İzzetlû efendi, İzzetlû bey, İzzetlû ağa,*

— Binbaşı, komodor, alay eminleri ve müdürlere: *Rif'atlû bey, Rif'atlû efendi, Rif'atlû ağa,*

— Dördüncü dereceden rütbeli memurlara, kol ağalarına: *Fütüvvetlû bey, Fütüvvetlû efendi, Fütüvvetlû ağa,*

— Yukarda sayılanların dışında kalan tüm görevlilere: *Hammiyetlû bel, Hamiyyetlû efendi, Hamiyyetlû ağa.*

Silk-i ilmiyyenin, yani ulemânın unvanları da -kuşkusuz mertebelerine göre- şöyle sıralanırdı:

— Rumeli ve Anadolu kazaskerlerine: *Semahatlû efendim hazretleri,*

— İstanbul Kadısına: *Faziletlû efendim hazretleri,*

— Haremeyn Bilâd-ı Hamse ve Mahreç mevleviyyeti mensuplarına: *Faziletlû efendi,*

— Genel olarak müderrislere: *Mekremetlû efendi,*

— Süleymaniye'nin altındaki medreselerin müderrisleriyle genel olarak hocalara: *Meveddetlû efendi.*

Benim bu aktarmaya çalıştıklarım, deyim yerinde ise, yağcılığın alt sınırı. Bu sınırı aşağıya doğru geçmek çok ayıp, ama yukarıya doğru aşmak pek makbul...

İşte böyle sevgili hocam, bilmem bana birazcık hak verdin mi? Bu kadar zengin ve bol elkâb varken ve Allah eksikliğini göstermesin, günümüzdeki rütbe, makam, mertebe ve dereceler yüzyıl başındakileri aratmazken, bütün söylemek istediklerimizi bir tek "SAYIN" kelimesinin içine sıkıştırmaya çalışmak, hem bizlere, hem de bu garip sayın kelimesine haksızlık olmuyor mu?

Bâki selâm, Hûda'ya emanet ol hocam.

Okuyuculara Mektup

Bu sayımızdaki Hukukçu Em. Amiral Fahri Çoker, neredeyse yarım yüzyıl önceki iki olayın üstünde duruyor. (Sonradan aşkı uğruna tacını terkettiğine dair romantik bir efsaneyle tanınan) İngiliz Kralı VIII. Edward'ın İstanbul'a yaptığı gayriresmî ziyaret (Winston Dükü'nün tahttan ayrılmasının gerçek nedeninin, tutucu iktidar partisiyle toplumsal konularda anlaşamaması olduğu artık iyice bilinmekte) ve Türk donanmasının Malta gezisi (ki Fahri Paşa da, genç bir subay olarak bu geziye katılmış). Bu sayımızda başlayan ikinci hatırat ise Seydioğlu İlyas Çavuş'un tam 79 yıl önce çıkan bir ayaklanmayı bastırmak üzere, birliğiyle gittiği Yemen üstüne. İlyas Çavuş'un Yemen anıları Ağustos'ta tamamlanacak, Eylül'de de Balkan ve Cihan Savaşları anılarına sıra gelecek.

Değerli tarihçi Nejat Kaymaz, Misak-ı Millî'nin TBMM'ce 1920 Temmuzu'nun hangi günü ve nasıl kabul edildiği konusunda, şimdiye kadar bütün araştırıcıların yanıldığını ortaya koyarken tarihçinin mutfağında işlerin nasıl yapıldığını da okuyuculara göstermiş oluyor.

Bu ay, mezarlar konusunda odaklaşan üç yazıya yer verdik. Şimdiye kadar, doğru dürüst arkeolojiye girememiştik. Nevzat Zafer'in Likya Kaya Mezarları hakkındaki incelemesi, bir başlangıç oluyor. Artık arkeoloji yazılarının arkası gelecek. Em.Kd. Albay Orhan Bayrak, Osmanlı mezar taşlarının tipolojisi üstünde duruyor. Kitabiyat bölümümüzde de, Burhan Oğuz'un yine mezar taşlarına dair küçük bir kitabının tanıtımı var.

"Yakın Tarihimizden Portreler" genel başlığı altında sunacağımız yeni dizimizde, ayrı ayrı araştırıcılar, çeşitli alanlarda tanınmış ve/veya değerli kişileri anlatacaklar. Elinizdeki sayıda bulunan, Cevdet Kudret'in Yahya Kemal üstüne (birçoklarına kışkırtıcı gelecek) yazısı, bu dizinin ilki oluyor. Bunu, Taha Toros'un Abdülkâdir Kemalî (Öğütçü) ve Mahmut Şakiroğlu'nun Muallim Cevdet (İnançalp) hakkındaki yazıları vb. izleyecek. Yahya Kemal konusunda bazı okuyucularımız pek duyarlı. Ona toz kondurulmasına dayanamıyorlar. İlk sayımızdaki, Cevdet Kudret, Ziya Osman Saba'yla ilgili yazısında Yahya Kemal'in bir şiir dizesini eleştirmesine gelen tepkiler hâlâ sürmekte. Daha geçenlerde bir dostumuz, şairin yakınlarından Em.Felsefe Profesörü Vehbi Eralp'a imzalattığı bir açıklama notu getirdi: Sözkonusu dizedeki "yarınızda" sözcüğünün, Cevdet Kudret'in iddia ettiği gibi "yar"(uçurum)a değil, (gece)"yarı"(sı)na ilişkin olduğunu ileri sürüyor. Estetikte kimse kimseyi beğenmek zorunda olmadığı için, Cevdet Kudret'in de Yahya Kemal'in bazı şiirlerini sevmemeye hakkı var. Nesnel eleştirilerini kabul ettirebilirse, ne âlâ. Yahya Kemal'in kişiliğiyle ilgili tanıklıklar ise başka konu. İsterlerse omlet sevenler, o omletin yapıldığı yumurtayı çıkaran tavukla ilgilenmesinler. Bu da onların hakkı. Ama biz, tavuğu savunmaktan vazgeçmeyenleri de memnun etmek için, Yahya Kemal'in şimdiye kadar yayımlanmamış, elyazılı (ve tabii eski harfli) bir özel mektubunun kopyasını çevriyazısıyla birlikte koyuyoruz.

Yine birbuçuk yıl önceki ilk sayımızdan beri, dergimizin sayfalarına yansımadığı halde, bazı okuyucu ve yazarlarımızla aramızda tartışması süregelen bir konu da, Mimar Sinan'ın etnik kökeni. Bu kere, ardarda iki yazıyla bu soruna eğiliyoruz.

Çatışma meraklısı okuyucularımızın hoşlanacakları bir yazı da, Namık Kemal ile Ahmet Mithat Efendi'nin kavgalaşmasını anlatıyor. Neyse ki sonu tatlıya bağlanmış. Ahmet Mithat Efendi'nin torunu olan Dr. Aydın Uluyazman'ın hazırladığı bu yazıyı, Namık Kemal'in Aziz Nesin tarafından yeni harflere çevrilmiş Ahmet Mithat Efendi hakkındaki bir makalesiyle birlikte sunuyoruz.

Ahmet Refik Altınay'ın Bizans İmparatoriçeleri dizisi bu ay yayımladığımız Anna Komnena ile sona erdi. Enis Batur dostumuz, yeni denemesinde, İstanbul'da elçilik yapmış bir Fransız soylusu tarafından yazılmış olması pek muhtemel, ünlü bir aşk mektupları kitabına değiniyor.

Dr. Samuel Johnson'a göre, sözlükler cep saatleri gibidir: En kötüsü hiç olmamasından iyidir, en iyisininse tam doğruyu göstermesi umulamaz. Yaşayan Türkologlarda bu ayki konuğumuz Louis Bazin, (Tercüman gazetesinin dağıttığı yalnızca tarihsel değerli Türkçe sözlüğünün yeni basımıyla bu yakınlarda tekrar gündeme gelen) Şemsettin Sâmi Bey'in Fransızca-Türkçe Lûgatı üzerinde duruyor ve bu çalışmanın II. Abdülhamid sansüründen ne denli etkilendiğini araştırıyor.

Refik Halid Karay'ın anılarından başka, bu ayki Yüz Yıl Önce Osmanlı Basını ve Menü köşelerimizde verilen örnekleri de ilginç bulacağınız umudundayız. İkinci Meşrutiyet'in 77. yıldönümü dolayısıyla, bu ay Koleksiyoncunun Dağarcığından sayfalarımızda yer verdiğimiz özel bir buket ise iki Hürriyetin İlânı'nı kutlama kartından sonra, hafiyeliğin kaldırılmasıyla ilgili padişah buyruğu ve hafiyelerin İstanbul'dan sürülmesiyle ilgili eski bir karikatürden oluşmakta.

Kitabiyat sayfalarımızda dört yazı var. Birine (mezar taşları) değinmiştim. Biri, Nazi Almanyası ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik ilişkileriyle ilgili eski bir kitabın tanıtılması. Geri kalan üçü ise, şu ya da bu biçimde, İttihat ve Terakki ile eklemleniyor. 23 Temmuz 1908'deki Hürriyet'in İlânı'nı çoktandır bayram olmaktan çıkardık, yalnız ertesi gün II. Abdülhamid sansürünün kaldırılışını Basın Bayramı olarak kutluyoruz; ama yine de Temmuz gelince, İkinci Meşrutiyet'i anmadan edemezdik. *Jönler*, Hürriyet'in İlânı öncesinde Mısır'daki Jön Türklerin ikinci takımının yaşayışıyla ilgili bir roman. Bugünlerde yeni harfli basımı yapıldı. *Hatırât-ı Niyazi*, Hürriyet'in ilk ünlü kahramanlarından -bir bakıma 27 Mayıs Milli Birlikçilerinin prototipi sayılabilecek olan- Resneli Niyazi Bey'in anıları. Üslûbunu ve zihniyetini daha yakından tanıtmak için, bir nutkunun dilce sadeleştirilmemiş çevriyazısıyla birlikte sunuyoruz.

Arka kapaklarımızda şimdiye kadar sürdürdüğümüz ferman ve tuğraların yerine, bu sayıdan itibaren, dünya sanatının başyapıtlarından birini, Michelangelo Buonarrotti'nin Vatikan'daki Sistine Şapeli tavan ve duvar resimlerini ayrıntılarıyla yakından tanıtacağız. Bu ay, Şapel'in genel görünümünü sunmakla başlıyoruz.

Haziranda çıkan 18. sayı ile üçüncü cildimiz de tamamlandı. Bu cildin dizinini hazırlatıp, yine 50 lira fiyatla satışa çıkardık. İlgilenen okuyucular, 60 liralık posta pulu karşılığında mektupla, yönetim yerimizden isteyebilirler. Cilt kutularından ise vazgeçtik. Bundan sonra, eski sayılarımızı alışılmış biçimde ciltli olarak satacağız.

Sağolsunlar, okuyucularımızdan bir hayli mektup alıyoruz. Ama bunların çoğu, yayımlanmaya elverişli değil. Özgül sorular soran okuyucularımızın isteklerini her zaman karşılayamıyoruz. Yine de, sohbetimize katılmak için ille âlim olmak gerekmez. Dergimizin çerçevesine uygun olmak koşuluyla, bildiğiniz, düşündüğünüz veya merak ettiğiniz her şeyi yazabilirsiniz. Söyleşiye katılma çağırımızı tekrarlıyoruz.

Yaz tatiline çıkacak okuyucularımızı, bu aylarda *Tarih ve Toplum* okumaktan vazgeçmemeleri için uyarmak istiyorum. Aksi takdirde, birçok şeyleri öğrenmekten yoksun kalırlar. Onları bilmeden de, pekâlâ yaşayabileceklerini sananlara ise, şunu söylemek isterim: "Evet, onları bilmeden de yaşayabilirsiniz, ama öylesine hayat mı denir?"

Saygı ve sevgilerimle.

Mete Tunçay

Bir Ömür Boyunca

REFİK HALİD KARAY

'Şeyhülislâm Hayri Efendi, saray başkâtibinin hatıralarında okuduğuma göre, bir gün sofrasındaki yiyeceklerin sefahatini görünce utancından Enver Paşa'nın davetini bırakıp gitmişti. O sıralarda İstanbul halkına eşek eti yedirildiği, bizzat yedirmiş olan hekim dostumuz tarafından itiraf edilmiş.'

Bu satırları Falih Rıfkı'nın şu günlerde elime geçen, okumakta olduğum, *'Batış Yılları'* isimli son eserinden aldım. Kitapta ismi yazılan şeyhülislâm, şimdiki başvekil Suad Hayri Ürgüplü'nün babasıdır, bunu biliyoruz. Bilmediğimiz bir şey varsa, o da şudur: Bizler I. Dünya Harbi'nin o son yıllarında, eşek eti bile bulamıyor, bulsak da alamıyor, yani yiyemiyorduk; İstanbul halkından olmakla beraber! Zira koca köşklerde, konaklarda henüz oturuyorduk, amma eşek eti yiyecek kadar hali, vakti yerinde olanlardan değildik! Eşek eti yiyenler -koyun ve kuzu pirzolası yiyecek dereceye yükselmemiş- "Cihad-ı Ekber" ve "Zafer-i Nihaî" şakşakçıları ile mecmualarına "Yaşayan Ölüler" başlıklı şehid resimleri dizenler, yani tam mânâsıyla ve gerçekliğiyle "kuyruklar" ve "beslemeler" idi; yine gece eşeklikleri de artıyor, anırmaları Yeditepe'yi akisleriyle dolduruyordu. Fakat her zamanki dostum Falih Rıfkı bu "kuyruklar" ve "beslemeler" tâbirlerini henüz icad etmemişti, etse de kullanamazdı.

Uzun müddet Suriye ve Meşrutiyet devrinde de bir müddet Aydın, yani İzmir ve havalisi valiliğinde bulunmuş olan sâbık Sıhhıye Nâzırı Nâzım Paşa bir gün bizi öğle yemeğine alakoymuştu. Koca vezirin sofrasına yemek olarak sadece soğan yardımıyla lezzetlendirilmiş kıymasız mercimek getirdiler. Bari ekmek ekmeğe benzese, hani şöyle suyuna batırılıp yenilecek, karın doyuracak cinsten ve miktarda olsa... bir kerpiçti ki, bize bunu yutturmaya çalışan Topal İsmail Hakkı Paşa'nın öbür ayağına isabet ettirilse artık topal değil kötürüm olurdu!

Bizim evde de yemek ya mercimek ya bakla ezmesi idi. Bereket Mabeyinci Ragıb Paşa'nın meşhur Umurca rakısı ucuz satılırdı: kara şişesi -galiba kiloluktu- Hüseyin Cahid, Tal'at ve Cavid imzalarını taşıyan kâğıt para bir liraya. Kendi bahçemizde yetiştirdiğimiz turp ve yeşil salatadan ibaret meze ile onu atıştırır, onun kalorisiyle yatıp uyurduk. Kesince içinden çöp, saman, toz toprak, bir miktar da süpürge tohumu çıkan ekmeğe kalanlar sapır sapır dökülürlerdi.

Fakat Cemal Paşa'nın neferinden amiraline kadar yedirdiği yarı has bir "bahriye ekmeği" vardı ki, kara kuru buldunuz mu bağrınıza basardınız, midenize bastırırdınız. Eve götürdünüz mü görenlerin gözleri parlardı; hindi dolması imişçesine sofraya bir ziyafet manzarası verirdi.

Bazen bu ekmek, uskumru balığı mevsimi piyasaya fazla miktarda düştü mü, Balıkpazarı aralık sokaklara mangallar dizilir, satıcılar ıskaradan çektikleri sıcak balıkları yardıkları o ekmeğin içine koyarlar, 50 kuruşa ibadullah satarlardı. Siz o zaman pek de el geçmeyen 50 kuruşu bulamayıp karşıdan imrenenleri düşününüz!

Peki, hal böyle iken Tokatlıyan Oteli pastahanesi ile başka pastahane vitrinlerinde sulh zamanının her nesnesini seyrederdiniz. İşin başı para! Lüle lüle kaymaklar, çeşit çeşit pastalar, baklavalar ve çocukluğumda pek sevdiğim, hâlâ da evimde yaptırdığım ve beni sevenlerin evinde bulduğum trigonalar, kuş sütü arasan bulunurdu; ben kaymağın seyrine doyamazdım.

Bereket "Hugo Stines" Alman firmasında vazifesi bulunan merhum Abdülhak Şinasi [Hisar] iyi vaziyette idi; ara sıra beni Mulatier pastahanesine götürür, kaymak ikram ederdi. Küçük bir tabakta biraz süt, biraz kaymak ve üstünde toz şekeri. Dehşetti bu! Hem süt, hem kaymak, hem şeker. Ne olur başka? Aç ellerini Hindenburg'a eyle dua!

Bu tarihte dayanamamış, "İmrenmeye, Yutkunmaya Dair" başlıklı bir yazı yazmıştım, kitaplarımdan birinde vardır. Fakat her günkü imrenmeler, yutkunmalar arasında iki ehemmiyetlisi hatırımdan çıkmaz:

Dostlarımdan ve dostluğunu gördüklerimden avukat Ârif Bey'in -Kocabaş Ârif Bey diye anılırdı; zengindi amma mesleği yüzünden- bir gece evinde misafirdim. Yemekten önce iki kızı Beyoğlu dönüşü içeriye girdiler; ellerinde bir yığın süslü paketle... Paketler gözümün önünde açıldı. (Memlekette sicim yok paketleri Alman malı, kâğıttan örülmüş çürük şeritlerle sararlardı.) Üç kutu üçü de en âlâsından çikolata dolu.

— Aman, şimdi yenmez bunlar, kaldırın, tıkar insanı! dediler; kutuları götürürlerken iç çektiğimi sezdirmeden baktım: tıkasa da öylesine yerdim ki! Tıknefes etse bile!

İkinci imrenme:

Bana Sinop'a vardığım zaman muhasebecisi bulunduğum bu kasabada dostluk gösterdiğini hatıratımda yazdığım zat, meğerse vazifeden çekilmiş ticarete atılmış, orta boy bir harp zengini olmuş. Rastlaştık, beni alıp Tokatlıyan otelinde tuttuğu hususi dairesine götürdü; odada harp felâketinin türettiği yeni yetişme kansız cansız, sefaletten yeni kurtulmuş, henüz biti kanlanmamış Müslüman bir

hasbacık da var, metresi olmalı. Bu kızcağızın masasında da Tokatlıyan'ın taptaze, o kızdan çok taze, sıhhatli, seksapelli çikolataları, bonbonları, naneli pastilleri, neler neler... kutu kutu dizilmiş, kiminden birkaç tane yenmiş, kimi kapağı açık, amma el sürülmemiş.

Dostum: Nusret Bey (üstü çizilmiş)

— Haydi, dedi, biz aşağı inelim de bir şeyler içelim.

— Dur hele, şunlardan başlayalım.

diyemediğime ne dersiniz? Halbuki başka zaman olsa, yani ben de onları alabilecek halde bulunsam derdim. Oda, kutuların durduğu küçük masada kutular, hatta kutuların üzerindeki pek tanıdığım Türkçe ve Fransızca yazılar hâlâ gözümün önünde de, kızcağızdan kalan hatıra sönük mü sönük.

Hoş, şimdi şu satırları yazarken düşünüyorum: hamdolsun harpte değiliz, pahalılık var, iyi cins çikolatanın kilosu 45-50 liraya, amma alabilirim; midemden, kolestrinden, damar sertliğinden de henüz şikâyetim yok. Yine işte! Vitrinlere bakınca neden imrenmiyorsun? Tokluk, kanıksamak ve satın almak imkânının mevcud bulunuşu, ne yazık ki, insanı imrenme ve yutkunma lezzetine doyum olmayan tatlı-acı, adeta keyifli, arayacağınız gelen o acaip duygudan mahrum ediyor.

Aman, ededursun!

Bu, bahsettiğim tarihte felâket sadece açlıktan ibaret kalabilir miydi? Tifo, tifüs, İspanyol nezlesi, hele verem ahaliyi kırıp geçiriyordu; aksi gibi ben de sürgünden malaryalı dönmüştüm, benzim soluktu, yine grip yüzünden kötü kötü öksürüyordum. Haydarpaşa rıhtımı üzerinde bir eczahaneye girdim.

— Öksürüğe karşı bir ilâç verir misiniz?

dedim. Eczacı önce yüzüme baktı, sonra koltukta oturan bir adama, doktor galiba... ikisi de beni içlerinde merhamet okunan gözlerle süzdüler, muhakkak hükmü vermişlerdi: bir veremli idi bu soluk yüzlü, öksürüklü genç. Günleri sayılı idi, öbürleri gibi, binlercesi gibi... Eczacı bir tutam okaliptüs yağı uzattı:

— Kaynatıp içiniz.

dedi; işitmedim amma arkamdan muhakkak başlarını sallamışlardır: ölüm teşhisini koymuşlardı.

Tifüs salgını, grip salgını... bu hastalıklardan ölmüş neferlerin sayısı o kadar artmıştı ki, cesetlerini birbiri üstüne yığarak sokaklardan tek atlı süprüntü arabalarıyla geçirdiklerini görüyorduk. Daha neler görüyorduk. İçindekilerden hepsinin İspanyol nezlesinden öldüğü, kapılarının kapanıp mühürlendiği evler biliyorduk.

Bir tanesi hâlâ yerinde duruyor: Kadıköyü'nde Altıyol ağzından Bahariye caddesine çıkan yokuşun sağ başındaki üç katlı ahşap ev. Burada çok önce refikamın ailesi de oturmuştu. Bu bina, işte o. Bütün sekenesi yok olduktan sonra mühürlenen evlerden biri idi; tek kişi kurtulmamıştı.

Ne tabut bulunuyordu, ne mezarcı, ne de imam. Hele kefen bezi almak için Hüseyin Cahid Bey'in reislik ettiği "men'-i ihtikâr" komisyonuna başvurmak lâzım gelirdi. Amma o sırada meşhur muharrir Sıraserviler caddesinde, koridorlarına servi değil, sıra sıra endam aynaları dizilmiş bir konakta oturup *garam* fişleri dolduruyordu, gönül avutuyordu.

Ruşen Eşref'in *Diyorlar ki* kitabında o aynalı konağın aynalı tarif ve tasvirini okuyabilirsiniz. Yeri geldi de söylüyorum: Atatürk zamanında gösterdiği celâl üzerine yokluk çektiği, Şişli'den kalkıp *Akşam* gazetesine gelmek için tramvay parası bulamadığı rivayetleri -bizzat o gazetenin sahibi Kâzım Şinasi [Dersan] dostumdan dinlemiştim- asılsız veya çok mubalâğalı olsa gerektir.

Zira geçen ay gazeteler, satışı iki gün süren zengin tereke müzayedesinde bir de halı çıktığını, bu halının Sultan Abdülhamid'in Naum Tiyatrosu'na geldiği gece veya geceler caddeden locasına kadar yayılması mutad tarihî halı olduğunu yazmışlardı. Galiba bu halı bahsi, Naum'un torunu Paris sefirimiz baba dostu Naum Paşa'nın oğlu tarafından Fransızca yazılmış küçük, fakat çok kıymetli kitabında da geçer.

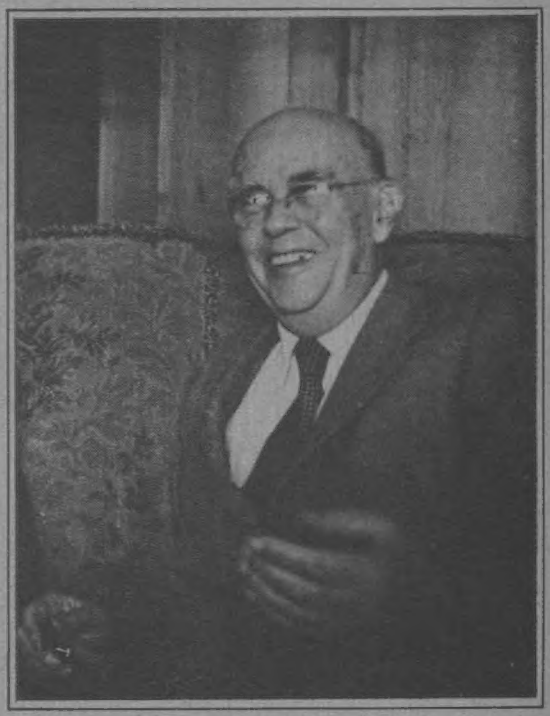

Hüseyin Cahit

Öyle bir halının sabık *Tanin* sahibinde bulunduğunu bilmiyordum. Bu kabil gazete haberlerine çokluk inanmadığım için, yine de emin değilim. Emin olduğum şu ki, üstadımız rahmetli Hüseyin Cahid Bey hiçbir devirde tramvay parasını bulamayacak bir duruma düşmüş olamaz. Kendi evi vardı, şimdi hususî bir mekteptir; malı vardı, nitekim müzayede ile satıldı; İttihat ve Terakki kalıntısı zengin dostları vardı; kendisine bağlı idiler. Evi rehine koyamaz, halıyı veya bir başka eşyasını satamaz, halini bilen dostlardan, ödenmek şartıyla tramvaya değil, çift atlı faytona bile kurulacağı bir yardım göremez miydi?

BİR ÖMÜR BOYUNCA

Mantık yoluyla hepsi olurdu, amma belki de olmamıştı. Kimsenin içi bilinmez. Şu var ki, o "tramvay parası bile yoktu" sözü bana adeta Atatürk aleyhinde bir propaganda gibi göründüğünden sinirime dokunmuştu. Daima iddia ederim: memleketi batıran İttihad ve Terakki ruhu, memleketi kurtaran Atatürk'le hiçbir zaman bağdaşamamıştır; hele o cemiyetin bir zamanlar mevki ve servet sahibi ettiği, buna karşılık yazı, söz ve propaganda yoluyla davulunu çaldırttığı şahıslardan o haslet beklenemezdi.

Ve o şahıslar Atatürk'ü şiddetle kıskandılar, yerini alamadıklarına üzülerek öldüler. Tabiîdir ki, maddî menfaat gözetmeden, bir ideal olarak İttihatçılığa bağlı kalanları -hataya düştüklerini kabul etmeseler deyine saygı ile anabiliriz.

Fransız Büyük İhtilâli'nde memleketi kana boyamış "Jakoben"lerden öyleleri çıkmıştı ki, idealist olarak tarihe geçtiler.

Yine I. Umumi Harp sonuna doğru idi, bir gece İstanbul tarafından eski gazeteci lisanıyla "harik-i hanümansûz" yani ev bark, ev halkı, ehl ve iyal, mal ve mülk yakan bir yangın zuhur etmişti, alevler göğe, denize vurmuş, kızıllık ta Feneryolu'na kadar yayılmıştı. O civarda ikbaldeki pek hazzettikleri sultan damadı sivil bir züppe otururdu. Şehir sefalet ve perişanlık içinde kahrolurken köşkünde sazlı içkili âlemler yapan, devlet ricalinden birçoğu da bu ziyafetlerde bulunurdu.

Bahsettiğim yangın da ziyafete rastladı. Biz sandık ki, manzaranın dehşeti karşısında utanırlar, halktan sıkılırlar da sazı keserler, dağılırlar. Hayır, âlem ta fecre kadar sürdü, yangının kızıllığıyla beraber sonar erdi. Şu Neron meğerse saz elde yangından ilham ve zevk almakta, insan dediğimiz mahlûkatın çoğunda bulunan bir psikoza mübtelâ imiş; yani ne kadar çok insanda Neronluk cibilliyeti varmış! Neron hiç değilse Roma'yı yeniden ve daha güzel kurmak niyetiyle yaktırmıştı, yüksek bir fikri, kötü de olsa artist bir tarafı vardı.

Peki, bütün bu rezaletler, Miloviç'in yatağını banknotlarla donatmak, fahişelerin sigalarını 500'lüklerle yakmak, Büyükada'ya istimbotla dondurma getirtmeler vesaireler, Tal'at'ın kulağına gittiği halde, o, mücessem ahlâk ve hamiyyet sayılan zat neden harekete geçmezdi, sefihlerin tarafını tutar, halkı ezerdi?

Kayırdığına bir misal: harp zenginleri ve Bayramzâde aleyhinde yazdığım makaleden dolayı ve Bayramzâde'nin bizzat şikâyeti üzerine ona değil, bana kızarak tekrar sürgüne gönderilmem hakkında polise emir vermişti de, ancak Ziya Gökalp mehrumun dayatması sayesinde zor belâ İstanbul'da kalabilmiştim!

Zamane sadrazamı felâketler silsilesi karşısında memleketi batırdığını anlayarak öyle apışmıştı ki, vaktiyle seyyar posta memurluğunda kalmadığına üzülmüş, başından büyük işlere kalkıştığına muhakkak pişman olmuştu. Hiç şüphem yoktu, içi yanıyordu.

Zaten Tal'at Paşa'ya sadece o günlerdeki ızdırabını düşünerek acırdım. Ne acı akıbetti bu! İntihar yakışırdı ona: tarihin de kalbi sızlardı.

Solda, Refik Halid 26 Mart 1924'te Lübnan'daki Harissa'da bir papazla birlikte.

Sağda, Refik Halid, son yıllarında evinde konuşurken.

Louis Bazin ile Söyleşi

SERVER TANİLLİ

Yaşamınızın kısa öyküsü?

— 1920 yılında *Caen*'da (Normandiya) doğdum. İlk ve ortaöğrenimimi orada yaptım. Yükseköğrenimimi ise Paris'te bitirdim. *Ecole Normale Supérieure*'den mezunum. Agregasyonum, gramer konusundadır. Genel dilbilgisinde çalışmalar yaptıktan sonra, Profesör Jean Deny'nin yönetiminde Türk dilbilgisinde uzmanlaşmaya başladım.

1945-1948 yılları arasında Ankara'da bulundum. 1948-1949 yıllarında, Bilimsel Araştırma Ulusal Merkezi'nde (*CNRS*) ataşe oldum. 1949'da Doğu Dilleri Ulusal Okulu'nda, Türkçe Kürsüsü'nde, Profesör Jean Deny'ye halef oldum. 1950 yılında, Sorbon'daki İleri Araştırmalar Okulu'na (*E.P.H.E.*), Türk filolojisi çalışmaları yöneticisi olarak atandım. 1960'ta, Paris Üniversitesi Türk Etüdleri Enstitüsü müdürü oldum. Yine III. Paris Üniversitesi'nde (*Sorbonne Nouvelle*) ordinaryüs profesörüm. Bilimsel Araştırma Ulusal Merkezi'nde Türk Edütleri Araştırma Ekibi'ni yönetiyorum. Aynı zamanda, Bilimsel Araştırma Komitesi üyesi, Paris'teki Asya Derneği (*Société Asiatique*) sekreteri, UNESCO'ya bağlı Doğu ve Asya Etüdleri Uluslararası Birliği'nin genel sekreteriyim.

— Sizi Türkolojiyle uğraşmaya götüren nedenler neler olmuştur?

— Önce, duygusal nedenlerdir diyebilirim. Türkiye'yle Fransa arasında, tâ Kanunî Sultan Süleyman döneminden başlayarak "duygusal" bir ilişki kurulmuştur. Üzülecek iki-üç tarihsel olay bir yana, savaş alanlarında birbiriyle en az karşılaşmış iki ulus varsa, onlar da Fransızlarla Türklerdir. Kurtuluş Savaşı'nız sırasında ve onu izleyen Cumhuriyetin ilk yıllarında, Fransız aydınlarının çoğu, kahraman Türk yurtseverleriyle ünlü şefleri Mustafa Kemal'e, büyük bir sempati gösterdiler. Claude Farrère ile Edouard Herriot'nun adlarını nasıl unutabiliriz? Gerçeği ne derece yansıtmış olursa olsun, bir Pierre Loti'nin sizlerden bize getirdiği bir duygusallık vardır. (Onun kızkardeşi annemin hocalarından biriydi.) Fransız-Türk dostluğunun kaynakları aslında saymakla bitmez.

Ben de bu kültürel bağların ikliminde yetiştim. Ancak, üniversiteyi bitirip de, bir meslek seçmem, giderek bir alanda uzmanlaşmaya varmam sözkonusu olduğunda, genel dilbilgisi konularında dönüp dolaşırken, bir büyük hocanın, Jean Deny'nin etkisi, asıl yolumu bulmakta belirleyici oldu. "Türk Dili Grameri" gibi anıtsal bir eser yazmış olan bu büyük dil bilgininin benimle, benim kuşağımdan olan öğrencilerinin üzerinde çok büyük etkisi olmuştur.

Jean Deny, Türkologların "evliyâ"larından biridir. Böyle bir bilginin halefi olmayı, yaşamımın onurları arasında sayarım.

1945-1948 yılları arasında Ankara'da görevli bulunduğum sırada, başta Nurullah Ataç'la Sabahattin Eyüboğlu olmak üzere, o zamanın Türk aydın çevreleriyle kurduğum yakın ilişki, giderek dostluk, Türkiye'yi ve zengin kültürünü daha yakından tanımak, Türkolojiyi seçmekte ne kadar isabetli hareket ettiğimi gösterdi bana.

— Fransa'daki ve dünyadaki Türkoloji çalışmalarını nasıl buluyorsunuz?

— Fransa'da, Türkoloji -öteden beri- çok ciddiye alınmış bir bilim dalıdır. Daha öncekilerini bir yana bırakayım, yalnız Jean Deny ve onun eseri, bu alandaki katkımızın boyutlarını göstermeye yeter. Ondan sonra gelenler, Irène Mélikoff, Claude Cahen, Robert Mantran, Alexandre Bennigsen, Nicoara ve Irène Beldiceanu, çok verimli çalışmalar yaptılar, yapıyorlar. Bizden daha yeni bir kuşağın mensupları olan bir Jean-Louis Bacqué-Grammont, bir Paul Dumont, bir Gilles Veinstein, çalışmalarıyla, apayrı bir zenginlik getirdiler Türkolojiye. Şimdi Michèle Nicolas, Rémy Dor, François Georgeon, Nicolas Vatin va daha başkaları ile yepyeni bir kuşak, bugüne kadar ciddilik içinde yürümüş bir geleneği sürdürmeye aday olan büyük yeteneklerden oluşmakta.

Gerçi elimizdeki malî olanaklar, bir Birleşik Amerika'daki kadar geniş değilse de, Türkoloji için yayınlarımızı destek-

leyen kuruluşlarımız var. Devletimiz de bunlar arasında. Bir de, şimdiden uluslararası bir ün kazanmış önemli bir dergiye sahibiz: Profesör Irène Mélikoff'un kurduğu *"Turcica"*.

Öteki ülkelere gelince... Doğaldır ki, Türkolojinin bugünkü üstadlarının çoğunu ülkesine çekip toplayabilmiş Birleşik Amerika'da önemli yayınlar oluyor. Orada, bir Bernard Lewis, bir Stanford Shaw, bir Halil İnalcık, bir İlhan Başgöz gibi büyük otoritelerden yararlanma mutluluğuna ermiş, talihli geniş çalışma grupları var. Almanya, Macaristan, İngiltere ve İtalya'da Türkoloji daima ciddiye alınmıştır ve bugün de öyledir. Son on yıllarda, Yugoslavya, Bulgaristan ve Romanya gibi ülkelerde de çok ilginç araştırmalar yapıldı. Uzakdoğu'da, Japon Türkolojisi güçlüdür. Çin'de bile -özellikle Şin-cyang'da ("Çin Türkistanı")- Türkoloji gelişmektedir. Sovyetler Birliği'nde, daha devrim öncesinde kurulmuş Türkolojinin ciddi geleneği, ürünlerini artarak sürdürüyor. Batı'dan olsun, Doğu'dan olsun, bütün bu katkılar bir şeye yarıyor: Türkolojinin günden güne gelişip zenginleşmesine.

— Türkiye'de Türkoloji çalışmalarını nasıl buluyorsunuz? Eksikler varsa, neler yapılmalıdır? Tavsiyeleriniz?

— Türkiye'de, bir Sami Bey, bir Fuat Köprülü gibi bilginlerle yoluna oturmuş ciddi bir Türkoloji gelişmesi vardır. Cumhuriyetin ilk döneminde, konulara bakış biçimi "Güneş Dil Teorisi" gibi çeşitli aşamalardan geçtiyse de, aynı zamanda Türkolojinin önemi yıldan yıla arttı, değerli eserler de yayımlandı. Ancak, özellikle 1960'lardan sonra, yeni kuşakların içinden çok değerli insanlar çıktı, çıkıyor, çıkacak. Bunların adlarını sıralamanın da anlamı yok.

Sizler, güçlükler içinde de büyük şeyler yapmak isteyen ve yapan bir toplumsunuzdur. Kemalist dönemde, kimi önemli kültürel gelişmelerde, devlet arka çıkıyordu. Hatta, ünlü "klasikler çevirisi" hareketinde olduğu gibi, girişim, doğrudan doğruya devletten geliyordu. Bugün ise devletin etkisinin kaygıverici yönleri var. Örneğin, şu üniversitelerinizin son birkaç yılda yediği darbelere bakınız. Sizde, aydın kolay yetişmiyor, yetişemez; ama yetişenin de üstüne en başta devletin ve üniversitelerin kol kanat germesi gerekir. Oysa, arasıra tersi oluyor. *Kronos*'un doğan evlatlarını insafsızca yiyişi gibi, sizde de aydınları yiyip tüketen acımasız bir mekanizma var. Aydınlarınızın bir bölümü, bu nedenle yabancı ülkelere göçüyor. Türkiye'nin gelişmesi için çok zararlı olan bu durumdan kurtulmaya bakın!

Ne ise bu olumsuz koşullara rağmen, örneğin şu *"Tarih ve Toplum"* dergisi, sizlerin nelere muktedir olduğunuzu gösteriyor. Bu derginin, Türkiye'de Türkolojinin tarihinde yeni bir gelişmenin başlatıcısı olduğunu şimdiden söyleyebilirim.

— Halen üzerinde çalıştığınız, yakın bir gelecekte üstünde durmayı planladığınız konular ve eserler nelerdir?

— "İlk Çağda ve Orta Çağda Türk Takvimleri" kitabımın yeni bir yayımını hazırlıyorum. "Türk Grameri"mi de tamamlamaya çalışıyorum. Kendimi bütünü ile Türk dilbilgisi ve filolojisine vermiş bulunuyorum. Türk dillerinin tarihi ve karşılaştırılması hakkında malûmat toplayarak, Türk ve Moğol dillerinin ilişkilerini inceleyerek, makaleler, belki de kitap hazırlamaktayım. Orta Asya Türk halklarının dilleri ve folklorları hakkında araştırmalar yapıyorum. Türk kültürünün ilk müspet tanıkları olan eski yazıtları incelemeye devam ediyorum.

— Türkiye ile ilgili unutamadığınız bir anınız var mı? Varsa, nedir?

— Daha önce söyledim: 1945-1948 yılları arasında Ankara'da görevliydim. O yıllar, benim yaşamımım -unutamadığımen güzel yılları arasındadır. Sonra, serde gençlik de vardı. Türkiye'nin çok hareketli bir dönemiydi o yıllar. Nurullah Ataç'tan, Sabahattin Eyüboğlu'dan başlayarak, o zamanın büyük Türk aydınlarıyla yakın bir ilişkim, giderek derin bir dostluğum oldu. Hem yakın dostum, hem de hocam olarak Pertev Nailî Boratav'la o yıllarda tanıştık, ondan sonra da ayrılmadık. Nurullah Ataç, çelişmeleriyle de olsa, kültürel hareketlilikte tam bir merkezdi. Büyük bir kültürü vardı: Hem Doğu'yu, hem de Batı'yı bilirdi ve iyi bilirdi. Sarsıcıydı, düşündürürdü. Yerleşik düşüncelerden yeni düşüncelere geçişte, büyük bir rol oynamıştır o. Yeri, bugün de doldurulamamıştır diyebilirim. Sabahattin Eyüboğlu da, başka toplumlarda bile eşi nadir bulunur aydınlardandı. Gerçekten büyük bir "hümanist"ti.

Onlarla ve öteki Türk aydınlarıyla içiçe geçen o yıllardan kalma elbette çok güzel anılarım var. Ama, Türkiye ile ilgili anılarım içinde biri vardır ki, acıdır ve Türkiye'den ayrıldıktan sonraya, 1973 yılına aittir: O da Sabahattin Eyüboğlu'nun öldüğünü öğrendiğim gün duyduğum acıdır. 12 Mart rejiminde, başka aydınların olduğu gibi, onun da çektiği acıları biliyordum; kendisine yöneltilen suçlamaların gülünçlüğünü de biliyordum. Böylesi bir aydını hapishaneye tıkmak, gerçekten korkunç bir şeydi. Belirtmeye gerek yok, özgür bir toplumda aydınların yeri hapishaneler değildir. Sabahattin Eyüboğlu, böylesi bir haksızlığa uğramasaydı, sanırım daha da yaşayacaktı. O insancıl yüreği dayanamadı. Bir gün duydum ki ölmüş; o gün duyduğum acıyı anlatamam ve ne zaman aklıma gelse, içim sızlar.

Aydınlarınıza kıymayınız! Geleceğinize kıymış olursunuz yoksa.

Osmanlı Sansürü ve Sözlük Yazarlığı: Sâmî Bey'in "Kamus-i Fransevî"si *

Louis BAZİN

Abdülhamit döneminde edebî ve siyasal sansürün etkileri hakkında kanıtlar pek bol. Sansürcülerin faaliyeti, doğaldır ki, siyasal yazılar yoluyla doğrudan doğruya ya da edebî yazılar yoluyla dolaylı olarak, görüşleriyle iktidarı kaygılandırabilen yazarlara karşıdır. Gerçi, çağdaş tarihte örnekleri olduğu için istisna sayılmaz; ama bu sansür, daha nadir olarak, bir sözlük gibi, -hiç olmazsa ilkece- siyasal yönden yan tutmayan bir esere de elini uzatabilmiştir.

Şemsettin Sâmî Fraşeri'nin *Kamus-i Fransevî* adlı Fransızca-Türkçe sözlüğü ve özellikle, yazarının ölümünden pek az sonra, 1322/1905'te İstanbul'da, Osmanlı sansürünün giderek titizleştiği bir tarihte çıkan 4., basımı için böyle olmuştur.

Bu yazımızda, bu özenin kimi zaman beklenmedik etkilerini şöyle bir incelemek istiyoruz.

* * *

Bir dilden ötekine dört başı mâmur bir

(*) Bu yazı, Colloques Internationaux du CNRS Serisinde, 601 sayılı, Economie et Société dans l'Empire Ottoman (fin du XVIII - début du XX. siècle) adlı eserin (Paris, 1983) 203-206. sayfalarında yayınlanmıştır.

sözlük olan *Kamus-i Fransevî*, temel olarak Fransızca *Larousse Illustré*'yi almıştır. Nitekim, yeri geldiğinde bu eserdeki resimleri kullanır. Oysa görüyoruz ki, *Kamus*'un 1905 basımında, *Larousse*'a da geçmiş, pek kullanılan kimi kelimeler, ya bütünüyle atılmış ya da padişahı ya da onun hükümetini kızdırabilecek anlamlardan kaçınmak amacıyla ayıklanarak çevrilmiştir.

Görülmeyen kelimelerden bir bölümü, yıkıcı olduğuna, hükmedilen siyasal öğretiler, onların yandaşları ya da bunları hatıra getirebilecek kavramlarla ilgili.

Yasağa uğramış bu kelimeler arasında şunları belirtelim: "Anarchie", "anarchisme", "anarchiste" ve çıkarılması hiç de şaşırtıcı olmayan "communisme", "communiste" kelimeleri. Buna karşılık pek tuhaf olanı, *Kamus-i Fransevî*'de "socialisme" ve "socialiste" kelimelerinin yer alması. Ancak bu kelimeler, hele birincisi, okuyucuyu herhangi bir katılma eğiliminden döndürecek nitelikte bir çeviriyle ya da daha çok bir yorumla karşılanmış; "sosyalizm" için *silk-i sekim-i iştirakiyun*, "sosyalistlerin sapık yolu" deyimi kullanılıyor.

Kamus'ta "liberalisme" kelimesi de yok; ancak birazdan, "libre" kökünden türemiş kelimelerin, herhangi bir siyasal çağrışmayı önleyecek biçimde ayıklanarak çevrildiğini göreceğiz.

Demos'tan gelen Fransızca kelimeler bakımından da durum garip: *Kamus*'ta yalnız *ihtiyar meclisi* ile karşılanan "démogérontie" ile *ihtiyar meclisi azası* ile karşılanan "démogérontes" kelimeleri var; ihtiyar meclisi azası yıkıcı anlamda görülmemiş. Bir de *milel-i muhtelife istatistiki*, yani "çeşitli milletlerin istatistiki" diye, hiç de tehlike taşımayan bir tanımlamayla karşılanan "démographie" kelimesi saklı tutulmuş. Ancak, anlaşılacağı üzere, "démocrate" ve "democratie" kelimeleri yok; pek beğenilebilecek bir yoruma uygun olduğu halde, "démagogue" ve "démagogie" kelimelerini de görmüyoruz.

Demos'tan böylesi korkulunca, *ethnos*'tan daha da korkulur. Kelimenin Yunan bağımsızlığında oynamış olduğu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun *Rum* uyrukları arasında hâlâ oynamakta olduğu rolden ileri geliyor bu kuşkusuz. Ne "ethnie", ne "ethnique" o aileden, ne de başka bir kelime *Kamus-i Fransevî*'de yer almıyor.

"Nation" kelimesi, "*millet, kavim*" karşılığıysa, var; "national", "nationalement", "nationalité"de. Hatta "nationaliser" de, *kavm-ü ümmete mahsus etmek* gibi çok tehlikeli olmayan bir çeviriyle karşılanmış; ancak hem Osmanlıcılığa, hem de panislamizme aykırı ve ters düşeceği için "nationalisme" ve "nationaliste" kelimeleri yok. Doğaldır ki, "İslam", "İslamique", "İslamisme" ve "İslamiste" kelimeleri yerinde bırakılmış; bununla beraber, bu sonuncu kelime, bir baskı yanlışı dolayısıyla "İslamite" olmuş. Ancak, *din-i İslâm* taraftarı diye yapılan çeviri, sözkonusu kelimenin gerçekten "İslamiste"olduğunda kuşku bırakmıyor.

Yıkıcı olarak görülen bir öğretiye ilişkin her terimde olduğu gibi, monarşiye karşı bir devrimi ve onun sonuçlarını hatıra getirebilecek bütün kelimeler de *Kamus-i Fransevî*'nin 4. basımından çıkarılmış ve özel olarak da 1789 Fransız Devrimi ile ilgili olanlar.

Az sonra yeniden değineceğimiz "révolution" (devrim) kelimesi, geometri ve astronomideki anlamlarıyla alınmış; "révolutionnaire" (devrimci) kelimesi ise hiç anılmamış. Bunun gibi, pek uğursuz görüldükleri için, "détrôner" (tahttan indirmek) ve "régicide" (hükümdarı öldürmek) kelimeleri de yok. "Jacobin", "Jacobine" kelimeleri var, ancak onların Fransız Devrimi sırasında kazandıkları tarihsel anlam açıklanmıyor; verilen açıklamalar yalnızca şunlar: a) *Sen Dominik tarikına mensup rahip ve rahibe;* b) *Hind'in bir nev'i kuşu.* Açıktır ki, bu iki anlamdan hiçbiri, Osmanlı İmparatorluğu'nun düzenini bozmaya kışkırtma tehlikesini taşımıyordu.

"Sans-culotte" kelimesinin başına gelen daha da garip. Kelime, önce asıl anlamıyla çevriliyor, sonra da şöyle bir açıklama ve yorum ekleniyor: *Donsuz (Fransa'da birtakım serserilere verilen isimdir);* oysa *donsuz*, hem "sans culotte" (pantolonsuz), hem "sans caleçon" (donsuz) olmayı işaret eder ve *donsuz* için yapılan "Fransa'da birtakım serserilere verilen isimdir" eklemesi, bu baldırıçıplak gürûhunu çirkin gösterebilecek bir nitelik taşıyor.

Bütün bunların arasında kaygılandırıcı "république" kelimesine gelince, kelimenin hem kendisi, hem de türevleri *Kamus-i Fransevî*'den olduğu gibi çıkarılmış durumda. Bununla beraber, kelimenin karşılığı olan *cumhuriyet* 1316/1900 yılında, sansürün daha az sıkı olduğu bir dönemde, Sâmî Bey'in *Kamus-i Türkî*'sinde vardı; ancak açıktır ki, yatıştırmayı da aşacak bir açıklama ile bulunuyordu bu: *Bir re'is-i müntehabın taht-ı riyasetinde bulunan bir hey'et.* Verilen örnek de tekti: *İsviçre Cumhuriyeti;* bu cumhuriyetin geçmişindeki başkaldırı, Osmanlılarda, yıkıcı düşünceler uyandırmayacak kadar uzakta bulunuyordu.

Abdülhamit'e karşı yankıları dile getiren siyasal nitelikte kelimeler *Kamus-i Fransevî*'nin 1905 basımından atılmış ise de, buna karşılık, sultana hoş gelen kelimeler pek bol. Bu türden şunlar var: "Monarchie", "monarchisme", "monarchiste"; "absolutisme", "absolutiste"; "théocratie", "théocrate"; "aristocratie", "aristocrate". Bütün bu kelimeler iyi şeylermiş gibi çevrilmiş durumda. Bunun gibi, "impérialiste" kelimesi de *"imparatorluk taraftarı"* diye karşılanmış ve kelimenin, tehlikeli düşünmelere yol açabilecek öteki anlamına hiçbir yollamada bulunulmamış.

Padişahın ya da çevresinin hoşuna gitmeyecek bir kelimenin olduğu gibi kaldırılıp atılması gibi, işi kökünden çözümleyen bir yöntemin yanı sıra, bir başka yöntem de, kelimelere, siyasal bakımdan, tehlikesiz, suya sabuna dokunmayan anlamlar vermek.

Birkaç örnek de onlardan verelim.

"Révolution" kelimesi ve açıklaması, *Kamus-i Fransevî*'nin 1905 tarihli basımında, hayli yer tutuyor ve hatta iki de resim verilmiş hakkında: Bunlardan, altında yalnızca "Révolution" yazan ilki, dünyanın güneş çevresinde, Ay'ın da -başlıca dört aşamasını belirtecek biçimdedünya çevresindeki yörüngelerini gösteriyor; "Révolution Synodique" adını taşıyan ikincisi ise Ay'ın sekiz aşamasının görünümüyle yeri merkez alan bir şema veriyor. Böylece, Osmanlı okuyucusunun, resim yoluyla, Galile'nin itibarının iade edildiği günden beri hiç de devrimci sayılmayacak olan düşüncelere dikkati çekilmiştir. "Révolution"a ayrılan madde, kelimenin, ayrıntılı biçimde, geometri ve astronomideki çeşitli anlamlarını veriyor. Kelimenin siyasal ya da sosyal anlamları sözkonusu edilmiyor. *Kamus*, "révolutionner", fiilini de veriyor, ancak yalnızca duygusal anlamıyla: Telaşa düşürmek, tahrik, igzâb etmek, o fiilin bir de "se révolutionner" yani dönüşlü anlamından söz ediyor ve *teheyyüç etmek, telâşa düşmek* diyor.

Kamus-i Fransevî'de "liberté" kelimesi de var, ancak "cüz'i irade" anlamına indirgenmiş olarak: *Serbestlik, ihtiyar;* siyasal özgürlüğe ise hiçbir anıştırma yok ve onu daha açıklıkla dile getiren *hürriyet* kelimesi, sözlükten kovulup atılmış durumda.

"Libéral"kelimesi, bir yandan "gönül yüceliği" anlamıyla, -"libéralment" ve "libéralité" kelimeleriyle ortaklık da kurarak- veriliyor ve *cömert, sehî, kerîm* deniyor; öte yandan "liberal meslekler" deyimi içinde ele alınıyor ve örnek diye de hekimlik ve öğreticilik verilerek, şu açıklamaya gidiliyor: *Mehâret-i maddiyeden ziyâde i'mâl-i fikre muhtâc olan meslek.*

Kelimenin doğaldır ki siyasal anlamı sözkonusu değil ve ondan türeyen "libéralisme" de yok.

Sansürcülerin kuşkusunu çeken kelimeler, yalnız *rejim karşıtı* öğretilerle ilgili olanlar değil; muhaliflerin, hükümet edenler ya da hükümdarlar hakkında kullandıkları aşağılayıcı terimler de iktidar için tehlikeli görülmüş. 'Tyran" ve "tyranneau" kelimeleri böyle. Bunlardan ikincisi, gramer bakımından küçültme hali olduğu ve öyle olduğu için de tiksinti verdiğinden daha da yaralıyıcı. Bununla beraber, her iki kelime de *Kamus-i Fransevî*'nin 1905 basımında var ve ikisi de pek hoş bir resimle süslenmiş durumda: Altlarında "Tyran" ve "tyranneau" yazılı bu resimlerde, başı güzel tüylü bir kuş ile ağzında kanatlı bir böcek, bir dalın üzerine hafifçe eğilmiş bir başka kuş görüyoruz.

Gerçekten, "tyran" karşılığında, bir hükümdar için sözkonusu olduğu iyice saklanarak, *gadder* ve *şedid* anlamları veriliyor ise de, başlık hemen daha çekici bir anlama geçiyor: *Amerika'ya mahsûs incir kuşu.* "Tyranneau"ya gelince, yalnız kuşbilimindeki adı konmuş: *Amerika'ya mahsûs iskete kuşu.*

Bu Amerika kuşları, güç bir geçidi aşmak için, sözlük yazarının imdadına yetişmişlerdi.

Pek kültürlü ve büyük bir bilgin olan, eseri de Littré'nin Fransızlar için taşıdığı değerle pek haklı olarak ölçüşebilecek olan Sâmî Bey, doğaldır ki, sözkonusu kelimelerin yasağa uğratılan anlamlarını pek iyi biliyordu. Ancak, Türkiye'de ulus çapında büyük bir yararlılığı olan sözlüklerinin yayımını aksatmamak için, sansürün isteklerini gözönünde tutmak zorundaydı; kimi yerde, belli sayıda kelimelerin atılmasını kabul ederek, kimi yerde bazı kelimelere süzgeçten geçmiş yorumlar vererek ya da -şimdi aşağıda göreceğimiz gibi- açıkça saptırılmış anlamlar da vererek yapıyordu bunu.

Bilindiği gibi, koyu İslâmcı çevreler, kızların yükseköğretime girmeleri sorunu karşısında, çekimserden de öte bir tavır içindedirler. Sultan II. Abdülhamid'in tavrı da böyleydi. Öyle olunca da, Sâmî Bey, "étudiant" kelimesini doğal olarak *şâgird, mektebli* diye çevirip, "hukukta étudiant" ve "tıbda étudiant" diye de örnekler verdikten sonra, "étudiante" kelimesine sıra geldiğinde rahatsız olur. Quartier Latin'deki yosmalar için -şaka yollu- "étudiante" denen o dönem Fransız romanlarını hatırlayarak, yüz seksen derecelik bir dönüşle göğsünü gere gere çevirisini yapar: "Etudiante", *bir gencin metresi.*

1905 yıllarının Türk aydınları, bu kurnazlığı açıktır ki, yutmamışlardı.

* * *

Sâmî Fraşeri Bey'in kimi kelimeleri dışlayıp atmak, kimi kelimeleri de değiştirip bozmak gibi kişisel bir isteğin arkasından gittiğini düşünmek, büyük bir yanlış olur. Kendisi ve karakteri hakkında bütün bildiklerimiz, onun özgür düşünceli ve ileri bir insan olduğunu gösteriyor bize; bir *dalkavuk*, bir saray yaltakçısı ise hiç değildi. böylece, şu ya da bu kelimeyi sözlüğünün dışında bırakmasının nedenleri kendisinden gelmiyor. Ve kimi terimlerin anlamını yumuşatmak ya da saptırmak zorunda kalmışsa, onları -ne bahasına olursa olsun- eserine geçirmek amacıyla, kurnazlık adımadır bu.

Abdülhamid döneminde, Osmanlı sansürü ile Türk sözlük yazarlığı arasındaki ilişkiler hakkında, burada, bu kısa incelemede yaptığımız, soruna bir genel bakıştır. Sorunun derinlenmesine incelenmesinin ise Osmanlı, giderek Türk toplumunun düşünce tarihi bakımından yararı tartışılmaz ve bu, her yazar için, tek dilden ya da iki dilden sözlüklerin birbirini izleyen basımlarının sistemli bir incelenmesini gerektirdiği gibi, bu çalışmaların kaynakları, karşılaştırma amacıyla, özellikle Batılı kaynakların incelenmesini gerektirecektir. Örneğin, Sâmî Bey'in *Kamus*'u için, onun her basımı ile yazılışında kuşkusuz pek büyük bir rol oynamış olan *Larousse*'ları ve bilmezlik edemeyeceği *Littré*'yi karşılaştırmak gerekir. Tarihsel bir inceleme böyle yürütülebilir ancak. Bizim burada yaptığımız, çok uzağındadır bunun ve söylediklerimiz de, böyle bir çalışmanın yararını belirtmekten başka bir amaç taşımıyor.

Çeviren: Server TANİLLİ

TÜRK
FOLKLORU
(Temmuz 72. sayı) çıktı

Sivas Folkloru 789 sayı ciltsiz 7600.- Türk Folkloru 5 cilt 8000.- (6. cilt tamamlandı.)

Birlikte siparişlerde % 15 indirim uygulanır. Posta çeki İ.Aslanoğlu 170267 PK 69 Kızıltoprak/İst.

Yönetim: Boyacı Ahmet Sokak Nuribey Han 12, Çemberlitaş/İstanbul

BİBLİYOGRAFYA

KİTAPLAR

— *Mirza Fathali Akhundov: Comedies* (traduites de l'azéri, avec introduction et notes); PARIS, Gallimard, 1967; 266 pp.

— *Introduction à l'étude pratique de la langue turque;* PARIS, Adrien-Maisonneuve, 1e éd. 1968, 2e éd. 1978; 203 pp.

— *Les Calendriers Turcs anciens et médiévaux;* LILLE, Université de Lille III, 1974; 800 pp.

MAKALELER

— *Recherches sur les parlers t'o-pa (Ve siècle);* T'OUNG-PAO XXXIX (4-5), LEIDEN, E.J. Brill, 1950; tiré à part: 102 pp.

— *La Turcologie: Bilan provisoire;* DIOGENE, No: 24, PARIS, 1958.

— *La littérature épigraphique turque ancienne;* PHILOLOGIAE TURCICAE FUNDAMENTA, II, MAINZ, F.Steiner, 1964.

— *Le Turc;* LE LANGAGE, Encyclopédie de la Pléiade, PARIS, Gallimard, 1968.

— *Réflexions sur le "problème turco-mongol";* TURCICA XV, LOUVAIN, 1983.

(Actuellement, 52 articles parus)

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN...

Hürriyetin İlânı üzerine hazırlanan kabartma resimli kartpostallardan ikisi

2 Receb 1326 17 Temmuz 1324
Meclis-i Mahsûs-u Vükelâ Mazbatası

Hafiyeliğin İlgası Hakkında İrade-i Seniye

HÜSEYİN KILIÇ

Te'kîden ihsan buyurulan Kanun-u Esâsi ve af v-ı umûmî ve intihâbât-ı meb'usan karârı muvaffakıyyet-i bâhire-i cenâb-ı hilâfet-penahları eser-i mahsûsu olmak üzere alelhusûs Rumeli vilâyât-ı sülüsesinde hüsn-ü te'sîr hâsıl ederek sükûn ve âsâyiş başlamış ve çetelerin mahalleri hükûmetlerine teslim-i silâh ile takım takım memleketlerine avdetleri dahi dâhilen ve hâricen nazar-ı memnûniyetle görülecek ahvalden bulunmuş olub ba'demâ yapılacak şey metâlib-i meşrûa-i tebânın is'âfiyle saltanat-ı seniyyenin ve devlet-i âlîyelerinin saadet-i hâl-i memleket esbâbına çalışmak azm-i kat'iyesinden olduğunu isbata mâsrûf olmak lâzım gelür ve bunu vilâyât-ı sülüse müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'dan bugün alınub manzûru hakâyık-ı mevfûr-u hazret-i hilâfet-penahî olmak içün leffen takdîm kılınan telgrafnâme muhteviyyâtı dahi te'yîd eder. Erkân-ı cem'iyyetten münâsıplarının Dersaadet'e i'zâmı ile arzû olunacak izâhatın anlardan dahi ahzı hakkında müfettiş-i müşârûl-ileyhin vâki' olan ihtârına müsâdede mahzûr olmayub bil'akis bunda te'yîd-i esbâb-ı emniyyet fâidesi melhûz olmağla münâsıb gördüğü dört beş kişi irsâl eylemesi içün müşârûl-ileyhe cevab yazılması ve bir de İttihad ve Terakkî Cem'iyeti nâmına taraf-ı meşîhatten bugünkü meclis-i âcîzânemize irâe olunan telgrafnâmenin hâvî olduğu matlûbda Rumeli kıt'asının her tarafından gelen telgraflara nazaran sünûf-u askeriyye ve her sınıf teb'a müttehîd olub bu dahi saltanat-ı seniyye ile millet beyninde ilkâ-yi sû-i tefehhüme sebeb olan hafiyelerin kaldırılması ibâresi ile ta'rif edilmekde olduğuna ve vâkıâ her devletde serâir-i umûru tefehhus içün me'mûrîn-i mahsûsa var ise de bunların sıfatı tâmme-i istikâmetle ittisafları mültezem olmağla berâber ledelicab bir şahıs hakkında vazîfe-i tarassud nâmûsa dokunmayacak ve hiç kimseye ma'lum olmayacak ve hatta ta'kib olunan kimseye hiss'i muakıbiyyet verilmeyecek sûrette cereyan eylemekde bulunduğuna binâen sâir devletlerde mer'î usûl dâhilinde serâir-i zabıtaya vâsıta olacak me'murlar istihdam olunmak ve kânûnen selâhiyeti olmayan hiç bir dâire ve şahıs buna tavassud etmemek üzere hafiyeliğin ilga olunduğu matbuatın tebligât-ı resmiye kısmında i'lân ile vilâyâta ve şehremânetine ve kaffe-i devâire ana göre tebligât icrâsı müttehiden tezekkür ve tensîb kılınmağla muvâfık-ı irâde-i seniye-i mülûkâneleri olduğu halde ol vechile icâbı icrâ kılınacağı muhat-ı ilm-i âlî buyruldukta

10/23 Temmuz 1324/1908 İnkılâbından sonra, sokaklarda satılan el ilânı biçiminde bir karikatür: Türkçe, Ermenice, Rumca, Yahudice (Ladino): "Hafiyelerin Hali" (direğin tepesindeki gaz tenekesinin üstünde de, yine dört alfabeyle, ayrıca Latin harfleriyle "Yuha" yazılmış.)

ve katıbe-i ahvalde emr ü fermân hazret-i velîü'l-efendimizindir.

1 Receb 1326 (1908) — 16 Temmuz 1324

TEZKİRE-İ MA'RÛZA

Muvaffakiyât-ı bâhire-i hazret-i hilâfet-penâhî eser-i mahsûsu olmak üzere te'kîden il:sân buyrulan Kânûn-u Esâsî ve afv-ı umûmînin hâsıl ettiği hüsn-ü te'sîrâta ve Rumeli'deki İttihad ve Terakkî Cem'iyeti'nin niyât ü maksâd-ı hâlisânesine dâir taraf-ı vâlâ-yi meşîhat-penâhîden tevdî olunan telgrafnâme meclis-i mahsûs-u vükelâda ledel-mütalâa cereyan eden müzâkere neticesini hâvî kaleme alınan mazbata arz u takdîm olunmağla ol bâbda her ne vechile irâde-i seniye-i hazret-i hilâfet-penâhî şeref-müteallîk buyrulur ise mantuk-u münîfi infâz edileceği beyânı ile tezkire-i senâ-verî terkîm kılındı efendim.

1 Receb 1326 — 16 Temmuz 1324
Sadr-ı A'zam Sa'id

İRÂDE-İ SENİYE-İ HAZRET-İ PADİŞAHÎ BÎMEBLAĞ HÂMİŞ

Resîde-i dest-i ta'zîm olub meclis-i mahsûs-u vükelânın mazbata-i ma'rûzâsı ve melfûfu ile berâber manzûr-u âlî buyrulan işbu tezkire-i sâmiye-i sadâret-penâhîleri üzerine mûcibince irâde-i sarîiye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-sudûr buyrulmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i velîü'l-emrindir.

2 Receb 1326 (1908) — 17 Temmuz 1324
Serkâtib-i Hazret-i Şehr-yârî
Tahsin

Te'kîden: Üsteleyerek, yineleyerek; **Bâhire:** Parlak, güzel; **Sülüs:** Üçte bir; **Ba'demâ:** Artık, bundan böyle; **Metâlib:** İstekler; **İs'af:** Yerine getirme; **Seniy:** Yüksek, yüce; **Manzûr:** Bakılan, görülen; **Mevfûr:** Bol, çok; **Leffen:** Birlikte, ekli olarak; **Te'yid:** Berkitme, pekiştirme; **İ'zam:** Gönderme, yollama, abartma; **Ahz:** Alma, kabul etme; **Müşârü'l-ileyh:** Anılan, işaret edilen; **Melhûz:** Olası, düşünülen; **İrsal eylemek:** Göndermek, yollamak; **İrâe olunan:** Gösterilen; **Müttehîd:** Birleşmiş; **Beyninde:** Arasında; **İlkâ:** Koyma, yerleştirme; **Sû-i tefehhüm:** Kötü anlayış, kötü algılama; **Hafiye:** Gizli işler için kullanılan görevli; **Serâir:** Gizli şeyler; **Umûr:** Buyruklar, önemli işler; **Tefehhus:** İyice araştırıp inceleme; **İttisaf:** Niteleme, nitelenme; **Mültezem:** Gerekli sayılan; **Ledelicâb:** Gereğinde; **Tarassud:** Gözetleme; **Muâkıb:** Ardına düşen, izleyen; **İlga:** Kaldırma, iptal; **Şehr-emâneti:** İstanbul belediyesi; **Müttehiden:** Birlikte; **Mülûk:** Melikler, krallar; **Muhat:** Çevrilmiş, kuşatılmış, sarılmış; **Katıbe:** Bütün, hep; **Vâlâ:** Yüksek, yüce; **Vükelâ:** Bakanlar; **Mantuk:** Söylenmiş söz, kavram; **Münîf:** Onurlu; **Senâ-ver:** Öven; **Terkîm:** Yazı yazma, rakam atma; **Resîde:** Erişmiş, olgunlaşmış; **Melfûf:** Sarılmış, devşirilmiş, zarfa konulmuş; **Meblağ:** Akçe miktarı, para; **Hâmiş:** Eklenti, derkenar; **Tezkire-i sâmiyye:** Sadrazamlık makamından çıkan yazı; **Şeref-sudûr:** Onurla, üstünlükle çıkan; **Şehr-yârî:** Hükümdara özgü.

(*) *Düstur;* Tertib-i Sânî, C.I. (Hicrî 1326-1327), s.9/10.

Çelik Gülersoy'un hazırladığı Dolmabahçe*'den (İstanbul Kitaplığı, 1984).*

VIII. Edward'ın Türkiye'yi Ziyareti ve Donanmanın Malta Seyahati

Amiral FAHRİ ÇOKER (E.)

Daily Telgraph gazetesinin 27 Ağustos 1936 tarihli sayısında "Tarihte birinci defa vukua gelen bir hadise" olarak değerlendirdiği İngiltere Kralının Türkiye ziyareti, özel nitelikte olmasına rağmen, gerçekten, Türkiye'de olduğu kadar Avrupa ve Amerika'da da büyük yankılar uyandıran bir olaydır.

Gazete, manşet olarak verdiği haberde "Kral, Kemal Atatürk'e mülâki olmakla 21 yıl önce Çanakkale'de İngilizlere karşı savaşan komutanla, sonradan yurdunu 1923'de bir devlet haline getirmeye kendisini vakfeden bir cumhurbaşkanını yakından tanımış olacaktır" demektedir.

İngiltere Kralı ve Hindistan İmparatoru V. George'un 20 Ocak 1936'da ölümü ile tahta geçen büyük oğlu VIII. Edward resmî matem sona erdikten sonra Ağustos ayında yakın dostlarıyla birlikte Nahlin yatı ile Akdeniz'de bir geziye çıkmış, sonra da bu geziyi İstanbul'a kadar uzatarak, kişiliği ve eserleri bütün dünyayı takdirle saran Atatürk ile tanışmak ve konuşmak istemiştir.

Atatürk ve Hükümet de bu ziyarete büyük önem vermektedir. Geniş ve ayrıntılı bir program yapılmış, Kralın Türkiye'de kalacağı iki günün en iyi bir şekilde değerlendirilmesine özen gösterilmiştir.

Gazete haberlerine göre gezide Kralın refakatinde beş erkek ve üç kadın yakını vardır. Bunlar Lord ve Lady Mountbatten,[1] Lord Clement Attlee,[2] Lord Sephten ve Lady Cooper...[3] refakatteki üçüncü hanımın kimliğinin açıklanmasından ve resmî listelere girmesinden sanki özellikle kaçınılır. Fakat gezi boyunca Kralın en yakınında olan ve Madam Simpson olarak anılan bu hanım, sonradan Kralın tahtını bırakmaya mecbur kalarak 3 Haziran 1937'de evlendiği Amerikalı Mrs. Wallis Warfield'dir.

Nahlin yatı, refakatinde iki İngiliz destroyeri (H.89 ve H.92) olduğu halde 4 Eylül 1936 cuma günü sabahı Gökçeada açıklarında Türk kara su-

Atatürk, özellikle Madam Simpson'u o kadar etkilemişti ki, yıllar sonra Windsor Düşesi olarak Dükle birlikte sinema artisti Rex Harrison'un Portofino'daki villasında konuk bulundukları sırada, "Buradakiler dışında en büyüleyici erkek kimdi?" sorusunu, "Atatürk!" diye cevaplayacaktı. Esquire, *Eylül 1974 "Garbo and the Duke", yazan: Lilli Palmer.*

larına girmiş, Adatepe ve Kocatepe muhripleri tarafından top atışı, millî marşların çalınması ve eratın çimariva selâmı ile törenle karşılanmıştır.

Atatürk tarafından kendi adına Kralı karşılamaya memur edilen Orgeneral Fahrettin Altay, refakatinde Dışişleri Bakanlığı Temsilcisi Bülent Uşaklıgil olduğu halde Nahlin yatına geçmiş ve Atatürk adına Kralı selâmlayarak hoş geldiniz demiştir.

Adatepe ve Kocatepe sancağında, H.89 ve H.92 iskelesinde olarak yoluna devam eden Nahlin yatı, Kocatepe deresi önlerine gelindiği zaman hızını azaltmış, 18 Mart 1915'te bu sularda batırılan İngiliz savaş gemilerinde ölen askerlerin anısına gemilerdeki personel selâm duruşunda bayraklar yarıya indirilerek Adatepe'den denize bir çelenk bırakılmıştır.

Kral, Orgeneral Altay ve diğer görevliler ile birlikte Seddülbahir'de karaya çıkarak İngiliz, Fransız ve Türk mezarlıklarını ziyaretle çelenk koymuş ve öğleden sonra da Gelibolu yarımadasındaki savaş alanlarını dolaşarak bilgi almıştır.

Nahlin yatı Türk ve İngiliz muhripleri refakatinde olduğu halde 5 Eylül Cumartesi sabahı saat 11.00'de İstanbul'a gelmiş, Selimiye'den top atışı ile selâmlanarak Kabataş açıklarında demirlemiştir. Saat 12.30'da Kralı getiren motor Tophane rıhtımına yanaşmış, Atatürk Kralın elinden tutarak rıhtıma çıkmasına yardımcı olmuştur.

Atatürk, refakatindeki Başbakan İnönü ve bakanları Krala takdim etmiş ve bir süre yolcu salonunda sohbet edildikten sonra -Atatürk ve Kral Fransızca konuşmuşlardır- Atatürk Kralı sağına alarak açık bir otomobile binilmiş, yavaş bir hızla Dolmabahçe-Beşiktaş-Akaretler-Maçka-Nişantaş-Rumeli Caddesi-Osmanbey-Pangaltı-Harbiye-Taksim ve İstiklâl caddesinden 12.35'te İngiltere Büyükelçiliği binasına gelinmiştir. Kortejin Tophane'den hareketinden itibaren yollarda biriken binlerce kişi Kral ve Atatürk'ü coşku ile selâmlayarak alkışlamıştır. Atatürk, büyükelçilikte Kral ile 20 dakika başbaşa görüşmüş, sonra ayrılarak Dolmabahçe Sarayı'na dönmüştür.

VIII. Edward, deniz yarışlarını seyretmek için motora binerken.

Kral VIII. Edward 13.15'te büyükelçilikten ayrılarak Nahlin yatına dönmüş, öğle yemeğini yatta özel olarak yedikten sonra, 14.45'te Dolmabahçe Sarayı'na gelerek Atatürk tarafından karşılanmış ve büyük salonda 40 dakika kadar süren ziyaret ve görüşmeden sonra tekrar yata dönmüştür.

16.30'da refakatinde, konukları ve Büyükelçi Percy Lorraine olduğu halde gemiden karaya çıkan Kral, özel olarak Ayasofya, Sultanahmet Camii, Yerebatan, Topkapı Sarayı Müzesi ve Kapalıçarşı'yı gezmiş ve gezinin sonunda yata dönülmüştür.

18.30 Atatürk, refakatinde Başbakan İnönü, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Londra Büyükelçisi Fethi Okyar ve Genelsekreter Numan Menemencioğlu olduğu halde Nahlin yatına gitmiş ve lumbarağzında Kral tarafından karşılanmıştır. Yatta bir saati aşkın bir süre devam eden özel kokteyl-partide Kralın konukları da bulunmuş, iki taraf arasında samimî

Kral, Ertuğrul *yatında bir deniz gezisinde. Mrs. Simpson Atatürk'ün sağında.*

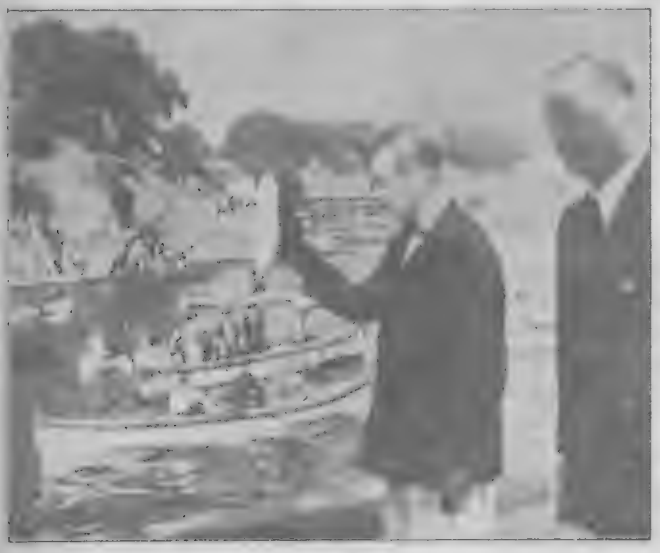

Majesteleri, sandallara binmiş İngiliz kolonisi mensuplarını selâmlarken.

görüşmeler yapılmıştır.

Kral, akşam yemeğini Parkotel'de halk arasında özel olarak yemiş, refakatinde konuklarından başka Büyükelçi Lorraine, Müsteşar ve Ataşe Mr. Woods bulunmuştur. Gece, Kral onuruna bütün şehir ve denizdeki gemiler ışıklarla donatılmış, büyük bir fener alayı yapılmıştır.

6 Eylül Pazar sabahı Kral, Nahlin yatı ile Marmara'da 2.5 saat süren bir gezinti yapmış, sonra yat Büyükada önlerinde demirleyerek Kral ve konukları Yörükali'de denize girmişlerdir.

Kral onuruna Moda koyunda düzenlenen deniz yarışlarını izlemek üzere Atatürk, refakatinde Başbakan, Bakanlar ve Donanma Komutanı Amiral Şükrü Okan olduğu halde saat 14.00'te Ertuğrul yatı ile Moda'ya gelmiş, bu sırada Nahlin yatı da Moda koyuna demirlemiştir. Atatürk ve Kral koyda demirli bulunan donanma gemileri tarafından selâmlanmıştır.

Kral, konukları ile birlikte Nahlin'den Ertuğrul yatına geçmiş, ondan sonra da onurlarına düzenlenen deniz yarışları başlamıştır. Yarışlara İngiliz destroyerlerinin filikaları da katılmış, Atatürk ve Kral yarışları Ertuğrul yatından birlikte izlemişlerdir.

Yarışların sona ermesiyle Atatürk ve Kral, Ertuğrul yatı ile Moda'dan hareketle Florya'ya gelmişler, Atatürk Kral ve konukları onuruna deniz köşkünde bir kokteyl-parti vermiştir. 19.30'da deniz köşkünden ayrılan Kral ve konukları karadan otomobil ile Tophane rıhtımına gelerek motorla Nahlin'e geçmişlerdir.

Kral, Atatürk'ün emrine tahsis ettiği cumhurbaşkanına özel trenle Viyana'ya hareket edeceği için saat 23.25'te konuklarıyla birlikte Sirkeci İstasyonu'na gelmiş, yolcu salonu kapısında Atatürk tarafından karşılanmıştır. Ayaküstü sohbette Kral, Atatürk'e "Sizin de bir gün Londra'yı şereflendireceğinizi ümit ederim" demiş, Atatürk de "İngiltere'yi ziyaret daima benim arzumu teşkil etmiştir" karşılığını vermiştir. Kral, Başbakan İnönü'yü de Londra'ya dâvet etmiş, Atatürk "O, hemen gelecektir" demiştir.

Kral ve Atatürk birlikte trene girerek kısa bir süre görüşmüşler ve samimî bir şekilde veda ederek Atatürk'ün ayrılmasıyla tren 23.45'te Sirkeci'den hareket etmiştir. Kral, Türk topraklarından ayrılırken Atatürk'e aşağıdaki telgraf mesajını göndermiştir:

"Sofya, 7 Eylül - Türk topraklarından ayrılırken bana karşı gösterdikleri dostane tarzı kabulden gerek ekselânsları, gerek makamat-ı resmiye ve Türk Milleti tarafından şahsıma karşı izhar edilip beni çok mütehassıs eden itinalardan dolayı ekselânslarına çok samimi teşekkürlerimi takdim etmek isterim.

Türkiye'de ilk ikâmetimden pek zevkli bir hatıra muhafaza edeceğim. Minnettarlık ifadelerimi terdifen size en iyi temennilerimi sunarım.

Ekselânslarınızın semahatle bana tahsis ettikleri hususî tren sayesinde büyük bir konfor içinde seyahat ediyoruz. Edward"

Yavuz'un Malta Ziyareti

11 Eylül 1936 Cuma günü sabahı yayınlanan bütün gazetelerde Anadolu Ajansı'nın aşağıdaki tebliği yer almaktadır:

"TÜRK-İNGİLİZ DOSTLUĞU
DONANMAMIZ MALTA'YI
ZİYARETE GİDİYOR

Başvekilin seyahat tarihi henüz taayyün etmedi. Filomuz dönüşte dost Yunan filosunu da ziyaret edecek.

İstanbul 10 (A.A.) Donanmamız vuku bulan dâvet üzerine Teşrinisâni'nin son iki haftasında Malta'ya giderek İngiliz donanmasına iade-i ziyaret edecektir.[4]

Donanmamız Malta'dan avdette dost Yunan Donanmasına da ziyaretini iade edecektir."

Türk donanmasının Malta'da İngiliz donanmasını ziyaret dâveti, Moda'daki deniz yarışlarında bir sohbet sırasında Kral Edward tarafından bizzat Atatürk'ün refakatinde bulunan Donanma Komutanı Tümamiral Şükrü Okan'a yapılmış ve üç gün içinde, çağrı diplomatik yollardan resmî olarak Türk hükûmetine ulaştırılmıştır.

Genç bir hâkim subay olarak katıldığım bu seyahatin hatırasını aradan 48 yılı aşkın bir süre geçmesine rağmen, o günlerin sıcaklığı ile muhafaza etmekteyim. Donanmanın Malta'da kaldığı altı gün cidden görkemli törenler ve gerek İngilizler ve gerekse yerli halkın sıcak kabulü içinde geçmiş, Malta'da yayınlanan gazeteler Türkiye'de Kral Edward'a karşı gösterilen samimî karşılama ve ilgi üzerinde özellikle durmuşlardır.

Donanmanın Malta'yı ziyareti ilân edildiği günden itibaren, bütün personeli, komutanından dümen neferine kadar bir heyecan dalgası sarmıştır. Özellikle genç nesil için, bu bir yabancı donanma ile ilk temastır. Hele bu donanma o gün için dünyanın en güçlü ve büyük donanması olunca... Onun için bir yandan gemiler bakıma alınırken, personel de tören, yemek ve sair dâvetlerde giyecekleri elbiseleri hazırlamaya başlamışlardır. O tarihteki mevzuata göre, günlük elbiseden başka bir büyük ve bir de küçük üniforma mevcuttur. Büyük üniformada setre giyilir, omuzlara burmalı sırma apolet konur ve setrenin üzerine sırma kemer ve meç takılır. Küçük üniforma ise apoletsiz setre, meç ve verilecek emre göre sırmalı veya sırmasız kemerden oluşur.

Geziye katılan filo, Yavuz (Sancak gemisi) ile Zafer, Kocatepe, Tınaztepe, Adatepe muhripleri, Gür, Dumlupınar, Sakarya ve II. İnönü denizaltı gemileriyle Erkin denizaltı ana gemisinden ibaret olup Donanma Komutanı Tümamiral Şükrü Okan'ın emir ve komutasında bulunmakta ve seyahate ayrıca Harp Filosu Komutanı Tuğamiral Fahri Engin (Yavuz'da), Filotillâ Komodoru Yarbay Bilâl Taluğ (Zafer'de) Denizaltı Filosu Komutanı Albay Hüsnü Gökdenizer (Erkin'de) katılmaktadır.

Seyahate Atatürk de büyük ilgi duyduğu için Salih Bozok ve Kılıç Ali gibi yakın arkadaşlarını gözlemci olarak göndermiştir.

Nihayet beklenen gün gelmiş, bütün hazırlıklarını çoktan tamamlayan filo, kararlaştırıldığı üzere 16 Kasım 1936 Pazartesi günü yola çıkmıştır. Akdeniz için sâkin olmayan bir mevsimdir bu... Fakat seyahat tam bir disiplin içinde tamamlanmış, 20 Kasım Cuma günü saat 8.30'da filo Malta'nın merkezi Valetta açıklarında HMS.Codrington ve dört muhrip tarafından karşılanarak program gereğince 9.00'da dalgakıranın iki mil açığına gelinmiştir. Burada İngiliz irtibat subayları, görev aldıkları Türk gemilerine çıkarlar. Yavuz'dan atılan 21 pare topla İngiltere Krallığı selâmlanır. Buna karadaki askerî selâm bataryası karşılık verir. Yavuz, bu kez Malta'daki İngiliz deniz kuvvetleri başkomutanı Oramiral Sir Dudley Pound'un forsunu 17 topla selâmlar. Amiral gemisi Queen Elizabeth 17 topla karşılık verir. 9.30'da mendirek geçilmiştir. Bu sırada mendireğe hâ-

kim kayalar insan kalabalığı ile örtülmüş bir haldedir. Özellikle kadınlar ve genç kızlar... Hemen hepsinin, *Dragot* (Turgut Reis)'un torunlarının nemene insanlar olduğunu merak ettikleri sonradan öğrenilecektir. Önceden belirtilen şamandıralara bağlamak üzere büyük liman içinde ilerleyen gemiler yanlarından geçtiği İngiliz gemileri personeli ve silâhendaz kıt'aları tarafından selâmlanmakta, Queen Elizabeth ve Yavuz gemilerindeki bandolar karşılıklı selâm marşları çalmaktadır. Gemilerin şamandıralara bağlanmasıyla resmî ziyaretler başlar. Önce Malta'nın Türkiye fahri konsolosu Mr. F.K. Collcher Yavuz gemisine gelerek Donanma Komutanına "Hoş geldiniz" der. 10.30; Tümamiral Ş. Okan refakatinde Tuğamiral F. Ergin, Albay H. Gökdenizer, komodor ve gemi komutanları olduğu halde sancak gemisi Queen Elizabeth'de İngiliz başkomutanı Oramiral Sir Dudley Pound'u ziyaret eder ve törenle karşılanır. Bu ziyareti Oramiral 10.55'te iade eder. İngiliz Amirali, Yavuz'un amiral salonunda bir süre Donanma Komutanı ile görüştükten sonra gemisine döner, ayrılırken 17 topla selâmlanır. 11.20'de Amiral Ş. Okan Malta Genel Vâlisi Sir Bonham'ı vilâyet konağında ziyaret eder. Genel vâli, bu ziyarete 12.15'te Yavuz gemisinde karşılık verir. Bundan sonra ikinci derecedeki görevlilerin ziyaret ve karşılık ziyaretleri başlar ve tamamlanır.

Büyük limanda Sancak gemisi Queen Elizabeth'den başka Barham ve Repulse hattıharp gemilerinden başka muhripler ve denizaltı gemileri mevcuttur. Her Türk gemisi, bir İngiliz gemisinin konuğudur. Her branştan İngiliz subayları, kendi branş ve rütbelerinde Türk subayları ile tanışırlar. Her iki tarafın gemilerinde özel partiler düzenlenerek ilişkiler samimi dostluk ve arkadaşlığa dönüştürülür. İlk gün 17.30'da Fahri Konsolosun evindeki kokteyl-partiye 20 Türk subayı dâvetlidir. 19.15'te Oramiral D. Pound'un "Admiralty House" da resmî akşam yemeği vardır. Ziyafeti "La Boheme" operasının temsil edildiği gala izler.

21 Kasım sabahı gazeteleri Türk filosunun Malta'yı ziyareti ile ilgili haber ve yazılar doldurmuştur. Türk filosunun limana girişini anlatan bir gazete "İyi İzlenimler" başlığı altında "Denizcilikte tecrübeli Maltalılar uzun yıllar içinde birçok milletlere ait gemilerin limanlarına girdiklerini görmüşlerdir. Ancak gerek selâmlamada ve gerek manevrada ve düzende Türk denizcilerinin görünüş ve becerileri mükemmeldir" demekte ve bir başka gazete, opera galasında salonu dolduran 200 Türk subayının görkemli üniformaları içinde zarif davranışlarıyla dikkatleri üzerlerine çektiklerini, özellikle bir çocuğun İngilizce, Fransızca ya da Almanca konuşabilmesinin takdirle karşılandığını, ilk gün şehirde gezen er ve erbaşların ağırbaşlı ve saygılı hareketleriyle Maltalıların ilgi ve sevgisini çektiklerini belirtmektedir. Gazetelerde ayrıca Atatürk'ün hayatı, devlet kuruculuğu ve inkılâpları, Türk donanmasının geçmişi ve geleceği, Türk-İngiliz dostluğu, İstanbul ve Boğaziçi konulu yazılar vardır.

21 Kasım Cumartesi günü subay, astsubay ve erlerden oluşan guruplar Malta tersanesini gezmişler, 11.30'da Union Club başkanı 50 subayın çağrılı olduğu bir kokteyl-parti vermiştir. 12.45'te Donanma Komutanının Yavuz gemisinde düzenlediği resmî öğle yemeği vardır. 13.30'da "Malta Racing Club"ün her birine Türk gemilerinin adlarını verdiği at yarışları yapılmış, bunu "Casino Maltese"daki resepsiyon izlemiştir. Saat 20.00'de astsubaylar için White Ensign Club"de bir akşam yemeği verilirken, 20.30'da İngiliz başkomutan yardımcısı Amiralin Barham gemisinde Türk amiraler ve üstsubayları için düzenlediği akşam yemeği vardır. Türk subayları, ayrıca konuk ağırlayıcı gemilerde özel yemek ve eğlencelere dâvetlidirler.

22 Kasım Pazar günü saat 14.30'da bir kısım subaylar otomobil ile ada turu yapmış, gezi sonunda 12 subay Lord Strickland'ın villâsında çay içmişlerdir. 15.00'te Türk filosu takımı ile İngiliz kara ve hava kuvvetleri karma takımı arasında şehir stadında bir futbol maçı yapılmış, maç 3-2 karma takımın galibiyetiyle sonuçlanmıştır. İlk yarıda Türk takımı 1-0 galip durumda idi. 15.40'ta bir kısım Türk subayı ünlü St. Angelo kalesini ziyaret etmiş ve sonra da kale komutanının beş çayında bulunmuştur. 19.00'da E.R.A. kulübünde Türk astsubaylarına yemek, 19.45'te Vernon Club'de 120 Türk erine konser verilmiştir. Ayrıca konuk ağırlayıcı gemiler tarafından düzenlenen özel yemek ve sinema partileri devam etmiştir.

23 Kasım Pazartesi günü 9.30'dan

itibaren Türk subay, astsubay ve erlerine İngiliz gemileri gezdirilmiş, öğle yemeğinden sonra da gezilere devam olunmuştur. Bu arada Sliema Club'de Türk ve İngiliz subayları arasında tenis partileri yapılmış, 16.30'da Hükümet Konağı meydanında Duke of Wellington alayı ve bandosunun yaptığı görkemli arya sancak töreni ve bunu tâkiben Türk Deniz Kıt'asının Valetta'nın ana caddesi Strada Reale'de yaptığı geçit töreni izlenmiştir. Meydanda ve caddede biriken binlerce kişi gerek İngiliz bandosu ve gerekse Türk Kıt'asını coşku ile alkışlamıştır. 17.00'de büyük limanda Türk ve İngiliz gemilerinin filikaları arasında bir yarış yapılmış, altı kategorideki yarışın üçünde Yavuz, diğer üçünde İngiliz gemilerinin filikaları birinci olarak yarışı bitirmiştir. 20.00'de İngiliz Muhripleri Komutanı Amiral tarafından Türk amiralleri, filotillâ komodoru ve muhrip komutanlarına bir akşam yemeği verilirken İngiliz denizaltı filosu komutanı, Türk filo komutanı ve dört denizaltı gemisi komutanını Cyclope ana gemisinde ağırlamıştır. 21.30'da Başkomutan Oramiral üstsubaylar için Amiralevinde bir suvare düzenlemiş, astsubay ve erler için de kendi kulüplerinde eğlence ve dans partileri yapılmıştır.

24 Kasım Salı günü öğleden önce ve sonra Türk personelin İngiliz gemilerini gezmeleri ve ağırlanmaları devam ederken 9.45'te Amiral gemisi harp oyunu salonunda yüksek rütbeli 20 Türk subayına bir harp oyunu gösterisi yapılmış, 17.00'de Türk donanma komutanı Yavuz gemisinde bir resepsiyon vermiştir. Bunu Oramiral D. Pound'un Amiral Ş. Okan ve F. Engin'e özel akşam yemeği izlemiş, Malta Üs Komutanı da Vittoriosa'daki Amiralevinde beş Türk subayına bir ziyafet vermiştir. 19.45'te Corradino Canteen'de 20 Türk subayı ve 160 er ve erbaşın dâvetli olduğu güreş ve boks yarışmaları yapılmış, 20.00'de 30 Türk erine White Ensign Club'de akşam yemeği ve konser, 21.30'da Malta üs komutanı amiral tarafından 20 Türk subayının katıldığı bir suvare verilmiştir.

25 Kasım Çarşamba ziyaretin son günüdür. Sabah 8.30'da yüz Türk su-

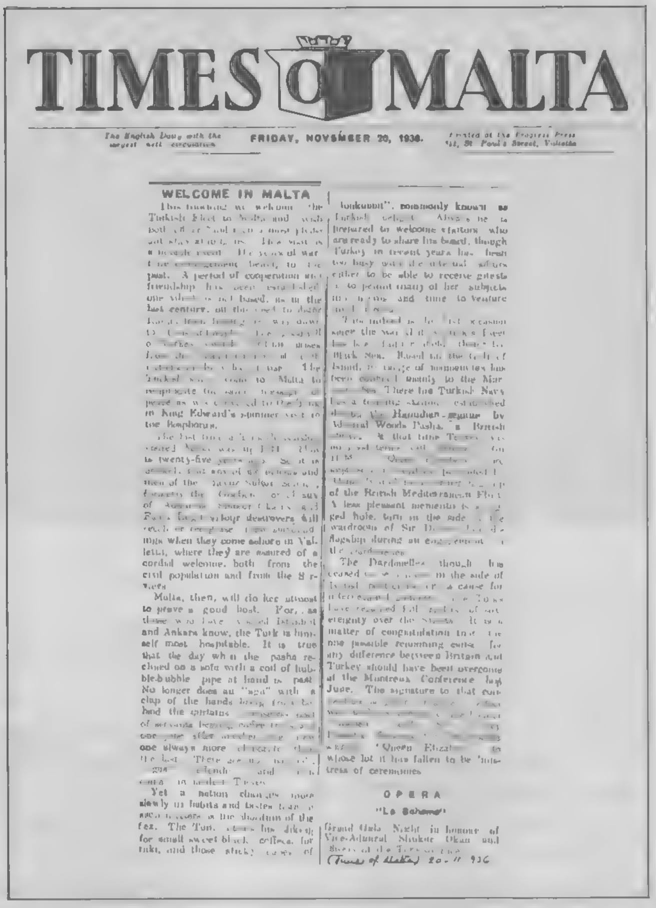
TIMES OF MALTA

The English Daily with the largest nett circulation — FRIDAY, NOVEMBER 20, 1936. — Printed at the Progress Press 111, St. Paul's Street, Valletta

WELCOME IN MALTA

This morning we welcome the Turkish Fleet to Malta and wish [illegible] a most pleasant stay [illegible]. This visit is a notable event. [illegible] to the past. A period of cooperation and friendship has been established [illegible] not based, as in the last century, on [illegible] Turkish [illegible] come to Malta to reciprocate [illegible] in King Edward's summer visit to the Bosphorus.

[illegible] is twenty-five [illegible] of the Yavuz Sultan Selim [illegible] destroyers will [illegible] when they come ashore in Valletta, where they are assured of a cordial welcome, both from the civil population and from the Services.

Malta, then, will do her utmost to prove a good host. For, as those who have visited Istanbul and Ankara know, the Turk is himself most hospitable. It is true that the day when the pasha reclined on a sofa with a coil of hubble-bubble pipe at hand is past. No longer does an "aga" with a clap of the hands bring [illegible] hand the curtains [illegible] one always more [illegible]

Yet a nation changes more slowly in habits and tastes than [illegible] the abolition of the fez. The Turk [illegible] for small sweet black coffee, for raki, and those sticky [illegible] lokoum", commonly known as Turkish delight. Always he is prepared to welcome visitors who are ready to share his board, though Turkey in recent years has been too busy [illegible] either to be able to receive guests or to permit many of her subjects [illegible] and time to venture [illegible]

[illegible] Black Sea. Based on the [illegible] been confined mainly to the Marmara [illegible]. There the Turkish Navy [illegible] by Admiral Woods Pasha, a British [illegible] of the British Mediterranean Fleet. A less pleasant memento is [illegible] hole, torn in the side [illegible] wardroom of Sir [illegible] flagship during an engagement [illegible]

The Dardanelles, though [illegible] a cause for [illegible] have regained full [illegible] sovereignty over the Straits. It is a matter of congratulation that the one possible remaining cause for any difference between Britain and Turkey should have been overcome at the Montreux Conference last June. The signature to that con[illegible] "Queen Elizabeth" [illegible] to whose lot it has fallen to be "mistress of ceremonies".

OPERA

"La Bohème"

Grand Gala Night in honour of Vice-Admiral Shukur Okan and [illegible]

(Times of Malta) 20-11-936

20 Kasım 1936 tarihli Times of Malta*'da çıkan, Türk denizcilerine "Hoşgeldiniz" yazısı. Altta: Yavuz'da verilen şölenin menüsü.*

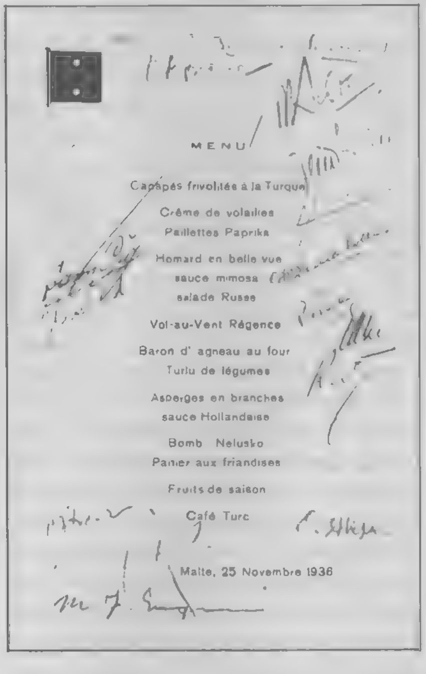
MENU

Canapés frivolités à la Turque

Crème de volailles

Paillettes Paprika

Homard en belle vue sauce mimosa

salade Russe

Vol-au-Vent Régence

Baron d' agneau au four

Turlu de légumes

Asperges en branches sauce Hollandaise

Bomb Nelusko

Panier aux friandises

Fruits de saison

Café Turc

Malte, 25 Novembre 1936

bayı Glorious uçak gemisiyle yapılacak tatbikata katılmak üzere gemilerinden ayrılmış, ev sahibi gemilerin Türk personelini ağırlamaları program gereğince günboyu sürmüştür. Bu arada 14.30'da bir polo maçı seyredilmiş, futbol takımları arasında özel karşılaşmalar yapılmıştır. 20.00'de İngiliz ordu subayları tarafından bir kısım Türk subaylarına bir akşam yemeği verilmiş, 20.30'da Türk donanma komutanı Yavuz gemisinde bir veda yemeği düzenlemiş, bu yemeği Genel Vâli'nin Hükümet Konağı'nda verdiği resepsiyon izlemiştir.

Türk filosu 26 Kasım Perşembe günü sabahı 9.30'da Malta'dan ayrılmış, gelişinde olduğu gibi törenlerle uğurlanmıştır. İngiliz silâhlı kuvvetleri mensupları yanında Maltalılar da, limanın mendireğe hâkim tepelerinde toplanarak bu uğurlamaya coşku ile katılmışlardır.

1914-1918 arası çetin bir savaştan sonra 1923'te Lozan Barışı ile el sıkışan Türk ve İngiliz milletlerinin yakınlaşmasında donanmanın Malta seyahatinin, Kral VIII. Edward'ın Atatürk'ü ziyaretini tamamlayan önemli bir aşama teşkil ettiği muhakkaktır. Bu yakınlaşma İkinci Dünya Savaşı'nın patlamasıyla askerî bir ittifak içinde daha da gelişmiş, nihayet her iki devlet NATO'nun güçlü birer üyesi olarak iyi ilişkilerini sürdürmüşlerdir.

En solda, bu anıların yazarı, bir İngiliz deniz subayıyla birlikte.

Solda, Amiral Şükrü Okan Valetta Gümrük binasının önünde.

Amiral Şükrü Okan Şeref Kıt'asını denetlerken.

Yazımızın konusu dışında kalması itibarıyla, Malta dönüşü, donanmanın Yunanistan ziyaretinin ayrıntılarına girmeyeceğim. Ancak vurgulamaktan kendimi alamadığım önemli olay, Türk denizcilerinin Pire ve Atina'da Yunan Kralı, Veliaht, Başbakan ve hükûmet erkânı yanında Yunan halkından gördüğü çok sıcak ve samimi ilgi ve sevgidir.

Yunan Kralı II. Georgios ile Veliaht Prens Paulos (1947'de kral), programda mevcut olmadığı halde, protokol kurallarını gözardı ederek Yavuz gemisinde Türk donanma komutanını ziyaret etmişler, onurlarına düzenlenen gösterileri ilgi ile izlemişlerdir.

Başbakan General Metaksas, ziyarete olağanüstü bir ilgi göstermiş, ilk gün Yavuz gemisine gelerek donanma komutanını ziyaret ettiği gibi, aynı akşam Grand Bretagne Oteli'nde bütün bakanların, hükûmet ve ordu ileri gelenlerinin hazır bulunduğu bir ziyafet vermiş ve bunu otel salonlarında görkemli bir balo izlemiştir.

Halkın alâkasına gelince; Türk filosu 28 Kasım Cumartesi günü sabahı Faler limanına demirlediği andan ayrıldığı 3 Aralık Cuma gününe kadar altı gün, çoğunluğu Türkiye'den mübadil olarak gelmiş bulunan Rumlar olmakla beraber binlerce Yunanlı Faler kıyılarından ayrılmamış, Türk subay, astsubay ve erlerini ağırlamakta adeta birbirleriyle yarış etmişlerdir. Özellikle, mübadil Rumların iskeleye yanaşan her Türk motoru ya da filikasından çıkan personele, geldikleri Türk şehir ve kasabalarının adlarını bağırarak söylemek suretiyle hemşeri aramaları ve bulduklarında tam anlamıyla bağırlarına basmaları cidden görülecek bir manzara idi. Bu ilgi ve sevgi, her sınıf halk tarafından, gidilen her yerde gözlenmiştir.

Bugün Türk düşmanlığını kendine bayrak edinen Sayın Papandreu'nun bu altı günü görmüş ve yaşamış olmasını çok isterdim. Ancak o sırada 17 yaşında bir delikanlı olan bugünkü başbakanın ABD vatandaşı olarak Amerika'da bulunması böyle bir gözleme engel olmuştur. 1936'dan bu yana Türkiye bakımından bir değişiklik olmadığına göre, ben yeni bir Venizelos'un Türk-Yunan ilişkilerinde aynı dönemi başlatacağına inanıyorum. Çünkü tarih ve coğrafya bu iki milletin dost ve kardeş olarak iyi ilişkiler içinde bulunmasını zorunlu kılmaktadır.

---

[1] Burma Kontu, Oramiral, Hindistan son genel vâlisi, Genelkurmay Başkanı.

[2] İngiliz devlet adamı, Başbakan (1945-1951).

[3] Lord Duff Cooper, Horfich Vikontu, Bakan-Büyükelçi eşi.

[4] Daha önce İngiltere'nin Akdeniz filosu başkomutanı Oramiral M. Field'in forsunu taşıyan *Queen Elizabeth* dretnotu, uçak gemisi *Courageous* ve dört muhripile 12-19 Ekim 1929'da İstanbul limanını ziyaret etmişti.

1. Sadrazam Koca Sinan Paşa'nın (1520-1596) Türbesi- Çarşıkapı'da. 2. Sadrazam Halil Hamit Paşa'nın (1732-1782) ve annesinin mezar taşları-Karacaahmet ile İbrahimağa arasında. 3. Sadrazam Giritli Mustafa Naili Paşa'nın (1798-1871) mezartaşı-Fatih Camii bahcesinde.

Eski Mezar Taşları

M. ORHAN BAYRAK

İstanbul'un her köşesine imzasını atmış olan Osmanlı döneminin eski mezarlıklarında yükselen eski mezar taşlarının şekilleri ile ilgili anlamlarını anlatmaya çalışacağım. Padişah mezarları genellikle çiniler ve yazılarla süslü türbelerde tahta sandukalar halindedir. Yani taştan bir mezarı açıkta görmek mümkün değil.

Sadrazam mezarlarının ise kavuğu ile belli olduğu zannedilir. Çoğunun mezarı, padişahlardaki gibi süslü türbelerinde tahta sandukalar halindedir. Nevşehirli İbrahim, Melek Mehmed, Alemdar Mustafa ve Halil Hamid paşalarda olduğu gibi kavuklu, son sadrazamlarda olduğu gibi süslü tak-ı zafer halindeki mezar taşlarını görürüz. Nevşehirli İbrahim Paşa'nın mezarı yanındaki kavuklu iki mezar

4. Şeyhülislâm Kadızade Mehmet Tahir Efendi'nin (1747-1838) mezartaşı-Ayvansaray'da. 5. Şeyhülislâm Halitzade Mehmet Celâleddin Efendi'nin (1848-1919) mezartaşı-Edirnekapı Şehitliği'nde. 6. Sadrazam Hüseyin Avni Paşa'nın (1820-1876) mezarı-Süleymaniye Camii bahçesinde. 7. Bahriye Nâzırı Kayserili Ahmet Paşa'nın mezartaşı. 8. Maarif Nâzırı, Müşir, Fen Bilgini (Suat Derviş'in dedesi) Mehmet Emin Derviş Paşa'nın (1817-1878) mezartaşı-Divanyolu'nda II. Mahmut türbesi bahçesinde. 9. Şaire Zübeyde Fitnat Hanım'ın (?-1780) mezartaşı-Eyüb Sultan türbesinin arkasında. 10. Şaire Leylâ Hanım'ın (?-1847) mezartaşı-Galata Mevlevîhanesi (Divan Edebiyatı Müzesi) bahçesinde. 11. Pierre Loti'nin roman kahramanı Azayade'nin (?-1880) mezartaşı-Topkapı mezarlığında.

7

8

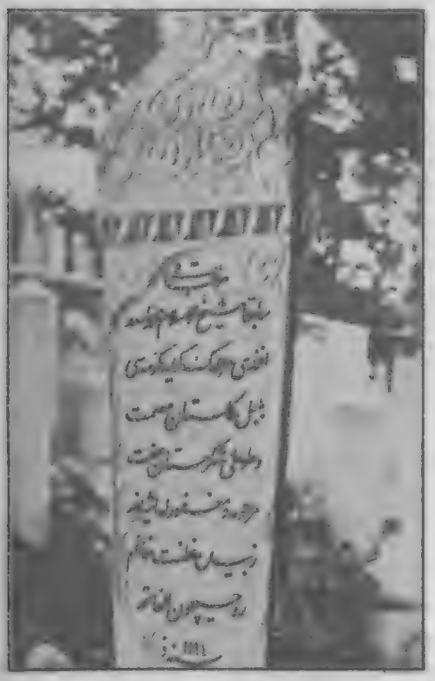
9

10

11

taşı sadrazam olmamış vezir Genç Mehmed ve Kaptanıderya Sinek (Küçük) Mustafa paşalara aittir. Sadrazamlardan Giritli Mustafa Nailî, Saffet ve Ali paşaların mezar taşları ise silindirik şekillidir. Demek ki sadrazam mezarlarında kavuk yerine tahta sanduka, silindirik veya düz taş yer alabildiği gibi kavuklu mezarı olan vezirler de bulunmaktadır.

Kaptanıderyaların birçoğu sadrazam olmuş veya rütbesi olduğundan mezar taşlarına az rastlanmaktadır. Mezar taşında çapa olan kaptanıderya (Bahriye nazırı) mezar taşları, Kayserili Ahmed ve Ateş Mehmed paşaların mezarlarında görünür.

Şeyhülislâm mezarlarında ise sarıklı oluşu tam bir kural değildir. Şeyhülislâmlardan Dürrîzâde Arif'in büyük sarıklı, Kadızâde M. Tahir ile Bodrumî Ömer Lütfi'nin küçük sarıklı; Ebussûud, Vezzaf Abdullah, Bostanzâde Mehmed, Turşucuzâde A. Muhtar, M. Sadettin, M. Refik ve Cemalettin'in silindirik şekilli mezar taşları vardır. Aynı şekilde küçük sarık, İsmail Zühtü, Mehmed Hulûsi ve Mehmed Rasim gibi hattat mezarlarında da rastlanır. Mütercim Tokadî Mustafa'nın büyük sarıklı mezar taşı ise bir şeyhülislâm mezarını andırır. Sarık, bilgili kişi mezar taşlarında görülebilmektedir. Fakat karı dırdırından ölen Halil Ağa'nın Merkezefendi'deki mezar taşı da sarıklıdır. İlk Türk telgrafçısı Mustafa'nın mezar taşında ise sadece bir fes yer almıştır.

Tarikat ilgililerinde de bazı işaretler görülür. Mevlevî tarikatından olanlarda uzun bir fes yer almaktadır. Mevlevî türbelerindeki tahta sandukalarda fesin kendisi (Şeyh Galip'teki gibi) veya mezar taşında kabartma uzun fes şekli (Serasker Derviş Paşa ile şaire Leylâ Hanım'ınki gibi) bulunur.

Fakat mezar taşlarının çoğu silindirik veya dikdörtgen şekillidir. Daha önce örneklerini verdiğimiz sadrazam, kaptanıderya ve şeyhülislâm mezarlarında olduğu gibi nazırların (Suphi, Ali Fuad ve Necmettin Karataş'taki gibi), şair ve yazarların (Muallim Naci'deki gibi), bestecilerin (Şevki Bey'deki gibi) de mezarları silindirik şekillidir. 1826 yılında ocağı kaldırılan Yeniçeri mezarlarında bir başlık (börk) yer almış olup örneklerine rastlamak çok zordur.

En açık ifadeli mezar taşları kadın mezar taşlarıdır. Baş ve çevre kısmı

12

12. Hattat İsmail Zühtü Efendi'nin (?-1806) mezartaşı-Divanyolu II. Mahmut türbesi bahçesinde.
13. Bestekâr Şevki Bey'in (1860-1891) mezartaşı-Kuzguncuk'ta Nakkaştepe mezarlığında.
14. Müderris Tokadî Mustafa Efendi'nin mezartaşı. Ayvansaray'da Topludede mezarlığında.
15. Telgrafçı Mustafa Bey'in (?-1897) mezartaşı-Merkezefendi mezarlığında.
16. Edib Muallim Naci Bey'in (1850-1893) mezartaşı-Divanyolu'nda II. Mahmut türbesi bahçesinde.
17. "Karı Dırıltısı"ndan ölen Halil Ağa'nın (?-1843) mezartaşı-Merkezefendi mezarlığında.

15

16

13

14

17

ağaç, çiçek ve meyve şekilleriyle süslü olan mezar taşlarının hepsi kadınlara aittir. Bununla beraber silindirik ve düz şekilli kadın mezarları da yok değil.

Buraya kadar çeşitlerini özet olarak açıklamaya çalıştığım eski mezar taşları şekillerinin anlamına tam bir kural getirilemeyeceği kanısı doğmaktadır. Yirmi yıldır bütün mezarlıkları tek tek gezmiş bir yazar olarak ben bu kanıya varmış bulunuyorum. Üstelik bu konuya bir kural getirici yazıya da rastlamadım. Bu sayfalarda yer alan mezar taşlarına ait resimlerin bunu sizlere daha iyi anlatmış olacağını zannederim.

HAZIRLAYAN: AZİZ NESİN

29 Kânunnuevvel 1288 Sayı: 183

Ahmet Mithat'ın Dağarcığı

Ahmet Mithat *Dağarcık*'ının şimdiye kadar üç numarasını çıkarmış olduğu gibi bu kerre dahi dördüncüsünü neşreylemiştir. Resail-i mezkûrenin [anılan risalelerin] mazhar olduğu rağbete bu senelerde tab' ve neşr olunan âsâr-ı erbab-ı kalemden pek azı nâil olabilmiş ve herhangi büyük yere gidilse Dağarcığın dest-i rağbet ü itibarda idüğü görülmekte bulunmuştur. Muharriri şu mazhariyyetten dolayı elbette müteşekkir kalur.

Dağarcığın mündericatı gerek terceme ve gerek tasvir sureti ile şairane bir yolda kaleme alınmış şeylerle beraber bazı muhakemat-ı feylesofaneyi havidir ki, bizce muharririnin en ziyade teşekküre şayan hizmeti bundan ibarettir. Erbab-ı vukufa malûm olmak lâzım geldiği üzere (felsefe) denilen şey iki kerre iki dört eder olduğunu kabul edebilecek her zihnin red edemiyeceği ve delâil ve senedatla müberhen [kanıtlar ve dayanaklarla doğrulanmış]olup hattâ bazı mesailde felsefe ihtilâf ettiği ve biri diğerinin re'yi hilâfını iltizam eylediği halde insan ikisinin re'yini de okuyacak olsa adeta ikisini de ayrı ayrı kabul etmeye lüzum görüyor.

Vakta ki, felsefenin bir şubesi Yunanistan'dan memalik-i İslâmiyeye intikal etmiş ve fakat mesalik-i felâsifeden [felsefe okullarından] bazıları hükm-i Kur'an'la tevfik edilemediğinden [bağdaştırılamadığından] ve o zamanlar ise İslâm beyninde yüzlerce mesail-i müşkile bunca kanlar dökülmesini mucip olmakta bulunduğundan ulema-yı İslâm içinde felsefeyi red edenler hüsn-i telâkkî eyliyenlerden ziyade bulunmuştur.

Fakat diğer taraftan Avrupa felsefeyi bir kerre tamamen kabul ettikten sonra bunu diyanet-i İseviyye ile bittatbik güya Hıristiyanlığın agleb-i cihatını [yayılma çabalarında başarılı olmasını] felsefeye kemali ile mutabık bulduklarından nass'ın temin-i efkârı zımnında felsefenin bu cihetinden pek çok istifade eyledikleri gibi millet-i İslâmiyye kemal-i şevket ü kudreti ile gerek İspanya ve gerek Rumili ve hususi ile Rusya cihetinden Avrupa'yı tir tir titrettikleri ve Avrupalıların etekleri tutuştuğu zaman felsefeyi İslâmiyet aleyhine dahi istihdam etmiş ve İslâmiyetin âdeta fününun hasmı ve hakikatın düşmanı ve erbabını esarete sevk eder ve âhiret namı ile bir yeni âlem-i diğer tasavvur edip anda İslâmları cennet denilür bir mahall-i iyş ü işreti vaad ile aldatur ve cehennem denilür bir mahall-i ukab [ceza yeri] ile korkudur bir şey olduğunu nice delâil-i bâtıla ile ilân ederek merhamet ü adalet-i İslâmiyye her girdiği memleket ahalisini kendisine müstak eder [bağlar] iken halkı bu suretle İslâmiyet aleyhine teşvik eylemişlerdir.

Selâbet-i milliye erbabı işin şu cihetine dikkat etmelidir ki, Avrupalıların felsefeyi kendilerine mal ederek İslâmiyet aleyhinde istimal etmelerinden bugün dahi mazarrat görmekteyiz. Vaktiyle ulema-yı İslâmiyenin felsefe aleyhinde göstermekte bulundukları nefret iktizasınca elyevm elimizde felsefe sahihen teneffür [gerçekten nefret] edilecek bir derecede kalup o dahi kütüphanelerde mahbus olduğuna ve elyevm nevresidegân-ı Osmaniye [yeni gelişen Osmanlı gençleri] hemen alelumum Fransızcaya heves edip o lisan üzere yazılmış kütüb-i felsefeye tesadüf ettikçe bunların kendi lisanında olmadığını nazar-ı dikkate alarak (vay meğer hakikat-ı asliye olarak başka bir hakikat varmış benim şimdiye kadar sakladığım akaid [inançlar] boş bir şeymiş) deyu maazallah akaid-i asliyesinden nedamet getirenler dahi pek çok görülmektedir. Halbuki Avrupa ahalisine dikkat edilsin Kendi akaid-i diniyyelerini istihfaf eden yüzde kaç görülür? Fakat bizde frenkleşip de milliyetini, diniyetini istihfaf edenler yüzde sekseni tecavüz eyler.

İşte bu suret diyanetçe Avrupa'ya karşı pek mazarratlı bir mağlubiyet değil midir?

Halbuki Ahmet Mithat'ın kavline göre felsefe demek hakikatten ibaret ise İslâmiyetin hakikat olduğu müsellem bulunanlarca felsefenin İslâmiyete tatbiki en kolay bir iştir. Ezcümle ekl-i hınzırın tahrimi [domuz yemenin haram kılınması] frenkleşmiş olan Türklerden aglebinin handesini celbetmiş [çoğunu güldüren] bir keyfiyet olup ancak âhîren bu lahmın [etin] içinde bir nevi kurt olduğu ve mühlik [tehlikeli] bulunduğu keşf olunmuştur. Şu hale göre bunu felsefe dahi tahrim eder ve binaberin hükm-i Kur'an ile doğrudan doğruya mutabakat eyler.

Ahmet Mithat felsefenin red edebileceği hiçbir hüküm yoktur ki, Kur'an'da bulunsun diye dâvâ ediyor. Bu dâvâsı müsellemdir. Bugün bulunsa bile yarın bir keşf-i cedide herhalde hükm-i Kur'an'ı teyid edecektir. İmdi içinde bulunmakla müftehir bulunduğumuz şu asır ki, Hicretin on üçüncü asrıdır leh-ül-hamd sâye-i Osmaniyanda (hem de sahihan sâye-i Osmaniyanda) İslâmiyet Emeviyye ve Abbasiyye zamanındaki teşettütden [ayrılıklardan] kurtulmuş ve Osmanlı bayrağı (Sancağ-ı şerif) diye kabul edilecek bir mertebe-i kudsiyeti bulmuş olduğundan ba'd-ezin felsefeyi Müslümanlara göstermeye ve fakat aynen mütercimlikten vazgeçüp Ahmet Mithat'ın iddiası gibi (felsefe-i İslâmiyeyi) meydana çıkarmaya nevcivanan-ı Osmaniyan [yeni yetme Osmanlı gençleri] himmet etmelidir ki, hattâ değil yalnız İslâmiyeti ber minval-i muharrer Avrupa'ya karşı haksız bir mağlubiyetten kurtarmak hattâ Dağarcık muharririnin dâvâsı üzre İslâmiyetin her şeye ulviyetini gösterip anları mahcup ve mağlup eylemelidir. Gazetemizin direktörü Kasap Efendiden Kayseriye'de eşek boyamak mı kolaydır yoksa köpek boyamak mı sualini sormak gibi asılsız esassız birtakım şeylerle uğraşmaktan ise, muharrir gibi felsefe-i İslâmiyeyi hiç yoktan vaz'a muktedir olan bir fikr-i âlî gerek mensup olduğu milletin, gerek gayretini güttüğü dinin en ziyade müstefit olacağı bir meselede Ahmet Mithat'a muavenet değil, belki [tam tersine] ona delâlet etse fena mı olur?

Kasap Efendi dahi burasını kendisinden sual eder.

Bir Bâbıâli Kavgası

Dr. AYDIN ULUYAZMAN

Türk basınının kalbi demek olan Bâbıâli'de birçok tarihî hadiseler geçmiştir. Fakat bunların arasında en anlatılmaya değer olanı, Ahmet Mithat Efendi ile *Vakit* gazetesi başyazarı Sait Bey arasında olan kavgadır.

Durmadan okuyup öğrenmek, öğrendiklerini sıcağı sıcağına halka öğretmek idealine bağlı olan Ahmet Mithat Efendi on beşi basılmamış 226 eserin sahibi olup haklı olarak Hace-i Evvel (ilk hoca) unvanını almıştır. *Vakit* gazetesi başyazarı Sait Bey ise lâstik lâkabı ile anılmakta, hem hürriyet taraftarı, hem de liberal bir yazardı. Mithat Efendinin fikirlerinden ziyade şahsına hücum ediyordu. Hattâ bir yazısına "Şarlatan Bedtinet-Atufetlû Ahmet Mithat" diye başlamıştı, Ahmet Mithat Efendi bu hakarete fena halde sinirlendi. Bu sıralarda *Tercüman-ı Hakikat*'in 16 Şaban 1295 (15 Ağustos 1878) tarihli sayısında bir edip tarafından gönderildiğine işaret edilen iki şarkı çıktı. Şarkılar Ahmet Mithat Efendiye ait olmayıp, icra cemiyeti mümeyyizi Nâzım Beyindi. Fakat *Vakit* gazetesi başyazarı Sait Bey şarkıların o sırada şiddetli bir aşk ateşine tutulan Mithat Efendi tarafından yazıldığını tahmin eder, veyahut bilhassa öyle görmek ister. Efendiye muziplik etmek hevesine kapılır. Arada aşk da var niçin olmasın?

Kendisinin roman kahramanlarından Rakım Efendi için dediği gibi, biz de Mithat Efendiye büyük gazeteci dedik ise, "yemezler, içmezler, onlarda erkeklik, dişilik yoktur" sınıfına mensup olduğunu iddia etmedik ya! Evet âşık, hem de uzun zamandır şiir söylememiş iken, sevgilisinin tatlı dili karşılığında perhizi bozarak,

Hokka-i gülbeşekerdir dehenin
Doyamam ağzını öpmekle senin

diyecek kadar âşıktır.

Sait Bey *Tercüman*'da çıkan şarkılara *Vakit* gazetesinde mizah yoluyla yazdığı nazirelere de Mithat Efendi ile sevgilisinin adlarını imâ ederek,

Âşıka:

Anılsın sürdüğüm zevk-u sefa ülfetle, işretle
Zarar yok kalsam artık matbaamda hüzn-ü rikkatle
Seni zikreylesinler her bilenler nam-ı midhatle
Beni yadeyleyenler de eder iffetle, fitnatle,

Sevgilisine de:

Semaya çıksun artık sıyt-i nam-ü şanı isterse
Tekellüf elverir ver gayriye ihsanın isterse
Ben artık yarıyım her cahil-ü nadanın isterse
Bana ta'neylesün varsun bilen akranın isterse

gibi sözler söyletir. Ahmet Mithat Efendi, o sırada âşık olmasa idi, Sait Beyin diğer muziplikleri gibi bu nazirelerine de şaka deyip geçerdi. Aşk ile şaka olmaz. Mithat Efendi nazireleri sevgilisinin namusuna taarruz mahiyetinde gördü ve köpürdü, Sait Beyi fellik fellik aramaya başladı. Nihayet kendisini Bâbıâli caddesinde yakaladı ve hıncını aldı. Bununla iktifa etse ya, hayır, ertesi günü "Sait Beye Dayak" başlığı altında *Tercüman-ı Hakikat*'e üç sütun yazı yazdı. Bu yazıda Sait Beyin yüzüne attığı sille ve şamarlardan başka "Hasbelbeşeriye, bittehevvür [insanlık gereği, kızgınlıkla] iki de baston" yerleştirdiğini haber verdi. *Vakit* gazetesinin 24 Ağustos 1878 tarihli sayısından öğreniyoruz ki, Sait Bey dayak hadisesi üzerine dava açmış, iki taraf iki defa mahkemeye gitmiş, dostları araya girmişler. Mithat Efendi tarziye vermek şartı ile Sait Beyi davadan vazgeçirmeye çalışmışlar. Sait Bey razı olmuş, Ahmet Mithat Efendi tarziye vermeyeceğini, ancak Sait Beyin ulüvv-i cenab'i göstererek davadan vazgeçmesinin ona yakışacağını söylemiş, Sait Bey de Mithat Efendinin kendisine yakıştırdığı "ulüvv-i cenab'i göstererek davadan vazgeçmiştir. Bu kavga Bâbıâli caddesinin tarihî hadiselerinden biridir. Mithat Efendinin dayak hadisesinin ertesi günü *Tercüman-ı Hakikat*'te yazdığı makalede Sait Beyin "daima edepsizliğe edepsizlikle mukabele eden adamları gördüğü cihetle artık hadd-i marufu tecavüz" ettiğine işaret vardı. Midilli'de sürgün bulunan Namık Kemal vaktiyle Sait Beyle münakaşa edenlerin başında olduğu için bu sözden alınır ve Ahmet Mithat Efendiye ağır bir mektup yazar. Hayatının sonuna kadar İnkılâpçı olan Namık Kemal ve arkadaşlarının nazarında nasıl görüldüğü ve aynı zamanda Namık Kemal'in siyasal düşüncelerini gösterdiği için mühim bir tarihî vesika olan bu mektubu aşağıda veriyorum.

İzzetlû efendim,

Gönlüm hiç istemediği halde beni yazı yazmıya mecbur ettiniz. Bendeniz Midilli'de münzevi bir adamım. Tevkif olduğum günden beri ne tarafı vâlâlarından bir selâm almış ve ne de zâtı vâlâlarına bir selâm göndermiş idim. Zâtı sâmileri ise bir zamandan beri bana musallat olmayı kendinize eğlence ettiniz. *Üssü İnkılâb*'ın ikinci nüshasındaki ibare elbette hâtırnişanı vâlâlarıdır. Anda bendenizin yapılan Kanunu Esasîye Meclisi Vükelâ tarafından icra edilen tadilâtı evvel beevvel hukuku padişahîye mugayir gördüğüme dair takdim ettiğim bir arzuhalin yalnız o ibaresini alarak bendenizin hürriyet ve meşveret aleyhinde bulunduğuma delil gibi göstermiş idiniz. İstidlâli vâlâlarını cerh için bir şey yazmıya lüzum görmedim. Çünkü ikimizin de hali âsâr ile müspet olduktan başka aşağıdaki sözlerimden anlaşılacağı veçhile zâtı vâlânız müddeanızın esasını kendi kaleminizle cerh buyurmuştunuz. Bu defa ise Kemal Paşazade saadetlû Sait Beyefendiye dair "Sait Beye Dayak" unvaniyle kır beş numaralı *Tercüman-ı Hakikat*'te neşrettiğiniz makalede "Sait Bey karşısında daima edepsizlikle mukabele eder adamlar gördüğü cihetle artık hattı marufu aşarak" buyurmuşsunuz. İbareden anlaşılan edepsizliğin de hattı marufu olurmuş, burası zâtı vâlâlarınca bir itikat olarak bendenize bahse değer şeylerden değilse de şurasını söylemeğe lüzum gördüm: Malûmu âlileridir ki, saadetlû Sait Beyefendi ile şiddetli mübahasaya girenlerin birincisi bendeniz idim. Demek ki, bu edepsizliği edepsizlikle mukabele eden adamların pişvası olan edepsiz itikadınızca bendeniz oluyorum. Bendeniz ise sahibi edep olduğuna kolaylıkla hükmedemiyeceğim bir zat lisanından velev imâ ile olsun böyle bir tahkir işitmeye tahammül eder takımdan [olmadığım için] mukabeleye mecburiyet hasıl oldu.

Evvelâ *Üssü İnkılâp*'ta bendenize müteallik irat buyurulan sözler o kadar cahilânedir ki, içine birçok ağraz karışmış olduğunu bildiğim halde ispatından âciz kalacağım geliyor. Meclisi Vükelâda Kanunu Esasîye dair icra olunan tadilât ne idi bilir misiniz? Bütün bentleri kaldırıp o kanunu ıslahat emirnameleri tarzında ve sadaret namına ilân etmek istiyorlardı. Ben-

Ahmet Mithat

deniz ise hürriyetin, Kanunu Esasî'nin taraftarı oldum. Hattâ sizin gibi ağlayarak değil, bilâkis gülerek bin belâ ihtiyar ettim...

Bir de bendenizi Şevketmeap Efendimiz "Hürriyet aleyhindedir" diye nazardan iskat buyurmadılar. Hattâ her ne nam ile olursa olsun nazarı iltifatı mülûkâneden hiçbir vakit sakıt olmadım. El'an perverdei inayetleriyim. Şu ifadelerimden anlaşılır ki, *Üssü İnkılâp*'ta bendenize müteallik ne yazıldı ise hatadır, değilse mukabele buyurunuz. *Tercüman-ı Hakikat*'in bendine gelince: Size bir şey sorayım: Müteşerri [şer'i hukuktan anlar] misiniz, değil misiniz? Müteşerri iseniz malûmunuz olmak lâzım gelir ki, darp, şetme kıyas kabul etmeyecek derecede ağırdır. Avrupa tarzını taklit niyetinde iseniz vakıâ Avrupa'da kuvvetle hakkı istihsal kaidesi varsa da müddeiler kılıçla, tabanca ile mukabele ederler. Sopa ile yumrukla döğüşmezler. Elinize bir kitap alınız da döğüşmek hakkında yazılan şeyleri -mânâsını anlamıya muktedir iseniz- okuyunuz. O zaman görürsünüz ki, Avrupaca sokakta döğüşen bir adamı kârhaneciden daha namussuz sayarlar. Bir şey daha söyleyeyim: Vicdanınıza müracaatle dinleyiniz. Size Hoca İshak Efendi kâfir demişti, biz daha nefye gitmeden evvel *Basiret* muharrirleri de hakkınızda en ağır şeyleri yazdılar, onlara kalemle mukabeleden başka bir şey yapmaya cesaret edemediniz. Hattâ Rodos'ta Tevfik Beyle "Ebuzziya" kavga ettiniz. Fakat döğüşmediniz, yalnız odasından kaçtınız. Şimdi namus namına Sait Beye ettiğiniz hücumun sebebi ne oluyor? Sait Beyin zâfını bilerek vücudunuzdaki kuvvete itimat, değil mi?

Hareketiniz adeta bir âciz çocuk veya kadın döğmek kabilindendir. Bu cihetle kalemine güvenen bir adama kalemle mukabele etmek bendeniz için edepsizlik sayılırsa sizin için vücudunda kendiniz kadar iktidar olmayan bir adamı zâfından istifade ederek döğmek tulumbacılık hükmünde olur sanırım! Hâsılı şurasını anlatmak istiyorum: Vücudundan dolayı dünyada en ziyade müteessif olduğum hukuku sabıka namına ihtar ederim ki, şu Suavi meslegini bırakınız. İftira ile şarlatanlıkla istifade zamanı geçti. Cehliniz var, bari iktidarınız dahilinde durunuz. Vatanperver değilsiniz, bari vatanperver olanlara saldırıp durmayınız. Edep dairesinde durmayacaksanız tulumbacılık edecekseniz bari ediplere edepsizlik isnat etmeyiniz.

Hotfuruşluktan, şarlatanlıktan, riyakârane dalkavukluktan dünyada bir faide görülmüyor. Baki yine irade efendimindir.

NAMIK KEMAL

Bu mektup üzerine Mithat Efendi Namık Kemal'e verdiği cevapta hareketini müdafaa etmiş olacak ki, Namık Kemal bakınız ne diyor:

Mektubunuzda "ben melek değilim, insanım. Elbette sokakta adam döverim" yollu garip bir ifadenizi daha gördüm. Öyle bir hareketi behimaneyi insaniyet meziyatından addetmek ve sopa sallamak seyyiesinden berî ne kadar insan varsa hepsini melek farzeylemek bilmem kimsenin hatırına gelmiş kavaidden midir? Şu "insan olan sokakta elbette adam döver" kaidesi tehzib-i ahlâk hususunca hemen evvelki keşf-i hâkîmanelerine bile tefevvuk edecek gibi görünüyor.

Birçok kalem sahipleri ve birçok gençler Kemal Bey gibi düşündüler, Ahmet Mithat Efendiye cahil ve şarlatan dediler. Halbuki o halkı okutmak ve öğretmek ülküsüne bağlı bir adamdı, ne okumuş ne bellemiş ise onu halka da okutmak ve belletmek istiyordu. Ortaya koyduğu sayısız eserler bu yüksek ülkünün en canlı şahitleridir. Milletin ancak çağdaş medeniyete ayak uydurması ile yükseleceğine inanan Mithat Efendi gazetesinde açılan ve senelerce süren münakaşalarda daima ileri zihniyeti müdafaa etti. Kemal Paşazade Sait Beyin Abdülhak Hamid'i şanına yakışmaz bir yolda hırpalamak istediği devirde, Mithat Efendi büyük şairi müdafaa için erkek sesini Namık Kemal'in gür sesi ile birleştirdi. Yeni edebiyata yeni bir enerji kazandırdı, hele Üstad-ı Ekrem'in Mülkiye okulunda ve matbuatta yeni edebiyat sahasında gençlere yepyeni ufuklar açan "Talim-i Edebiyatı" çıkar çıkmaz edebiyatı irtica yolundan ayırmamak isteyenlerin edeple ve edebiyat ile hiç münasebeti olmayan yaygaralarına karşı Mithat Efendi bütün kuvvetiyle Üstad-ı Ekrem'e, yani ileriye ve doğruya destek olmakta Namık Kemal'den hiç de geri kalmadı. Avrupa'da Rönesans hareketini vücuda getiren âmillerin başında bulunan klâsikleri memlekete tanıtmak için Mithat Efendinin açtığı mücadeleye Sait Beyin:

Hüseyin Daniş ile böyle desek pek lâyık

Şüd be lâfz-ı klâsik Midhat Efendi âşık şeklinde istihza yollu muhalefette bulunması üzerine aradan geçen 20 sene sonra Sait Beyin yediği dayağın acısını unutmuş olacağını düşünen Ahmet Mithat Efendi usül-i maişetlerinde düello âdeti bulunmayan bizim gibi milletler nezdinde düello ile teşeffi imkânı görülmeyince bundan doğacak vahim akibeti Sait Beye ihtar etmeye mecbur oldu. Sait Bey de "Pehlivan-i Paktiynet Atufetlû Mithat Efendi Hazretleri" hitabı ile yazdığı cevapta "Meydan-i edebiyat-ü mübahesat baldırı çıplaklar arbedegâhı olmadığından" Mithat Efendiyi "o meydanda nice senedir kalem salladığı halde henüz kamayı meyandan ve rövolveri hemyandan atamamış" olmakla iğneledi. Ahmet Mithat Efendi darılmayan adamdır. Kemal'in göndermiş olduğu mektuplara da darılmadı. Fakat bir müddet sonra Namık Kemal'in mektuplarında Mithat Efendiden bahsederken bizim Mithat diye andığını, kendisine "Mithadım" diye hitap ettiğini, bazı makalelerinden dolayı kendisini takdir ettiğini görüyoruz. Bilhassa Namık Kemal'in yakın arkadaşı Recai Zade Ekrem Beye hücum edenlere karşı Recai Zade'yi müdafaa etti. Bu müdafaa Kemal'in ve arkadaşlarının yenilik hamlelerine öyle bir yardım idi ki, Kemal ihtiyarını ve iradesini kaybederek Mithat Efendiyi tekrar sevdi. Kemal'in yazdığı bir mektuptaki şu fıkrada yeniden teessüs eden bu sevgiyi görüyoruz.

Midhat,

Birbirimize dargınız; fakat, bu dargınlık birbirimizin halini takdir etmemek, birbirimize hin-i hacette müracaat edememek derecesine gitmesine senelerce birbirimizi adımızla çağırdığımız veya Türkçesi senli benli görüştüğümüz mânidir. Edebiyat-ı garbiye ile taassup hakkında olan bendini suret-i mahsusada tebrik ederim. Sen benden böyle bir mektup almayı memul etmezdin ya, hayır. İşte ben de senden o kadar ciddi, o kadar cesurane bir bend neşredebileceğini ümid etmezdim. Niçin memul etmezdin diye sorma. Yahut sorarsan fikrine müracaat et, vicdanına danış, sualinin cevabını da sen ver.

10 Teşrinievvel 98
NAMIK KEMAL

Yazımı burada bitirirken, sevgileri, kavgaları ve mücadeleleri ile Türk Edebiyat Tarihine mal olan bu iki büyük Türk Vatanperverinin manevî huzurunda hürmetle eğilirim.

Likya'nın Kaya Mezarları

NEVZAT ZAFER

Anadolu'nun güneybatı ucundaki Teke yarımadası üzerinde Fethiye ile Antalya'yı birleştiren doğrunun güneyinde kalan yöre antik çağlarda Likya'yı oluşturuyordu. Güneybatı Toros dağlarının Akdeniz kıyı şeridine kadar sert kıvrımlarla sokulduğu ormanlarla kaplı bu dağlık bölge, antik Likya uygarlığının görkemli izlerini taşır.

Çeşitli antik kaynaklardan edinilen bilgilere ve özelliklere M. Mellink tarafından Elmalı yakınlarındaki Karataş-Semayük'te yapılan kazılar sonucunda ele geçen arkeolojik buluntulara göre, Likya'nın tarihini M.Ö.3. bin yıllarına kadar götürmek mümkün olmaktadır. Ayrıca, Meriggi, Petersen, Stoltenberg, Laroche, Tritsch ve özellikle H.T. Cate gibi dil bilimcilerinin ortaya koyduğu filolojik veriler ile Demargne, Borchhardt ve C. Bayburtluoğlu'nun sürdürmekte oldukları kazı ve araştırmalar da, Likya tarihinin gizli kalmış yönlerini açığa çıkarmakta yararlı olmuştur. *Luwi* kavmi ile her bakımdan yakın ilişkisi olduğu tespit edilen Likyalıların adı, M.Ö. 2. bin yıllarında Alasia (Kıbrıs) kralı tarafından Mısır firavunu III. Amenofis'e yazılmış olan bir belgede *Luqqa* veya *Lukku* şeklinde geçmektedir. Mısır firavunu II. Ramses zamanından kalan belgelere göre de, *Rwkalılar* diye adlandırıldıkları gözlenmektedir. Eski Mısır kaynaklarındaki bu verileri yazılı Hitit kaynakları da desteklemektedir.

Antik çağ ortalarından Homeros, *İliada* adlı eserinde Sarpedon komutasındaki Likyalıların Troya harpleri sırasında Troyalılarla birlikte Akalara karşı savaştıklarından bahsetmektedir. Homeros'un bu belgesi ile Tlos'ta (Kale Asar veya Düver Asar) ele geçen M.Ö. 2. bin yıllarına ait bir balta da, Likyalıların M.Ö. 2. bin yıllarında tarih sahnesinde olduğunu kanıtlamaktadır.

Kendilerine *Termi*lililer adını veren Likyalılar, M.Ö.6. yüzyıldan M.Ö.4. yüzyıla kadar Perslerin, M.Ö.4. yüzyıldan M.Ö.2. yüzyıl sonlarına kadar Makedonyalı İskender ve komutanlarının, bu tarihten sonra da Romalıların egemenliğinde yaşamışlardır. Bu arada biri, en güzel sanat eserlerini dolayısıyla kaya mezarlarını inşa ettikleri M.Ö. 4. yüzyılda, diğeri de M.Ö. 2. yüzyılda olmak üzere iki defa bağımsız Likya Birliği oluşturmayı da başarmışlardır. Roman İmparatorluk devri sonlarından itibaren de etkinliklerini yitirmeye başlamışlardır.

Tarihine kısaca değindiğimiz Likyalıların günümüze kadar gelen en önemli ve görkemli sanat eserleri, kaya mezarlarıdır.

Fethiye ile Antalya arasındaki tüm yöre bu eşsiz anıtları sergiler.

Bunların en göze çarpıcı olanlarını Myra (Demre) ve Limyra'da (Finike-Turunçova) izlemek mümkündür. Eldeki verilere ve yapılan arkeolojik tarihlemeye göre, bu mezar anıtları M.Ö.5. yüzyıl başları ile M.Ö.4. yüzyılın sonları arasında yapılmışlardır. En yaygın biçimde görülen formları "ev tipi" olanlardır. Bunlar, antik çağda kullanılmış olan ahşap Likya evlerinin taşa uygulanmış bir taklididir. Bugün Teke yarım-

Üstte: Limyra, Köle Değirmeninden toplu kaya mezarları Yanda; Sura'dan, ev mezar-lahit mezar kompleksi (Fotoğraflar Nevzat Zafer tarafından çekilmiştir.)

adasının birçok yöresinde, özellikle Çukurbağ, Seyret, Yavu, Hoyran, Elmalı ve Arif'te kullanılmakta olan ahşap ambarlar, bu "ev tipi" mezarların formunda olup, bu tipi geleneksel olarak devam ettirmektedirler. Likyalılar dinî inançlarına göre, ölümden sonra da yaşamın devam edeceğine inandıkları için, yaşamış oldukları evlerini aynen mezar formu olarak kullanmakta tereddük etmemişlerdir. Onun için *nekropol*lerini yaşayan bir şehir görünümünde yapmışlardır.[1]

Ayrıca, ölülerinin kuş şeytanlar tarafından gökyüzüne taşınacağı inancında oldukları için de kaya mezarlarını yükseklerdeki sarp kaya yamaçlarına yapmayı tercih etmişlerdir. Ele geçen kitabelerden ve arkeolojik bulgulardan sosyal sınıflar arasındaki farklılığın mezar yapılarına da yansıdığı izlenmektedir. Soylu ve zengin sınıfa ait olan süslü, kabartmalı ve titiz mimarî işçiliğiyle göze çarpan kaya mezarları, orta veya fakir sınıfa ait olan daha basit süssüz ve hatta *fasat*sız[2] mezarlardan kolaylıkla ayrılabilmektedir. Bu oluşumu, bütün kaya mezarı nekropollerinde görmek mümkündür. Bu mezarların ilk ve basit formu, antik Pınara'nın (Minare köyü) kaya mezarlarında görülür. Pınara'nın arkasında yükselen dik kayalığın kente bakan yüzü yüzlerce kaya mezarı ile adeta bir arı kovanı görünümündedir.

Yaklaşık 200×200 cm boyutlarında tek mezar odası ve üç adet klinesi olan "güvercin yuvası" türü bu mezarlardan, mimarî cephe veren "ev tipi" kaya mezarlarına geçiş çok âni olmuştur. Birdenbire bitmiş yeni bir sanat formu ile karşı karşıya kalınmıştır. Ev tipi mezarın ana formuna bağlı kalmak şartıyla, yeni kaya mezarı formları ortaya çıkmıştır. Bunlar mabet görünümlü, çatısı semerdamlı ve sivrikemerli kaya mezarlarıdır. Mabet görünümlü kaya mezarları diğerlerine oranla daha yakın ta-

rihlere ait olup, Yunan mimarî tarzının etkilerini taşırlar. Ön cepheleri genellikle İon sütunlarıyla süslü olup, *"in antis"* mabet plânlıdırlar.[3] Telmessos'daki (Fethiye) Amyntas kaya mezarı ile Limyra ve Kyaenai'deki (Yavu) bazı mezarlar bu tipe girerler. Semerdamlı kaya mezarlarının dam biçimine Pers kralı Kyros'un [Keyhüsrev] M.Ö.6. yüzyıla ait olan ve Pazargat'ta bulunan mezarı örnek olmuştur.

O tarihlerde Anadolu'nun Pers egemenliği altında bulunması ve doğal olarak Pers sanatından etkilenmesi mezar mimarîsine de yansımıştır. Bu yansıma sadece kaya mezarlarında değil, Likya tipi lâhitlerin üst kapaklarında da görülür. Semerdamlı kaya mezarlarına en çok Myra, Antiphellos (Kaş), Pınara ve Kyaenai'de rastlanmaktadır. Sivrikemerli olanlar ise daha çok Myra'da görülür. Ayrıca, ikili grup oluşturan kaya mezarı kompleksleri de, Likya'da önemli bir yer tutar. Bunlar; ev mezar-lahit ve uzun prizmatik gövdeli mezar-lahit bileşiminde yapılmışlardır. İki kattan oluşan bu grupta Lahitler üst katta yer almaktadır. Bu tip grup mezarlara Ksanthos (Kınık), Antiphellos, Kyaenai ve Limyra'da rastlanmaktadır.

Genel olarak ev tipi bir kaya mezarının mimarî yapısını inceleyecek olursak, ön cephede en alt bölümde taş bir kaide üzerinde uçları boynuz şeklinde yukarı doğru kıvrılmış yatay durumda bir hatıl görülür. Bu ilginç şekilli mimarî unsur, doğu ve güneydoğu Asya yapılarında, Japon dinsel mimarisinde, Çin, Vietnam ve Endonezya'da, Pagodalar'da bugün bile işlevini sürdürmektedir. Önemli bir ahşap yapı formu özelliği olan, taşıyıcı bir unsurdur. Likya'ya nereden ve ne zaman geldiği konusundaki münakaşalar hâlâ kesin bir sonuca varamamaktadır. Bu yatay hatılın üzerinde mezar odasına giriş kapısı ile bir veya birden fazla yalancı kapı yer alır. Ana giriş kapısı sürgülü taş kapak ile örtülür. İnce bir dikdörtgen prizma formunda olan bu taş kapak altında ve üstünde yer alan oluklar içinde hareket eder. Bu hareket, ölü mezar odasına konulduktan

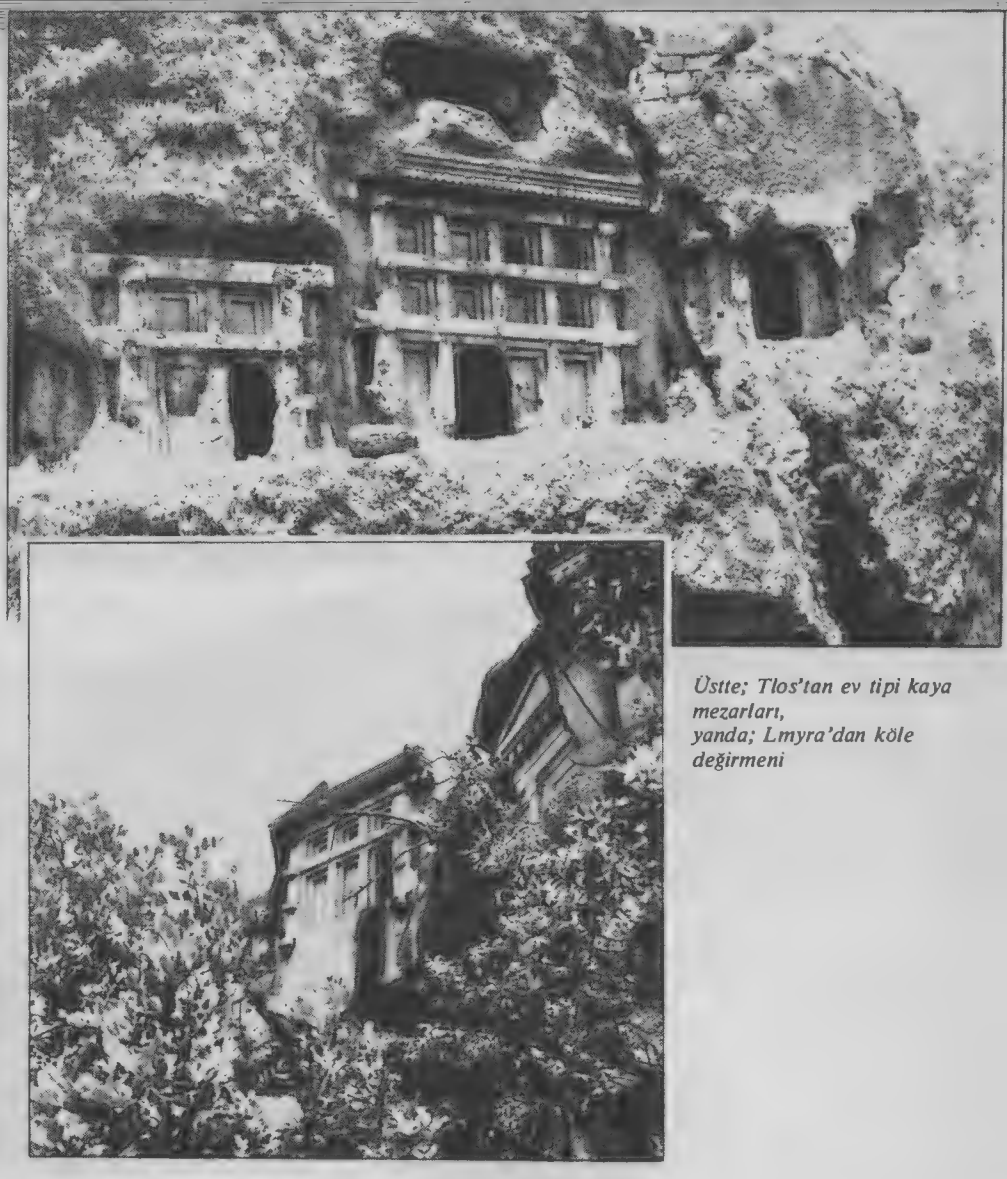

Üstte; Tlos'tan ev tipi kaya mezarları,
yanda; Lmyra'dan köle değirmeni

sonra yuvarlak ahşap bir hatıl üzerinde taş kapağın kaydırılması şeklinde yapılır. Kapıların üzerinde pencere kasetleri yer alır. Bu kasetler üst üste bir, iki veya üç katlı olabilir. Kapı lentosu üzerinde kitabe bulunur. En üst bölümde, çoğunlukla düz olan çatıyı taşıyan ve birbirlerine paralel olarak yanyana dizilmiş, uçları yuvarlak çatı hatılları vardır. Bugün bile Anadolu köylerinin birçoğunda köy evlerinin düz toprak damları, kavak ve çam ağaçlarının birbirlerine paralel olarak yanyana dizilmesi ile taşınır. Aynı oluşumun binlerce yıl önce de ev ve mezar mimarîsinde uygulanmış olması bu geleneğin hâlâ sürdürüldüğünü göstermektedir. Bazı kaya mezarlarında mezar odasının önünde bir giriş holü bulunur. Yunan tapınak mimarisinin etkisiyle yapıldığı düşünülen bu mekân, ölüye gölge bir yer yaratmak amacıyla yapılmış olmalıdır. Myra nehir nekropolündeki bir ev tipi kaya mezarının giriş holünün iç duvarları üzerinde M.Ö.4. yüzyıla tarihlenen ve bugün bile nefis işçiliğiyle göze çarpan insan kabartmaları bulunmaktadır. Pınara'daki bir kaya mezarının giriş holünün iç duvarları üzerinde de şehir manzaraları yer almaktadır. Ölünün hediyeleriyle beraber konulduğu mezar odası, dörtgen prizma formunda olup, hemen hepsinde ortada yaklaşık 50 × 50 cm boyutlarında küçük bir havuzcuk bulunmaktadır. Bu havuzcuğun çevresinde, duvar önlerinde ters U harfi biçiminde yerleştirilmiş taş ***klineler*** bulunmaktadır.[4] Ölünün yatırıldığı yer olan bu taş klinelerin bazıları ranza şeklinde oyulmuş olup, taştan yapılmış yastıkları vardır. Myra'da motiflerle süslenmiş kline ayaklarına da rastlanmaktadır. Yine Myra'daki bir mezar odasının duvarları üzerinde Hıristiyanlığın ilk yıllarına ait olan değişik haç motifleri ile çeşitli hayvan figürleri ve bitki süslemeleri görülmektedir. Özellikle Hıristiyan ibadetinin gizli olarak yapıldığı yıllarda, odanın arka duvarının kilise *absidi*[5] şeklinde oyulduğu burada dua edildiğini veya âyin yapıldığını kanıtlamaktadır. Böylece kaya mezarlarının ikinci bir işlevinin de, ibadet yeri olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Likya kaya mezarlarının 36'sında alçak kabartma şeklinde veya kazıma tekniğiyle yapılmış heykeltıraşlık eser-

Üstte; Limyra, Köle Değirmeninden yastıklı kline. Üstte sağda; Myra'dan, mezar odası ve klineler. Yanda; Pınar'dan "Güvercin Yuvası" kaya mezarları

lerine ve duvar resimlerine rastlanmıştır. Bu kabartma sahnelerinde, mitolojik konular, ölü yemeği, savaşlar, danseden el ele tutuşmuş kızlar, aile tasvirleri, toplantılar, çocuk terbiyesi, şehir manzaraları ve çeşitli hayvan figürleri gibi konuların işlendiği görülmektedir. Bunlar, gerek kitabeleri ve gerekse stil yoluyla, M.Ö.4. yüzyılın ilk üç çeyreği içine, yani 75 yıllık bir döneme tarihlenmektedir. Bütün bu kabartma eserlerde Likyalı unsurunun yanısıra, Yunan ve Pers sanatının etkileri de görülmektedir. Bu da çok doğaldır. Çünkü, Likya her iki ülkeyle de yüzyıllar boyunca çok yakın ilişkiler içinde olmuştur. Pers etkisi, genellikle ölü yemeği veya ziyafeti sahneleri ile savaşçıların şapka ve giyimlerinde kendini göstermektedir. Akhamenid sanatında gelenekselleşen ölü yemeği sahnesi motifi ve özellikle klineye uzanmış kişinin etrafındaki müzisyenler ve hizmetkârlar figürleri, M.Ö.6. yüzyılda Persler'in batıya açılışları ile Yunan ve Likya sanatlarını etkilemiştir. Yunan etkisi gerek mitolojik konularda ve gerekse insan figürleri ile elbise kıvrımlarının işleniş biçiminde kendini gösterir. Savaşta kalkan ele geçirme sahnesi ile bacakların üstüste çaprazlanması motifi, Likyalı bir unsur olarak göze çarpar. Tlos'daki bir kaya mezarının giriş holünün yan duvarı üzerinde tasvir edilen uçan kanatlı at Pegassos'a binen Bellerephontes'in savaş sahnesi ise Yunan mitolojisinden alınan bir olayın işlenmesine örnek teşkil eder.

Kaya mezarlarının büyük bir bölümünün Likçe ve Yunanca kitabeleri vardır. Bu kitabeler gerek mezar sahibi hakkında ve gerekse mezarın yapılış tarihi açısından bilgi verir. Likçe henüz tam olarak çözümlenemediyse de, bu dile ait bazı kalıplaşmış formlar yine de aydınlatıcı olmaya yetmektedir.

Son yıllarda özellikle H.T. Cate'in yapmış olduğu incelemeler sonu-

[1] Nekropol: Ölüler şehri, mezarlık
[2] Fasat: Cephe, mimarî cephe
[3] Kline: Ölünün yatırıldığı taş yatak
[4] In antis: Mabetlerin öne doğru çıkıntı yapan yan duvarlarının (Ante) arasının sütunlu oluşu
[5] Absid: Kiliselerde bulunan, önünde istavroz çıkarılan üzeri yarım daire şeklinde oyulmuş olan niş.

Üstte solda; Limyra'dan aile tasvirli kaya mezarı
Üstte; Myra'dan sivri kemerli ve ev-tipi kaya mezarları
Yanda: Ksanthos'dan uzun prizmatik gövdeli ve ev tipi grup kaya mezarları

cunda, Luwice ile yakın ilişkisi tespit edilen Likçenin yakında çözüme kavuşturulması beklenmektedir. O zaman Likya tarihinin karanlık sayfaları da aydınlanmış olacaktır. Yunanca kitabeler uzun yıllardan beri okunabildiğinden anlamları bakımından bir sorun yaratmamaktadır.

Kaya mezarlarının sadece mimarî yapılarına bakarak kesin bir tarihleme yapmak çok güçtür. Ancak, Yunan mimarîsinin etkisiyle oluşan mabet görünümlü kaya mezarlarının ev tipi kaya mezarlarına oranla daha sonraki tarihlerde yapılmış oldukları belirlenmiştir. Daha eskiye ait olan ev tipi kaya mezarları ise M.Ö. 460-300 yılları arasına tarihlenirler. Bu tarihleme kitabelere, kabartma ve heykeltıraşlık eserlerine, süsleme elemanlarına ve mezarlarda ele geçen buluntulara göre olmaktadır.

Sonuç olarak, Likya'nın Telmessos (Fethiye), Pınara (Minare), Patara (Ova Gelemiş), Ksanthos (Kınık), Kyaenai (Yavu), Myra (Demre), Tlos (Kale Asar), Kekova-Simena (Kale), Antiphellos (Kaş) ve Limyra (Finike Turunçova) gibi kentlerinde değişik ve çarpıcı görünüşleriyle ilgi derleyen kaya mezarları, hiç şüphesiz Likya sanatının en önde gelen sanat şaheserlerindendir. Değişik yapı ve formlarıyla, kabartma ve heykeltıraşlık eserleriyle, kitabeleriyle hem görsel, hem teknik ve hem de tarihi açıdan zengin bir uygarlığı yansıttıkları gibi geçmişe de ışık tutmaktadırlar.

KAYNAKLAR

Akşit O., *Likya Tarihi,* İstanbul, 1967
Akurgal E., *Die Kunst Anatoliens,* Berlin, 1961
Bayburtluoğlu C., *Likya,* Ankara, 1981
Bean G., *Lycian Turkey,* G. Britain, 1978
Borchhardt J., Limyra: *Sitz des Lykischen Dynasten Perikles,* Ist. Mitt. Band 17, 1967
Borchhardt J., *Myra Eine Lykische Metropole,* Ist. Forsch. Band 30, Berlin, 1975
Childs A.P.W., *The City Reliefs Of Lycia,* Princeton, 1978
Kjeldsen K.-Zahle J., *Lykische Graber,* A.A., 1975, Heft 3, Band 90
Petersen E.-Luschan F., *Reisen im Südwestlichen Kleinasien II, Reisen in Lykien, Milyas und Kibyratis,* Wien, 1889
Zafer N., "Likya Bölgesi Ev Tipi Kaya Mezarları, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1982

TARİK/Matbaa ve mahal-i idaresi: Bab-ı Âli Caddesinde 54 numaralı hane-i mahsusdur. Fünûn ve edebiyata ve menafi-i âmmeye mutazammın muharrerat ve makalâta ve ağraz ve şahsiyattan âri her nev'i mübahese ve mülâhazata sahifelerimiz daima küşadedir. Evrak ve muharrerat-ı vâridenin tehir ve adem-i dercinden dolayı matbaa mes'ul olmayacağı gibi derc olunmayan mekatib ve evrakı istirdat iddiası dahi katiyen mesmû ve makbul olamaz. Posta ücreti verilmemiş mektuplar kabul olunmaz. Bir nüshası bir guruş mecidiye...

Osmanlı Basını'nda

Yüz Yıl Önce Bu Ay

AYŞE ŞEN

İCMÂL-İ AHVAL

☐ Reji fabrikasında imal olunan tütün ve sigaraların fiyatları iki günden beri tezyid olunmuş [artmış] olduğu görülmüştür.

Reji İdaresinin bu tedbiri duhâna [tütüne] mübtelâ olan bilcümle aceze [âcizler] haklarında mûcib-i gadr-i külli [çok merhametsizlik] olduğu ve tezyîd-i fiyata meydanda bir sebeb-i makûl görülemediği gibi müşterek ül-menfaa olması hasebiyle taraf-ı hükûmetten dahi resmen ilân ve bu tedbir ise nazar-ı dikkat ve itinaya alınacak mevâddan bulunduğundan bu bâbta taraf-ı Hükûmet-i Seniyyeden neşri iktizâ eden ilân-ı resmî ile Reji İdaresinden dahi tütün ve sigaraların tezyîd-i fiyatlarına sebep olan ahvâlin ilânını bekleriz. Reji İdaresi tüccar ve zürrâı şimdiye değin pek çok dil-gîr ettiği [gücendiği] gibi bu defa da umum ahalinin nazar-ı nefret ve hiddetini celb edecek olan bu gibi bir tedâbiri mevkî-i icrâya vaz' etmesinden dolayı ne kadar taaccüb etsek [şaşırsak] azdır... (16 Temmuz 1885)

☐ Hamdolsun suyun mebzûliyyeti [bolluğu] derece-i nihâyede olduğu halde bir müddetten beri İstanbul cihetinin heman her tarafında çeşmeler kurumuş ve ekser suyolları bozulup bazı mahallerde zukâklar [sokaklar] adeta göl haline ifrağa kadar çamur terâkümünü müntic [birikmesine sebep olan] bir hale getirmiş olduğu cihetle mercîinin nazar-ı dikkati celb olunuyor... (22 Temmuz 1885)

İSTANBUL HAVADİSİ

☐ Hapishane-i umumî müdürü izzetlû Ali Beyefendinin eser-i himmetiyle bu kere hapishane-i mezkûrede bir cami-i şerif ile abdest alınmak için müteaddid musluklar ve havuzlar inşa olunarak edâ-yı farîza-i salâte kılınmakta [farz olan namazlarını edâ etmekte] olduğu ve bu cihetten dolayı da umum mahbûsîn duâ-yı i'tilâ-yı şân ü şevket-i şehriyârîyi yâd ü tekrar eylemekte bulunduğu işitilmektedir... (1 Temmuz 1885)

☐ Evvelki gece Üsküdar çarşısında Ömerpaşazade Hurşit Bey ile Açıktürbe mahallesinde sâkin Aziz Beyin suret-i aleniyyede konyak içerek kafalarını tütsülemekteler iken âdâb-ı mukaddese-i dîniyyeye ve alel-husus Ramazan-ı Şerif-i gufrân-ı redîfe ifâsı lâzım gelen hürmet-i mahsusayı mahall-i münâfî olan [arkadan gelen mübarek Ramazana özel olarak hürmet etmeleri gerekirken bu duruma uymayan] şu hareket-i ayyâşâneleri üzerine mumâileyhümânın polisler arafından der-dest ile merkeze getirildiği haber veriliyor... (4 Temmuz 1885)

☐ Asrımızın meşâhir-i mûsıkî-şinâsârundan Hacı Arif Beyin bir müddetten beri mübtelâ olduğu kalp illetinden rehâ-yâb olamayarak [kurtulamayarak] bu kere tekmil infâd-ı ma'dûde-i hayat eylediği [yaşamının sayılı günlerini bitirdiği] işitilmiştir. (Rahmetullahi aleyh) [Allahın rahmeti onun üzerine olsun]... (20 Temmuz 1885)

☐ Asrımızın meşâhir-i mûsıkî-şinâsânından Hacı Arif Beyin vefat ettiği dünkü nüshamızda yazılmış ise de bunun aslı olmayıp mîr-i mumâileyhin birkaç gün evvel ziyadece nâ-ınizâc [rahatsız] bulunmasından nâşî öyle bir şâyia zuhur ettiği ve kendisinin hamd olsun iktisâb-ı afiyet ve sıhhat eylemekte bulunduğu bizzat matbaamıza gelmiş olan mahdûmu bey tarafından ifade olunmuş ve mîr-i mumâileyhin en meşhur ve mahir bir musıkî-şinâsımız bulunmasına nazaran iade-i sıhhat etmesi şâyân-ı memnuniyet bulunmuştur... (21 Temmuz 1885)

MUKTEBESAT

(İstanbul Gazetesinde ber-vech-i âtî muharrerdir)

☐ Mösyö Labuşer parlamentoda İngiltere kabinesinin Dersaadet konferansında imza olunan "adem-i alâka" protokolü ile mukayyed olup olmadığını sual edecektir. İşbu protokol ahkâmınca Mısır'ı zapt edemeyeceği derkârdır.

Binaenaleyh Londra Sefiri Musurus Paşa hazretleri hıtta-i Mısrıyyenin [Mısır ülkesinin] tahliyesi zımnında İngiltere kabinesiyle bir an evvel icrâ-yı müzakere zımnında talimat almışlardır.

(Observer) Gazetesi bu haberi tasdik ile sahilde kâin bir iki şehir müstesna olarak oralarda bir miktar-ı cüz'î İngiliz bulunmak üzere İngiliz asâkiri yerine asâkir-i Osmaniyye ikâmesi ve muvakkaten İngiltere murakabe-i maliyyesi cârî olması esası üzerine müzakerâta bed' olunduğunu beyan eyliyor.

Glob nam gazete dahi bendânı [maddeleri] neşr eylemiştir.

"İngiltere'de kabinenin buhranı hitam bulduğundan birtakım müşkilâtı mûcib olan Mısır meselesiyle cidden iştigâl olunması elzemdir. Sudan terk olunması lâzım gelir ise de hatt-ı hudut tayini ve bunun hangi asker tarafından muhafazası lâzım geleceğine karar verilmesi muktezî bulunmuştur. Mısır askeri buna muktedir olamayacağından şimdilik İngiltere tarafından masarif ifâ olunarak Mısır hududunun müdafaası lâzım gelecek ise de bu dahi gayr ün-nihâye [sonu gelmemek üzere] imtidâd edemez. Binaenaleyh nefs-i Mısır'ı dahi asâkir-i şâhâne tarafından taht-ı istilâya alınması zımnında sabık kabine zamanında ibtidar olunan [başlanan] müzakerâta devam olunmak muktezâ-yı maslahattır... (8 Temmuz 1885)

İLÂN VE REKLÂMLAR

☐ Avrupa'nın her tarafında icrâ-yı lu'biyyât ederek [oyunlar oynayarak] umumun takdir ve sitâyişini kazanmış ve pek çok nişanlara mazhar olmuş olan meşhur hayvanlar tiyarosu sahibi tarafından işbu şehr-i Ramazanın birinci gecesinden itibaren her gece Sultanahmet'te kâin birinci daire-i belediyye bahçesinde hayret-bahş-ı ukûl [akılları hayrete düşürecek] bir surette lu'biyyât olunacağı gibi bu defa Londra'dan Dersaadet'e gelmiş olan cimnastikçiler tarafından harikulâde icrâ-yı hüner edileceğinden teşrife rağbet buyuracak zevât gerek bundan ve gerek bahçe derûnundan kâni lokantada mevcut bulunan et'imenin [yemeklerin] nefaset ve ehveniyyetinden mahzûz ve memnun olacaklarını ilân ile iftihar ederim...
(1 Temmuz 1885)
Bahçenin müste'ciri [kiracısı] Yanolaki

☐ Galata'da Karaköy'de Komisyon hanı haricinde 18 numaralı mağazada mukîm sarrafândan Mösyö Jory Canto tarafından gönderilen ilândır.

Haziran-ı rûmînin yirmi dördüncü ve yirmi beşinci gelecek Pazartesi ve Salı günleri ikramiyelerinin ehemmiyeti hasebiyle maruf olan Saksonya Hükûmet-i Kraliyyesi piyangosunun birinci keşîdesi icrâ kılınacaktır ve Çarşamba ve Perşembe günleri dahi Hamburg piyangosunun ikinci keşidesi icrâ edilecektir.

Mezkûr iki piyango yüzer bin biletten ibaret olup her birinden ellişer bin bilet çıkacaktır. Kazanılacak meblâğ-ı muhtelifenin en mühimleri beş yüz bin ve üç yüz bin ve gayrıhüm Markadır.

Mösyö Jorj Canto Almanya'nın en muteber bankalarının Dersaadette vekili olup Saksonya biletlerini gelecek Salı günü ve Hamburg biletlerini gelecek Perşembe günü akşamına kadar furuht edecektir [satacaktır]. İştirâ etmek [satın almak] isteyenlerin vakt ü zamanıyla mezkûr mağazaya müracaat etmeleri ihtar olunur...
(5 Temmuz 1885)

Jorj Canto

☐ Kadı karyesinde Kuşdilinde Papasın bahçesinde vâki Gülünchâne Tiyatrosu Abdürrezzak efendinin zîr-i idaresinde işbu 1301 senesi Temmuzun on dokuzuncu Cuma günü gündüzün saat yedibuçukta bed' olunacaktır [başlayacaktır].

Abdürrezzak efendinin menfaatine mahsus.

Birinci defa olarak gayet şaşaalı ve mutantan surette Abdürrezzak efendi tarafından icrâ olunacaktır.

(Türkmenler -yahut- sadakat zâyî olur mu)

(Milli dram 3 perde 3 tablo)

"Şeytan Kalesi 1 perde"

Abdürrezzak efendi tarafından icrâ olunacaktır... (29 Temmuz 1885)

DIŞ HABERLER
(İngiltere'de Yahudiler)

☐ İngiltere yeni kabinesinde icrâ olunan tevcîhatta Londra'daki (Roçild) Bankasının Müdürü (Baron Henri Vörms)'nün ticaret müsteşarlığına nasbı şâyân-ı dikkatdir. Müşârileyhin Musevi mezhebinde bulunduğu cihetle kaide-i müsâvât iktizâsınca on beş sene evvel Yahudilerin parlamentoya intihabları vukû bulmuş ise de nezaret müsteşarlığı gibi bir mansıb-ı mühimme [önemli memuriyete] Musevi tayini birinci defa olduğu beyan olunmaktadır. (Baron Henri Vörms) İngiltere muhafazakârân zümresi erkânından ma'dûd olup parlamentonun meb'usân dairesinde dahi âzâdandır... (4 Temmuz 1885)

☐ Geçenlerde vefat eden Almanya hanedânından Prens Frederik Şarl'ın yirmi yaşında olan mahdûmu Prens Frederik Leopold pederinin vefâtından dolayı hisseylediği kederi gidermek üzere imparator hazretleriyle umum hanedân-ı imparatorînin nasihatına imtisâlen [uyarak] gelecek Ağustos avâilinde İtalya ile Yunanistana doğru bir seyahat ettikten sonra Dersaadete geleceği ve Bükreş ve Viyana tarikiyle talebesinden bulunduğu (Bon) Dârülfünûnuna avdet edeceği gazetelerde mestûrdur [yazılmıştır]...
(8 Temmuz 1885)

☐ Mısır süvarilerinden birisi muharebat-ı Sudaniyyede harikulâde bir suretle ibrâz-ı şecâat ve fedâkârî ettiğinden akran ve emsâline tefevvuk ettiği [üstün geldiği] gibi umum Sudan fırkası beyninde kesb-i iştihâr eylemiş [şöhret bulmuş] ve alelhusus âhiren kraliçe hazretlerinin suret-i mahsûsada nâil-i iltifat oluşu bu şöhretini tezyîd ve tevfîr etmiştir [artırmıştır].

Merkûm Süvari Sudan eşkıyası eline düşmüş ve idam olunmak üzere bulunmuş olan bir zâbit ile iki neferi bir hamle-i şecîanesiyle [cesurca bir hamlesiyle] kurtarmış olduğu misillû bulunduğu muharebelerde düşmandan yirmi kişi katl ile beraber seksen kişisini dahi fena halde mecrûh eylemiştir [yaralamıştır].

Bir neferin gösterdiği şu hıdmet-i fedakârâne kraliçe hazretlerinin vâsıl-ı sem'-i ıttılâları [kulağına gidip haberleri] olunca izhâr-ı memnuniyetle İngilizler beyninde hâiz-i itibar olan ve bizzat kraliçenin eliyle verilmekte bulunan salîb-i ahmer [kızılhaç] nişanından bir kıt'asını itâ etmiştir... (19 Temmuz 1885)

TELGRAF HAVADİSİ
(Muhacir İdare-i Umumiyyesinden)

☐ Rumeli Feneri nahiyesi eşrâfından Ali efendi ile nahiye-i mezkûre meclisi âzâsından ve eşrâfından Sait ağanın muhacirinin ziraatları uhde-i tasarruflarında bulunan araziden yüz dönümünü mütecaviz mahalli meccanen terk ve teberrû ile ibrâz-ı âsâr-ı hamiyyet eyledikleri ma'raz-ı takdirde [takdir makamında] Dersaadet ve Edirne iskân-ı muhacirin memurluğu tarafından bi't-takrir beyan olunmuş [yazı ile açıklanmış] ve mumâileyhümânın şu suretle ibraz eyledikleri iânet ve himmet-i hamiyyet-i meftûreleri âsârından [yaratılışındaki iyiliğin tesirinden] olarak şâyân-ı takdir bulunmuş olmakla ilân-ı keyfiyete ibtidar kılındı [başlandı]...
(2 Temmuz 1885)

Fi 17 Haziran Sene 301 Said

TEVCİHAT

☐ İspanya devleti tarafından Yunan hükümeti nezdine sefir tayin olunan mösyö (Ancelo Royata) Varna tarikiyle dünkü gün Dersaadete gelmiştir.

Mumaileyh vefat eden İspanya konsolosunun damadı olup birkaç sene Dersaadet Sefareti başkitabetini ifâ etmiştir...
(10 Temmuz 1885)

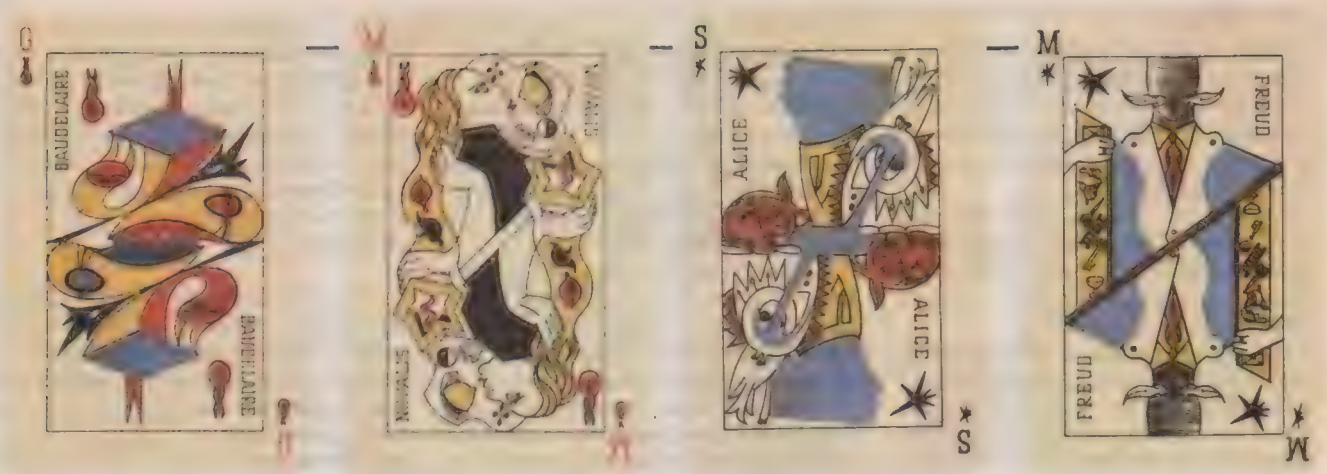

İNSANLAR, SOKAKLAR VE ŞEYLER

İSTANBUL'DA BİR ELÇİ HAYALETİ YA DA

'Portekiz Mektupları'nı Kim Yazdı?

ENİS BATUR

Yalnız mektup edebiyatının değil, aşk edebiyatının da en delidolu, coşkulu, çarpıcı örneklerinin başında "Portekiz Mektupları" gelir. Mariana Alcoforada adlı Portekizli bir rahibenin, gönlünü kaptırdığı genç bir Fransız subayına yazdığı beş mektup, Paris'te alçakgönüllü bir yayınevi tarafından 1669 yılının ilk günlerinde yayımlandığında, herhalde kimsenin aklına toplam 40 sayfa bile tutmayan bu küçük kitabın inanılmaz ölçüde yankı bırakacağı gelmemişti. Portekizceden çevrildiği ileri sürülen mektupların aslı bulunamadı hiçbir zaman; yazarı ve çevirmeni konusunda ortak bir görüşe de varılamadı üçyüz yıldır süren tartışmaların sonunda: Ne olursa olsun, Stendhal'den Rilke'ye sayısız şair ve yazarı derinden etkileyen bu beş mektup, yaratıcılarını saran sisi delerek günümüze dek ulaştılar ve klâsik edebiyatın önde gelen örneklerinden biri olarak kabul edildiler.

Fransızların kendi Shakespeare'leri saydıkları tiyatro dehâsı Racine'e, bundan tam 300 yıl önce, 9 Haziran 1684 günü İstanbul'dan bir mektup postalandı. Bugüne dek çevrildiğini sanmadığım, hatta sözünün edildiğine de rastlamadığım bu mektup, Fransa Kralı'nın Osmanlı başkentindeki elçisi Comte de Guilleragues'dan geliyordu. Kimdi bu adam ve Portekizli Rahibe'yle ne ilgisi vardı?

Dostlarının yardımıyla İstanbul'a elçi gönderilmeden önce, "Güneş Kral"ın çevresinde ve edebiyat toplantılarında soylu kadınların en büyük gözdesi sayılan Guilleragues'ı Saint-Simon "ağzının tadını bilen, tatlı dilli, dostlarının gelirini kullanan, ama kibar" bir zat olarak tanımlıyor. Dönemin iki büyük yazarının, Racine ve Boileau'nun, yasdıklarını günışığına çıkartmadan önce ona danıştıklarına, eleştirilerini ciddiye alarak yapıtlarında küçümsenemeyecek değişiklikler yaptıklarına bakılacak olursa, kurusıkı bir salon soytarısı değil Kont: Boileau ünlü "Epitre"lerinden birini ona adıyor, Madame de Sévigné her biri Liechtenberg'in iğneli aforizmalarıyla boy ölçüşebilecek ölçüde incelik yüklü söz oyunlarını öve öve hâl oluyor (bunlardan biri: "Beyefendi insanların çirkin olma hakkını kötüye kullanıyor"), bestelediği şarkılar kralın ağzından düşmüyor, dönemin önde gelen yayın organlarından *La Gazette de France*'a yepyeni bir üslup getiriyor. Tek telif ürünü "Les Valentins" 1668'de yayımlanıyor. Birkaç ay sonra da onu "geleceğin yazarı" kılacak *çevirisi*, "Portekiz Mektupları" çıkıyor.

Guilleragues'ın arada, İstanbul'a atanana kadar geçen on yıl içinde ne yaptığı pek bilinmemekle birlikte, salon hayatının onu iyiden iyiye yıprattığını ileri sürmek yanlış olmasa gerek: 1675'te iflas ediyor, varını yoğunu elden çıkarıyor. Anlaşılan, ritmine ayak uydurmayı beceremediği saray çevresinden uzaklaşmak için, yakından tanıdığı Antoine Galland'ın da etkisiyle İstanbul'a elçi olarak gönderilmek istiyor ve 1679'da, kafasında ve gönlünde binbir hülya, Yakındoğu'nun gizemli cennetine geliyor. Bu seçimde Racine'in payı da az değil herhalde: Konusunu Osmanlı Sarayı'nın entrikalarından ve kişilerarası tutku-iktidar paylaşımından alan "Bayezıd" adlı oyunu, o yıllarda, Paris ve Versailles'ın sanat çevrelerinde gündemde ilk sırayı tutmamış mıdır uzun süre?

Açık söylemek gerekirse, Kont'un 1976'da Cenevre'de bir yayınevi tarafından iki cilt halinde toplanan mektuplarını görme fırsatını bulamadım bugüne dek. İstanbul'da geçirdiği altı yıl boyunca nasıl yaşadığı konusunda geniş bilgi edinmemi sağlayabilir miydi mektupları bilemiyorum, ama Racine'e 300 yıl önce gönderdiği o tek mektup yaşadığı hüsranı yeterince ortaya koyuyor sanıyorum: Neredeyse bütün bütüne kurak, havasız, boğucu bir portre çiziyor Guilleragues, İstanbul ve çevresinden söz ederken. Eski tarihçilerin anlattığı büyük fetih öykülerinin inandırıcı olmadığını, mitoloji olaylarının geçtiği Ege Adaları'nın da, Kıbrıs'ın da yaşanılması olanaksız yerler sayılabileceğini, aklıbaşında hiçbir hükümdarın binlerce askeri buraları ele geçirmek için telef etmeye kalkışmış olamayacağını anlatıyor

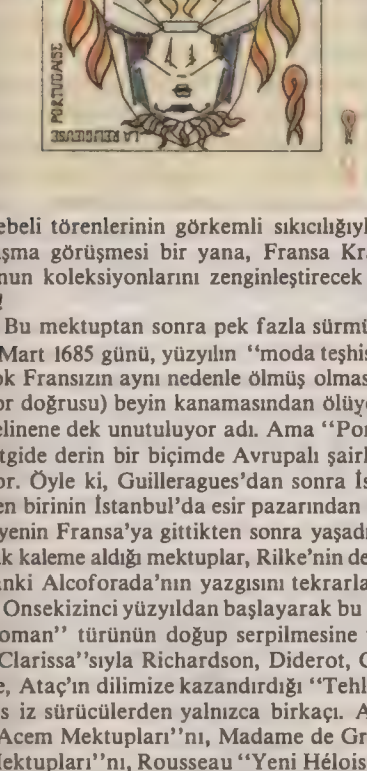

1940-41 yıllarını Gerçeküstücülerin pek çoğu Marsilya'da geçirdiler. Arasıra Air-Bel Şatosu'nda buluşup toplu etkinliklerini sürdürüyorlardı. Toplantıya katılanların arasında Breton, Char, Tzara, Adamov, Max Ernst, Marcel Duchamp, Masson ve Péret önü çekiyordu. "Marsilya Oyunu" adını verdikleri 52'lik iskambil destesini de o dönemde hazırlamışlardır.

Klâsik iskambil destesinin dağıtım mantığını izleyen oyunda, Gerçeküstücüler, simge düzlemini bütün bütüne değiştirmişlerdir. Breton, "artık Karo'*nun şehirlerdeki parke taşlarını simgelediğini ve bir anlamda tacir sınıfının yükselişini vurguladığını bilen kalmamıştı" diyor. Kupa, Karo, Maça, Sinek yerine Alev, Karayıldız, Tekerlek ile Kilit geçti böylece. Papaz yerine Dehâ'yı, Dam yerine Siren'i, Vale yerine de Büyücü'yü koydular. Her biri için de kültürel portreler benimsendi:* Alev *için Baudelaire, Novalis ve Portekizli Rahibe;* Karayıldız *için Lautréamont, Alice (Harikalar Diyarında!) ve Freud;* Tekerlek *için Sade, Lamiel ve Panço Villa;* Kilit *için ise Hegel, Helene Smith ve Paracelsus. Bir de Joker vardı tabiî: Alfred Jarry'nin kaleminden Ubu!*

Racine'e. Günleri, haftaları, ayları Osmanlı sarayının debdebeli törenlerinin görkemli sıkıcılığıyla dolu; bir-iki önemli antlaşma görüşmesi bir yana, Fransa Kralı'na götürebildiği hizmet, onun koleksiyonlarını zenginleştirecek parçaları toplamakla sınırlı!

Bu mektuptan sonra pek fazla sürmüyor Guilleragues'ın hayatı: 3 Mart 1685 günü, yüzyılın "moda teşhisi"yle (garip bir biçimde pek çok Fransızın aynı nedenle ölmüş olması bana pek inandırıcı gelmiyor doğrusu) beyin kanamasından ölüyor. Yirminci yüzyılın başına gelinene dek unutuluyor adı. Ama "Portekiz Mektupları"nın etkisi gitgide derin bir biçimde Avrupalı şairleri, yazarları sarıp sarmalıyor. Öyle ki, Guilleragues'dan sonra İstanbul'a gönderilen elçilerden birinin İstanbul'da esir pazarından satın aldığı Ayşe adlı bir cariyenin Fransa'ya gittikten sonra yaşadığı aşk serüveniyle ilgili olarak kaleme aldığı mektuplar, Rilke'nin de "Malte"de vurguladığı gibi, sanki Alcoforada'nın yazgısını tekrarlamak istiyor.

Onsekizinci yüzyıldan başlayarak bu küçümen kitap, "Mektupla Roman" türünün doğup serpilmesine yol açıyor: Marivaux, ünlü "Clarissa"sıyla Richardson, Diderot, Goethe, Restif de la Bretonne, Ataç'ın dilimize kazandırdığı "Tehlikeli İlişkiler"in yazarı Laclos iz sürücülerden yalnızca birkaçı. Aynı dönemde Montesquieu "Acem Mektupları"nı, Madame de Grafigny "Perulu Bir Kadının Mektupları"nı, Rousseau "Yeni Héloise"i kaleme alıyor. Bu konuda dört dörtlük bir incelemenin yazarı olan günümüz eleştirmenlerinden Jean Rousset, "Portekiz Mektupları"nın etkisinin ondokuzuncu yüzyıla da boy verdiğini gösterir: Balzac'ın, Hölderlin ve Dostoyevski'nin, Musset ve Gautier'nin, Georges Sand ve Henry James'in romanları ilk akla gelen örneklerdir. Yalnızca biçimsel bir kılavuzluk belirlemez Portekizli Rahibe'nin mektuplarının bunca yazar üzerindeki etkisini: Bu ufacık toplamın barındırdığı tutku dozu değme şairin duyarlık sınırını zorlamaktadır: Mektupları Almancaya çeviren Rilke, birden fazla yerde bu sınıra dayanmaktan dolayı duyduğu hayranlığı ve korkuyu dile getirir: Mariana Alcoforada "Mutlak sevda"nın merkezine inmiştir.

Oysa çok daha önce, onsekizinci yüzyılda, Jean-Jacques Rousseau bu mektupları ancak bir erkeğin yazmış olabileceği görüşüne varmıştır. Baudelaire ondan da kesin ve keskin bir üslûpla bu olasılığı öne çıkartır. Ama ilk ciddi çalışma 1926'da, The Modern Language Review'da yayımlanır: F.C. Green *"Portekiz Mektupları"*nın Yazarı Kimdi?" başlıklı incelemesinde, metnin yazarının bir erkek olduğu yolundaki savı filolojik bir düzlemde destekler: Guilleragues'ın adı bir kez daha sahneye çıkmıştır.

"Portekizli Rahibenin Mektupları"nın onun tarafından yazılmış olduğunu kanıtlamak, daha doğrusu buna bir kesinlik vermek güç. Gene de, ne olursa olsun, bu konudaki egemen görüş, Kont'un "yaşanmış bir olay"a dayanarak sözkonusu mektupları kaleme aldığı yolunda artık. Üçyüz yıl önce Galata sokaklarında yürüyen, Kâğıthane'de kayık sefasına çıkan, Topkapı'da Sultan huzurunda kabul gören bu adam İstanbul'un neresinde gömülü acaba? Geceleri, şimdi Tünel ile Galatasaray arasında kalan bölgede yer alan "Palais"nin bahçesinde dolaşan hayalet, hâlâ "tutkulu sevda"nın en büyük elçilerinden biri olduğunun farkında mıdır?

Guilleragues'ın hazin sürgünü, İstanbul'un bir köşesinde birkaç yüzyıl boyunca unutuluşa terkedilmiş anısı bana yıllar boyu Avrupa'da sürgünde yaşadıktan sonra ölüp orada gömülen, sonradan kemikleri İstanbul'a getirilen Mahmud Celâleddin Paşa'yı çağrıştırır. Artık bir tek oğulları (Prens Sabahaddin ve Lütfullah) nedeniyle adı anılır olan bu gururlu adamın son derece ilginç bir şair olduğunu ve bir zamanlar Abdülhamid'e karşı ağulu şiirlerin yanı sıra yakıcı birkaç aşk şiiri yazdığını kim umursuyor şimdi?

Mimar Sinan'ın Aslı Hakkında

NEJAT GÖYÜNÇ

İnsanlar içerisinde yetiştikleri kültürün, dolayısı ile hizmet ettikleri toplumun malıdırlar. Bunun için kişinin aslından çok, faydalı olduğu kitlelerin milliyetine bakarak haklarında hüküm vermek -kanımızca- daha gerçekçi olur. Batı, belki de bu düşüncelerden kaynaklanarak, İkinci Dünya Harbi'nin ünlü kumandanı, Normandiya çıkartmasının, Avrupa'da İkinci Cephe'nin gerçekleştiricisi, sonra da A.B.D. Başkanı olan General Eisenhower'ın *"Amerikalı"* olduğunu kabul eder, bundan hiç kuşku duymaz. Onun Alman asıllı olduğunu hatırlamaz bile...

Ortaçağların büyük ilim adamları ve filozofları Fârâbî (870-950), Beyrûnî ve İbn Sînâ (980-1037) İslâm kültürü içinde yetişen, İslâm medeniyetine hizmet eden birer bilim adamıdır. Eserlerindeki bir çok ifadelerinden, doğdukları yerlerin halkından çağrışımlarla Türk, İran veya Arap asıllı oldukları iddia edilir, durur. Biz, elbette, bunların birer büyük Türk ilim adamı olduğuna hem inanırız, hem de içimizden pek çokları bunu belgelendirmeye çalışır, başarır da... Halbuki onlar yetiştikleri çağda, milliyet duygusunu tatmamışlardır da... Yine Haçlı Seferleri'nin büyük İslâm mücahidi Selâhaddin Eyyûbî aynı durumdadır. Kendisi büyük bir kumandandır, hizmet ettiği toplum bellidir, millî değil, dinî bir topluluktur. Sonradan kendisine köken aranır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda da, çeşitli kökenlerden, ırklardan gelen devlet adamları, sanatkârlar yetişmiş, çeşitli kademelerde görev almışlardır. Bunlar bir devlete, bir nizama hizmetin dışında, başka bir hisse sahip olmamışlardır. Zamanla bunlara birer menşe aranmıştır, bu da doğaldır. İnsanların düşüncelerine, araştırmalarının türüne gem vurmakta şimdiye kadar hiç bir yönetim başarılı olamamıştır.

16. yüzyılın ünlü mimarı Koca Sinan da yüzyılımızda milliyeti araştırılanlardan birisidir. Franz Babinger *Beitrage zur Kenntnis des Orients* (yayınlayan: H. Grothe, Halle 1914, Cilt XI, s.67 vd.)'de yayınlanan "Die türkische Renaissance" adlı makalesinde Sinan'ın *"Hristo adlı bir Rum'un oğlu"* olduğunu yazar. *İslâm Ansiklopedisi*'nin 1927 Avrupa baskılarında da (Sinan maddesi yine onun kaleminden çıktığı için) aynı bilgiye rastlanır.

Babinger'in aynı makalesinde Osmanlı Devleti'nin parlak döneminin araştırılmasında sanat tarihçileri ile Doğubilimcilerinin işbirliği yapması gerektiği belirtilir. Viyanalı ünlü Sanat Tarihçisi Heinrich Glueck de "Neues zur Sinan-Forschung" (*Orientalische Literaturzeitung*, C. XXIX, s. 854 vd. Bana bu iki makalenin fotokopilerini göndermek lûtfunda bulunan Prof.Dr. Suraiya Faroqhi'ye teşekkür borçluyum) adlı makalesinde Babinger ve onun aracılığı ile Türkçe kaynaklardan ve araştırıcıların yazdıklarından faydalanarak, Sinan'ın gençlik yılları ve menşei hakkında bilgi verir. Dayanağı Nakkaş Sâ'î Mustafa Çelebi'nin *Tezkiretü'l-ebniye* adlı eseridir. Bu eser, Sinan'ın çağdaşı bir zat tarafından, üstelik ölümünden önce yazılmıştır. Babasının adı "Abdülmennan" olarak verilmektedir. *Tezkiretü'l-ebniye,* merhum Rıfkı Melûl Meriç tarafından 1965'de diğer bir kısım Sinan'ı ilgilendiren metinlerle birlikte yayınlanmıştır: *Mimar Sinan, hayatı, eseri. I. Mimar Sinan'ın hayatına eserlerine dair metinler* (Ankara 1965, Türk Tarih Kurumu yayınlarından).

Tarihçi Ahmet Refik Altınay da *âlimler ve sanatkârlar* (İstanbul 1924) adlı eserinde Mimar Sinan'a yer verdiği gibi, Mohammed Agha Oğlu'nun "Herkunft und Tod Sinâns" XXIX, s. 858-865) adlı makalesinde de Mimar Sinan'ın kökeni ve ölüm yılı üzerinde durulur. Ağa-oğlu Rıfat Osman Bey'in elinde bulunan Örfî Mehmed Ağa'nın *Tarih-i Edirne* adlı yazma eserinden faydalanır, Mimar Sinan'ın kendi ifadesine göre, dedesinin adının "Togan Yusuf" olduğunu ortaya koyar. Sayın Âfetinan *Mimar Koca Sinan* (Ankara 1968, s.10) adlı monografisinde bu kayıttan yararlanır.

Ahmet Refik Altınay'ın Mimar Sinan ile ilgili olarak Başbakanlık Arşivi'nde *Mühimme Defterleri*'nde bulup yayınladığı belgelerden birisi, sonradan büyük önem kazanmış, pek çok kimse tarafından kullanılmış ve değerlendirilmesine çalışılmıştır. Bu belge 23 numaralı *Mühimme Defteri*'ndeki (s.240) 17 Ramazan 981 (10 Ocak 1574) tarihli bir hüküm suretidir. Bu tarihte Mimar Sinan *"hassa mimarları başı"*dır, yani resmî mimarların reisidir. Kayseri'deki köyü Agırnas'tan ve civarından Kıbrıs'a sürgün gönderilenler arasında kendi akrabası da bulunmaktadır. Bu şahıslar Kiçi Bürüngüz köyünde *"Sarı oğlu Döğenci"* ve Üsküb köyündeki diğer iki şahıstır, yani hepsi üç kişidirler. Birincinin ismi açık seçik olarak okunmaktadır. Son ikisi ise iyi okunamamışlardır. Ahmet Refik Bey'in *Türk Mimarları* adlı eserinin İstanbul 1936 baskısında (s.89) son iki ismin sade eski Türkçe, yani Arap harfli imlâları verilmiştir. Aynı eseri kırk sene sonra basıma hazırlayan Zeki Sönmez (Sander yayınları, İstanbul 1977, s.116) bunları *"Ulise"* ve *"Kudişan"*

okumuş, iyi okuyamadığını veya bu okuyuşa güvenmediğini de yanlarına soru işareti koyarak belirtmiş, dürüst davranmıştır.

İbrahim Hakkı Konyalı *Mimar Koca Sinan* adlı eserinde (İstanbul 1948, s.40-42) Ahmet Refik Bey'in bazı okuyuş hatalarını düzeltmiş, bu arada da bu iki ismi *"Ülise"* ve *"Kudnişan"* okumuştur. Her üç şahıs da *"zimmî"*, yani *"Hıristiyan"*-dırlar.

Osmanlı idaresinde Ermeniler (İstanbul 1983) adlı kitabın "önsöz"ünde, Pars Tuğlacı'nın *Osmanlı mimarîsinde batılılaşma dönemi ve Balyan ailesi* (İstanbul 1981) adlı nefis baskılı, bol resimli kitabının "önsöz"ünde *"Koca Sinan'ın da, Hazine-i Evrak'ta rastlanan bir belgeden Ermeni asıllı olduğu anlaşılmıştır"* cümlesine takılarak Mimar Sinan'ın Kıbrıs'a sürülen akrabalarının isimlerinin Ermenice değil, Türkçe olduğuna değinilmiş, *"Onun menşei hakkında ayrıntılı bir makale yakında yayınlanacaktır"* denilmişti (Nejat Göyünç, *Osmanlı idaresinde Ermeniler,* s.6). Sayın Tuğlacı, bu ufak tenkitten memnun olmayarak *"Kitabımızla ilgili zihinlerde yaratılmak istenen sorular ve gerçekler"* (İstanbul 1984, 16 sahife) adlı süslü, kuşe kâğıda basılmış, resimli, hatta *"teşekkür-nâme'li"* broşüründe *"nâzik"* bir cevap vermek lûtfunda bulundu. Bu arada gözden kaçanları da gösterdi: *"Mimar Sinan'ın Ermeni asıllı olduğunu ilk yazan biz değiliz. 1910-1911 yıllarında yayınlanan ve Encyclopaedia Britannica adıyla bilinen İngilizlerin ünlü ansiklopedisinde Sinan'ın Ermeni asıllı olduğunu okuyoruz. Ayrıca Künstler Lexikon (Dorn, K.-Time-Bakery, c. XXXI, s.1937), Fuad Köprülü Armağanı (Anhegger, R., İstanbul 1953), Der Grosse Brockhaus (1956, c.X) adlı eserler ile Çetin Altan'ın 24 Ekim 1961 tarihinde Milliyet Gazetesi'nde çıkan yazısında Sinan'ın Ermeni asıllı oluşuna değinilmiştir"* (s.9). Yine, Sayın Tuğlacı *Cumhuriyet Ansiklopedisi*'nde de aynı kanaatte bulunulduğunu haber vermektedir. Malatya'da oturan bir kimsenin bunları kontrol etmesine imkân bulunmamakla beraber, doğru olduğuna da kuşku duyulmamaktadır.

Sayın Pars Tuğlacı'ya göre, Ahmet Refik Altınay'ın yayınladığı belgedeki bazı isimler ve kelimeler Ermenice'dir:

1- *"Keci, Kayseri Ermeni lehçesi olup "küçük" anlamına gelen "Kıçi"den gelmedir".*

2- *"Düğenci"* bir Ermeni ismidir, kullanılmakta olduğuna ve bir kadın ismi olduğuna 1712'den kalma bir mezar taşı tanıklık etmektedir.

3- *"Ulisa, Ermenice, Hulyane Fulik Ulik Ulitsa" kadın adının Kayseri Ermenilerince kullanılmış şeklidir".*

4- *"Kod Nişan"* belgedeki üçüncü isimdir, *"Kod"* Kayseri Ermenicesi'nde *"büyük"* anlamına gelmektedir. *"Kodaman"* bu kökten gelmektedir. *"Nişan"* da Farsça bir kelimedir, Ermenilerce kullanılagelmiştir.

Bu iddialara cevap verilebilirse, Mimar Sinan'ın kökeni sorunu-sanırız- biraz aydınlanabilir:

1- *"Kiçi"* Ermenice bir kelime olmayıp, tamamen Türkçe bir kelimedir, aslı *"kiçiğ"*dir. Kül-Tigin kitabesi (732 tarihli)'nin güney tarafında 3. satırda, Bilge Kağan kitabesi (735 tarihli)'nin kuzey tarafında 3. satırda, doğu tarafında 41. satırda geçmektedir. 9. yüzyıldan kalma Kök-Türk eseri *Irk-bitig* (fal kitabı)'de 103. satırda da kullanılmıştır. Türk Dil Kurumu'nun çok kıymetli bir eseri olan *Tanıkları ile Tarama Sözlüğü* (Ankara 1969, IV, 2500-51)'nde de pek çok örnekleri verilir. Bu kelime Ermeniceye Türkçe'den giren bir *ödünç kelime* olabilir.

2- "Ulisa" şeklinde okunan kelime ise *"Ülisi"* veya *"Üleysi"* okunursa, "benzersiz, *incomparable"* anlamlarına gelir. Aslı Moğolca'dır (Ferdinand D. Lessing, *Mongolian-English Dictionary,* University of California Press, Berkeley, Los Angeles 1960, s. 1006. *"Kiçi"* ve *"Ülisi, Üleysi"* kelimeleri ile ilgili sorularımı sabırla cevaplandıran, kaynakları lûtf eden kıymetli bilim adamı Doç.Dr. Osman Nedim Tuna'ya açık sükranlarımı sunmak zevktir).

3- Üçüncü kelime ise *"Kudan-şâh"* olarak okunmalıdır. *"Kudan", "kutlu"* demektir. *"Katun"*dan *"Kadın", "otun"*dan *"odun", "butak"*tan *"budak"* olduğu gibi, *"kudan"*da da *"t", "d"*ye dönüşmüştür. Bu kelimenin *"kod Nişan"* okunması mümkün değildir. 16. yüzyılda Anadolu'da Hıristiyan topluluklar arasında sonları *"şâh"* ile biten isimlere rastlamak zor değildir. Arapgir'de *"Karan-şâh"* (karan-gören), *"Kutlu-şâh", "Melik-şâh", "Cihan-şâh",* Eğin'de *"Devlet-şâh", "Mübarek-şâh", "Kutluşâh"* (Başbakanlık Arşivi, *Tahrir Defteri* 64. s.353-354), Ankara'da da *"Süleyman-şâh",* Kayseri'de *"Arslan-şâh",* Çermik'te *"Kutluşâh"* isimlerine tesadüf edildiği, bunların Gregoryen Kilisesi'ne bağlanmış Türkler olabileceği üzerinde evvelve de durulmuştu (Nejat Göyünç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler,* s.28-29). Bu *"şâh"* ekleri *"şeh"* şeklinde de yazılmaktadır. Nitekim, Miman Sinan'ın köyü Agırnas (Agranos)'ta II. Bayezid devrinde (1481-1512) *"gebrân",* yani *"Hıristiyan"* olarak tanımlanan vergi yükümlülükleri arasında *"Kudan-şeh", "Sultan-şeh", "Urum-şeh"* gibi isimlere rastlanır (Başbakanlık Arşivi, *Tahrir Defteri* 33, s.115).

Mimar Sinan'ın "devşirme" oluşu, şimdiye kadar araştırıcılarda onun "Hıristiyan, fakat mutlaka Türk'ten gayrı bir etnik köke sahip olduğu" kanısını uyandırmıştır. Devşirmelerin Hıristiyan çocukları arasında toplandığı, Anadolu'da Türk ailelerin yanına verilerek onlara *"Türk"* ve *"İslâm"* terbiyesi kazandırılmasına çalışıldığı bilinir. Osmanlı Tarihi'nin -özelliklekuruluş devirlerine ait bilgilerimiz sınırlıdır. Balkanlardan Anadolu'ya gönderilenlerden, aldığı terbiyeye rağmen, yine aslını unutmayan, günün birinde kaçıp anavatanına dönen, Türkiye ve Türkler hakkında kitaplar, risâleler yazanlar vardır. Hıristiyan çocuklarını Müslüman yapıp Türkleştirmeye çalışırken, neden Hıristiyan, fakat Türkçe konuşan, Türkçe isimler taşıyanlardan faydalanılmamış olsun? Bunları Müslüman yapmak daha kolay değil midir? Bunlar -şüphesiz- henüz kesinlikle isbat edilmiş şeyler değildir. Bununla beraber, bunu kanıtlayacak pek çok belge de mevcuttur.

Mimar Sinan'ın köyü Agırnas (eski adı ile: Agranos)'ta II. Bayezid

devrinde 3 Müslüman vergi yükümlüsü vardır. Köyün vergi verenlerinden geri kalanlarının hepsi Hıristiyandır. Bunların da miktarı 76'dır. İsimlerin bir kısmı Yorgi, Mihal, İstafanos, Hristo, Vasil, Todori, Anastos gibi Rumca isimlerdir, bir kısmı ise şunlardır: Kar-yağdı, Kudan-şeh, Arslan, Tanrı-virmiş, Aydogdu, Evren, Sultan-şeh, Tursun, Urum-şeh (Rum, Urum "Anadolu" demektir), Çapud, Saru, Yagmur, Demürcü, Deve-görmez, Döne, Yâdigâr... Bunlar tamamen Türkçe isimlerdir. Bu köyden çocuklar devşirilirken, neden bu unsurlardan istifade edilmiş olmasın?

Mimar Sinan'ın akrabalarının Türkçe isimler taşımaları da, yukardakilerle birleştirildiğinde, fikrimizi desteklemez mi?

Anadolu'da 16. yüzyılda Türkçe isimler taşıyan "Hıristiyan" halka, yine aynı yüzyılın ünlü gezgini ve yazarı Hans Dernschwam'dan itibaren günümüze kadar pek çok yazarlar değinmişlerdir. Bunlardan Rum Ortodoks Kilisesi'ne bağlananlara Karamanlı (Caramanos) adı verilir.Bunların edebiyatı ile de uğraşılmış kökenlerinin de "Hıristiyanlaşan Türkler" olduğuna Gyula Moravcsık, Janos Eckmann gibi yabancı bilim adamları da inanmışlardır. Rumlar arasında, dinlerinden dolayı "Hıristiyan" olarak gösterilen Türk asıllı insanlar olduğu gibi, Ermeniler arasında da yine Türk asıllıların bulunduğu, Türkçe isimler kullanmalarına dayanarak tarafımızdan ortaya atılmıştı (N. Göyünç, *Osmanlı idaresinde Ermeniler*, s.36). Sayın Pars Tuğlacı'nın da aktardığı (s.10-11) 16. yüzyılda Kayseri ve Sis (Kozan) Ermenileri arasında Türkçe isimler taşıyanlarının bulunması durumu, Ermenilerden bazılarının Türkçe isimler taşıdıklarını değil, onların Türk asıllı olduklarını gösterir. *Osmanlı idaresinde Ermeniler* (s.28-29) adlı kitapta başka şehirlerde de aynı durumla karşılaşıldığı gösterilmişti. Bu makalenin de içinde başka örnekler verilmektedir.

Mimar Sinan'ın *"Ermeni"* asıllı olduğunun bazı ansiklopedilerde yazılmış olması, neyi değiştirir? *Türkçülüğün esasları* kitabının yazarı, Türk olmakla öğünen Ziya Gökalp hakkında bazı yabancı kitaplarda aslının Türk olmadığı yazılmaktadır. Daha da ötesi, bu satırların yazarının "Ermeni asıllı" olduğunu iddia eden, hatta sicil veren bir akıllı "Zemin mekaniği" araştırıcısının da çıktığı söylenip durmaktadır. Zemin ile zamanı, şecereyi karıştıranlar çıktıktan sonra, gerisine ne denir? Ancak *kara cehâlet!*

Mimar Sinan tarafından yapılan Mihrimah Sultan Camii.

Bu münasebetle bir noktayı da vurgulamak gereklidir. Türkler ve Ermeniler en az bin yıldan beri bir arada yaşamaktadırlar. Osmanlı İmparatorluğu devrinden önce de, bu devletin içinde de, sonrasında da karşılıklı olarak birbirlerinin kültürlerinden etkilenmişlerdir. Birbirlerine güvenle de bakmışlardır. Ermenilerden bir çoğunun, yurt dışında bile, hâlâ Ermenice bilmeyip Türkçe konuştukları bir gerçektir.

Sayın Tuğlacı'nın Yunus Emre'den aktardığı dörtlük de doğrudur:

"İlim ilim bilmektir,
İlim, kendin bilmektir.
Sen kendini bilmezsen
Ya, nice okumaktır?" (s.13).

Yunus Emre'ye "nâzire" yazmak haddimiz değildir. Eğer böyle bir cür'ette bulunmak istenseydi, herhalde şöyle denirdi:

"İlim, ilim bilmektir,
İlim, hakkı bulmaktır,
Kim haddini bilmezse,
Onu da bildirmektir!"

Not: Mimar Sinan'ın kökeni hakkında bir makale yazılması 3 Ekim 1983'te vaad edilmişti. Bir buçuk senelik gecikmenin sorumluluğunu Tıp Fakültesi kurarken hastane açmayı düşünebilen, fakat bir Edebiyat-Fen Fakültesi tesis ederken "Kitaplık" gerekeceğini düşünemeyen, çalışanları "deneme tahtası" kabul ederek, kitapsız, kitaplıksız yerlere süren, orada da ders verdirmeyip boş oturtan zihniyetlerin yüklenmesi gerekir.

Mimar Sinan'ın Kökeni Neden Tartışılır?

HAGOP SIVASLIYAN

16. yüzyılın ünlü mimarı Koca Sinan'ın aile kökeni günümüze kadar zaman zaman tartışma konusu olur nedense.

Fazla tutucu olduğumuzdan mı, milliyetçilik anlayışımızın niteliğinden mi, bazı şeyleri yersiz bir onur konusu yapmak alışkanlığımızdan mı bilinmez, ünlü bazı kişilerin milliyetini çoğu kez bir türlü paylaşamayız; kendi ülkemizde bile.

Son zamanlarda, Sinan'ın özgeçmişi hakkında söylentiler, Pars Tuğlacı'nın bir kitabının eleştirilmesi nedeniyle tekrar günün konusu oldu ve tarihçi, araştırmacı, yazar, öğretim üyesi birçok aydın kişi bu konuda ciddi (!) ve yıpratıcı bir tartışmaya girdiler. Amacımız ne böylesine bir tartışmaya katılmak, ne de birini veya ötekini savunmaktır aslında.

İsteğimiz, zaman zaman Mimar Sinan'ın milliyeti hakkında yapılan bu tartışmaların yersiz olduğunu vurgulayıp, gerçeğe ışık tutan bazı kanıtları koymaktır ortaya.

Bunu yapmak gereğini duymamızın bir nedenini açıklamak isteriz önce. Sinan'ın Ermeni asıllı bir aileden geldiğini şiddetle reddeden, en azından böyle bir şeyi kabullenmek istemeyen ve yukarıda sözünü ettiğimiz tartışmaya katılan, burada isimlerini saymaya gerek duymadığımız kişiler, Sinan'ın Ermeni asıllı olamayacağı iddialarının yanında, onun asıl kökeni hakkında hiçbir şey söylemiyor, ciddi bir kaynak, bir belge göstermiyor, sözün kısası inandırıcı bir kanıt meydana koymak ihtiyacını duymuyorlardı.

Olay şöyle başlıyordu. Osmanlı Medeniyeti ve Son Çağ tarihi öğretim üyesi sayın Prof. Nejat Göyünç geçen yıl yayınladığı *"Osmanlı İdaresinde Ermeniler"* adlı kitabının önsözünde "Osmanlı İmparatorluğu'na sadakatle hizmet eden, çeşitli alanlarda onun yücelmesine damga vuran kişileri yabancı kökenli gösterme çabalarına ve gayretkeşliklerine" hayret ederek, Mimar Sinan'ın Ermeni kökenli olması hakkında söylenenlerin "yersiz" ve "yanlış" olduğunu belirtiyordu.

Fakat biz eminiz ki, Sayın Göyünç bu satırları yazarken bu fikrinin nasıl bir tartışma zemini hazırlanmasına sebep olacağını aklından bile geçirmemişti.

Konuyu hemen ele alan bazı kimseler, bu noktadan hareketle türlü fikirler beyan ederken, bilimsel bir tartışma çerçevesinin çok dışında birbirlerini karşılıklı bilgisizlik, yetersizlik, yılıtıcılık, seviyesizlik, milli kültüre saldırı, aldatmaca, saptırma, fanatiklik, ırkçılık, karanlık ilişkiler, milli

gururu zedeleme, haksız ve sorumsuz sataşma, konulara ters bakma, kamuoyunu yanıltma, azınlıkçı, kayırıcı, kadirşinassızlık, önyargılı hissi davranış gibi türlü suçlamalarla çıktılar sahneye. Sanki belli bir konuda birbirlerine bazı söyleyecekleri varmış, fakat bunun için bir bahane arıyorlarmış gibi.

Nitekim Mimar Sinan'ın "Ermeni asıllı" bir aileden gelmesi iddiaları büyük tepkilere yol açıyor, birçok dergi ve gazetelerin sahifeleri türlü yazılarla dolup taşıyor, özel broşürler yayınlanıyor, fakat yine bütün bunların içinde Mimar Sinan'ın Ermeni kökenli olduğu kabul edilmediğine göre, hangi soydan geldiği konusuna hiç değinilmiyordu.

Halbuki, bazı duygusallıklardan ve gereksiz onurluluktan kendimizi kurtarabilsek, Sinan'ın kökeninin ne olduğu konusuna yaklaşmak ve bir sonuca varmak o kadar güç bir şey değil. Bu yazımla yapmak istediğim bu olacak, ancak konuya şu noktadan girmek isterim.

İmparatorluk yönetimi ve onun vatandaşlık anlayışı, ülkede yaşayan ve türlü soylardan gelen insanları sağlam ve süslü bir mozaik halinde bir araya getirebilme, hatta onları genel bir "Osmanlı" potasında eritebilme hünerini göstermiştir. Ancak bu olgu kişinin aslını inkâr etmesi veya onun aslının reddi için bir neden olması düşünülmemiştir.

Elbette Osmanlı kültürü ve san'atı bir bütündür. Bölünemez, birbirinden ayrı parçalar gibi düşünülemez veya şuna buna mal edilemez. Ancak onları meydana getirenlerin kimlik ve kökenlerinin manasız tartışmalara konu edilmesine gerek olmadığı gibi, bundan bir yarar da beklemek doğru değildir.

Gerçek şu ki, Osmanlı olmasaydı 16. yüzyılda bir Sinan hangi kökenden de olsa, Kayseri'nin Ağırnas köyünden kopup İstanbul ve daha başka yerlerde boy atamaz, bu büyüklüğüne erişemez, daha sonraki bir tarihte yine Kayseri'nin Derevent köyünün bir Ermeni evinde kundağı sarılan Meremetçi Bali Kalfa İstanbul'a gelemez, Saray'ın da desteğiyle Balyan ailesinin fertleri bunca ölümsüz yapıtın mimarları olamazlardı. Fakat bu gerçek, başka bir açıdan bakılınca, o eserleri meydana getiren insanların kökenlerini ısrarla görmezlikten gelmek için bir neden olmamalıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 600 yıllık tarihinde yüzlerce kıymetli mimar ve daha başka ünlü kişi gelmiş geçmiş. Neden milliyeti tartışılan sadece Sinan oluyor? Bunun bir nedeni olsa gerek.

Bu noktadan hareket ettiğimizde, doğruya varabilmek için bazı kanıtların ortaya konması gerekir. Bizim burada yapmak istediğimiz de bu esasta.

Sinan'ın yaşadığı dönemden hiçbir tarihçi, yazar ve araştırmacı onun hakkında esaslı ve geniş bilgi vermemiş, onun özgeçmişini ayrıntıları ile içeren bir temel eser bırakmamıştır. Ancak, bazı gazete ve dergilerden bize parça parça ulaşan bilgiler ve birkaç belge sayesinde bazı açıklamalar yapabiliyor ve bir yargıya varıyoruz.

Sinan'ın kökenini araştırmak için yola çıkıldığında, üzerinde durulması gereken başlıca ve en önemli nokta bu büyük mimarımızın bir "devşirme" olması. Bu durum kesinlikle belli olduğuna göre, Sinan'ın esasta Türk-Müslüman asıllı olmadığı kesin. Yani gayrımüslim bir soydan gelmiş olduğu muhakkak. Fakat, ülkesine bıraktığı bunca kıymetli eser sahibi birisinin doğuşta başka asıldan olmasını bir onur konusu yapıp gereksiz tartışmalara gidilmesi hem yersiz, hem de ülkenin bu büyük evlâdına karşı bir saygısızlıktır.

Gerçek şu ki, bu ülkede yaşayan herkes, hangi asırdan gelmiş olursa olsun, eserlerini kendisinin ve atalarının büyüdüğü ve yaşamını sürdürdüğü ülke için, o ülkenin insanları için yapmış olmanın inancındadır.

Mimar Sinan'ın özgeçmişine ait ciddi bir araştırmayı Server İstik'in yayınladığı *"Aylık Ansiklopedi"*'de görüyoruz (Sayı 12, sahife 373-375). Kıymetli araştırmacı Uluğ İğdemir'in imzasını taşıyan bu yazıda, kısa başlıklar altında Sinan'ın doğumu, ailesi, çalışmaları ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Belli kaynaklara dayanan ve gerçekçi bir yaklaşımla kaleme alınan bu yazıyı Sinan'ın özgeçmişini yansıtan en önemli bir araştırma olarak kabul edebiliriz.

İğdemir bu yazısında bazı devlet arşiv belgelerine ve divan hükümlerine dayanarak Sinan'ın Kayseri'nin Ağırnas köyünde Hıristiyan Türk bir aileden dünyaya gelip, "devşirme" olduğu, İstanbul'a getirilip "acemi oğlanlar" ocağına alındığı ayrıntılarıyla açıklamaktadır.

*"Aylık Ansiklopedi"*de yayınlanan bu yazıya göre, Sinan'ın özgeçmişinde en ilginç bilgileri ortaya koyan, çok kıymetli bir belgeyi Devlet Arşivi tozlarının içinden aydınlığa çıkaran rahmetli tarihçi Ahmet Refik olmuştur.

Bu tarihi gerçek belge Kayseri kadısı Hüseyin Çavuş'a gönderilen bir emirname olup, *"Türk Tarih Encümeni Mecmuası"*nda (yeni seri: cilt 1 sayı 5 -Haziran 1930-Mayıs 1931-, sahife 10) yayınlanmıştır.

Bu belge daha sonra 1936 yılında Ahmet Refik'in *"Hazine-i Evrak Vesikalarına Göre Türk Müslümanları"* adlı kitabında da yayınlanmış olup aynen şöyledir:

"Akdağ kadısı Hüseyin Çavuş'a hüküm ki halâ Hassa mimarların başı mekdub gönderüb Kayseri reayası Kıbrıs'a sürülmek ferman olunup kendi sakin olduğu Ağırnas kariye halkı ve ahar kariyede sakin olan akrabası Keçi Berigöz'de Sarı oğlu Düyenci ve kariye-i Ürgübden Ulisa ve Kod Nişan nam zimmeler Kıbrıs'a sürgün olmaktan af olunmasın istida eyleyen müşarünileyhin sakin olduğu zikrolunan kariyesi ve akrabasından olan mezkûr zimmeler Kıbrıs'a sürgün olmaktan af olunmak emr edüb buyurdum ki varıb vusul buldukta müşarünileyhin sabıkan olduğu mezkûr kariyesi ve akrabasından olan mezkûr zımmiler Kıbrıs'a sürülmek için deftere dahi kaydolunmuşlar ise ihraç eyleyüb Kıbrıs'a sürgün olmak emrolunanlardansız deyu rencide ettirmiyesiz ve bu hükm-ü şerifimi sicilli mahfuza kayd eyleyüb ellerinde ibka eyleyesiz.
Sahibi olan Mehmet Ustaya veriydi. 7 Ramazan 981"

Bazı yabancı kaynaklar da Mimar Sinan'ın bir "devşirme" olduğuna göre, Arnavut, Rum, Avusturyalı ve hatta Macar olabileceğini ileri sürerler. Onların bu düşünceleri belki de Sultan Selim'e kadar ancak Rumeli'nden "devşirme" toplanmasından kaynaklanmaktadır. Ancak Ahmet Vefik'in ortaya çıkardığı yukarıdaki belge bu iddiaların yersizliğini meydana koymaktadır.

Bu belgedeki şu noktalar üzerinde önemle duralım:

- Kayseri ili o zaman Akdağ kadılığına bağlıydı.
- Hassa mimarları başı, Sinan için kullanılan bir sıfat.
- Yavuz Sultan Selim zamanında Kıbrıs fethedildiğinde esir olarak götürülen Rumların yerine Kayseri yöresinde Ermeni halkı oraya göç ettirilme kararı alındı.
- Reaya, Osmanlı İmparatorluğu'nun Hıristiyan tebaası için kullanılan bir deyim.
- Kayseri lehçesinde "keçi", "küçük" kelimesinin kısaltılmışıdır.
- Küçük Berigöz ve Büyük Berigöz Kayseri'de halen var olan iki köy.
- Ulisa, Kayseri yöresinde çok kullanılan kadın ismi. Marisa, Nurisa gibi.
- Nışan tipik Ermeni ismi, bugüne kadar kullanılır.
- O dönemlerde Hıristiyan erkekler için "zimmi", kadınlar için "zimmiye" sıfatları onları İslâmlardan ayırmak için, özellikle mahkeme ve resmi dairelerde kullanılırdı.

Sinan'ın doğduğu Ağırnas köyünde yalnız Ermenilerin ve Karamanlı Rumların yaşadığı bir gerçek. Yukarıdaki belge Mimar Sinan'ın kökeninin buradaki Ermenilerden geldiğini açıkça ortaya koyuyor.

Babası ve saire için bazı kayıtlarda geçer, Türkçe isimlere gelince, bu husus da yine bir araştırmacımız tarafından aydınlığa getirilmiştir. Hasan Fehmi Turgal 1574 yılı tapu kayıtlarında yaptığı bir araştırmada, Sinan'ın döneminde Ağırnas köyünde yaşayan gayrımüslimlerden çoğunun Türk isimleri kullandıkları tespit edilmiştir.

Bu hususta sözlerimizi bitirirken şunu belirtmek isteriz ki esasta san'atkârın ulusal kökeninin tartışılması temelden yanlış bir tutum. Ancak, yüzyıllar boyu, bu ülkede, kendi ülkelerinde demek gerek, Ermeniler yalnız bir "tebaa-i sadıka" olarak kalmamışlar ülkenin kültür ve san'atına, yönetimine önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Mimarlıkta Balyanlar, tiyatroda Güllü Agoplar, Mınakyanlar, musikide Tateos efendiler, Çuhacıyan'lar, devlet yönetimine bakanlar, paşalar, valiler veren bir soydan bir Mimar Sinan'ın da çıkabileceği yadırganacak bir durum olmasa gerek.

Sai Mustafa Çelebi: Tezkeret-ül bünyan.
Uluğ İydemir: Aylık Ansiklopedi sayı 12- sahife 373.
Ahmet Refik: Türk Tarih Encümeni Mecmuası yeni seri, sayı 5 (Haziran 1930-Mayıs 1931) sahife 10.
Reşat Ekrem Koçu: Yeniçeriler sahife 132-134.
Simon Kapamacıyan: Yıllık 1932 sahife 193.
Dr. Rıfat Osman: Milli Mecmua sayı 83.
Reşat E. Koçu ve Mimar Sinan Çetintaş: Mimar Sinan Cumhuriyet Gazetesi 9 Nisan 1936.
H. Fehmi Turgal: Mülga Şeriye Mahkemeleri Sicilleri Üzerinde İncelemeler, Türk Tarih Kurumu yayını, İst. 1937.
Kâzım Akdoğan: Kayseri Halkevi'nin tertip ettiği Köy Gezintileri Teknik Notları, 3. seri, Mimar Sinan köyü Kayseri Vilâyeti yayını, 1937.

Anna Komnenos [Komnena]

AHMED REFİK [ALTINAY]

Bizans'a fikri ve kalemi, hissi ve âsârıyla [eserleriyle] hizmet eden imparatoriçe, Anna Komnenos'tur. Anna Komnenos, İmparator Aleksios Komnenos'un kızıdır. Anna Komnenos'un tevellüdü [doğumu] bütün Bizans'ta kemal-i sürûr [tam bir sevinç] ile alkışlanmıştı. Azîm bir debdebe ile olaylar tertip edilmiş, daha beşikte iken başına imparatoriçe tacı konulmuştu. Sonra, babası Aleksios Komnenos'un hiçbir fikr-i adalete müstenid olmayarak tahtından iskât ettiği [indirdiği] Yedinci Mikhael'in oğluna, genç Konstantinos Dukas'a nişanlanmıştı. Şu halde Anna Komnenos, Bizans sarayının taht odasında doğmuş, Bizans serîr-i ikbâline [talih tahtına] çıkmayı kendisine temin eylemişti.

Anna Komnenos, kayınvalidesinin elinde büyümüştü. Fakat validesine perestiş [tapınma] derecesinde merbûdiyeti [bağlılığı] vardı. Validesinin endam-ı lâtifine, beyaz ve tatlı rengine, lâtif ve mâi gözlerine büyük bir meftuniyet hissederdi. Anna bilâhare hâtıratında validesini tasvir ettiği zaman şu tarzda beyan-ı hissiyat eylemişti: "Vücud-u beşerde hiçbir vakit bu derece âhenk ve tenâsübün icrâ edildiği [uyumun birleştiği] görülmemiştir. Daha doğrusu bu, zî-hayat [canlılık dolu] bir heykel, kalbinde hiss-i bedâyi-perestî [güzeliklere hayran olma duygusu] olan her fert için bir perestîde-i cemâl idi."

Anna, müstakbel zevcinden de pek ziyade haz etmişti. Anna'nın tâbiri vechile Konstantin "Altın içinde parlayan bir mücevher gibi kumral kirpikleri ortasında parlayan lâtif gözleriyle pembe ve sarışın bir çocuktu." Fakat bîçâre, daha izdivaç etmeden vefat etmiş, Anna'nın tatlı emelleri mahvolmuştu. Anna, Konstantin'in hâtırasını ömrü oldukça unutmamıştı.

Bizanslı kâtip ve demirci, 11. yy. Bizans'ta günlük yaşamla ilgili yazmadan.

Anna Komnenos gayet esaslı bir tahsil görmüştü. Zamanında Hesiodos ile Homeros'un kasideleri şerh ediliyor, Eflâtun (Platon) felsefesi Bizans'ta intişar ediyor, lisanda bir teceddüt [yenilik], bir safvet [arılık] hasıl olmaya başlıyordu. Lisan ve sanatta husûle gelen bu hareket-i teceddütkârâne, Anna Komnenos'un tahsil ve terbiyesi üzerine de icrâ-yı tesir eylemişti. Anna, felsefe, tarih, edebiyat, coğrafya ve esâtir [mitoloji] tahsil etmiş, ez-mine-i kadimenin [eski zamanların] en büyük şairlerini okumuştu. Homeros, Aristophanes, Demosthenes, Anna Komnenos'un en sevdiği müelliflerdi. Anna, Sappho ile Pindaros'un şiirlerinden büyük bir zevk duyardı. Bir balıkçının hüsnüne meftun olarak aşkını ve âlâmını [elemlerini] hazin şiirlerle terennüm eden, nazarlarını denizin mâi geniş-

liklerine dikerek şeştârının [tanburunun] rûh-nevâz [ruhu okşayan] nağmelerine gözyaşlarını terfîk [arkadaş] eyleyen, sonra aşkın acı mahrumiyetlerine tahammül edemeyerek kendini Midilli'nin yalçın kayalarından Adalar Denizi'nin maî âgûşûna tevdi eden bu bedbaht şaire, Anna'nın hiss ü zevkini pek ziyade okşamıştı.

Anna yalnız tahsil görmüş bir kadın değildi, ilmiyle de temeyyüz etmişti. Üslûbunun zerâfeti, efkârının metanet ve nezâheti, en müşkil mesâili izah etmekteki iktidar ve kabiliyeti muâsırlarının hayret ve meftûniyetlerini celb eylemişti. Anna bütün Bizans kadınları gibi umûr-u diniyyeye pek ziyade vâkıftı, fakat dini hurâfattan tecrid ederek [boş inançlardan ayırarak] hakayık-ı fenniyye dairesinde idrak etmekten haz alırdı. Anna Bizans sarayının saffet ve nezâhet kesb etmeye başladığı zamanda yetişmişti. Artık Zoe devrinin fesâd-ı ahlâk ile memlû [dolu] zevk ü sefâhat levhaları kâmilen ortadan kalkmıştı. Bu zamanlarda, Bizans sarayının der ü divarına [kapı ve duvarına] aksendâz olan [yansıyan] âheng-i zevk ü tarab yerine dinî ilâhilerin lâhûtî zemzemeleri kâim olmuştu. Anna Komnenos'un efkârı üzerinde bu muhitin nâfi [yararlı] bir tesiri olmuştu.

Anna Komnenos'un en mühim halet-i ruhiyyesi, kendisine ve nesebine [soyuna] pek ziyade ehemmiyet vermesi idi. Anna'nın Bizans hanedanına büyük bir hürmet ve meftuniyyeti vardı. Onun nazarında Bizans bütün cihanın hâkimi idi. Diğer hükümetlerin kâffesi Bizans'ın tâbileri mesâbesinde (uyrukları derecesinde) idi. Meselâ Ehl-i Salîbi [Haçıları] kemali nefretle yâd eylemişti. Anna'nın diğer bir hassası da [özelliği de] güzel delikanlılara karşı kalben meclûbiyet hissetmesi idi; fakat bu meclûbiyet ciddi ve namuskârâne idi. Daha doğrusu Anna'nın rikkat-i kalbinden ileri gelirdi. Meselâ nişanlısı genç Konstantin için ömrü oldukça göz yaşı dökmüştü. Sonra siyasî bir maksatla Nikephoros'a tevziç edilmiş [ile evlendirilmiş]. Anna bu izdivacı da âşikâne bir râbıta şekline kalb eylemişti [dönüştürmüştü]. Bilâhare Nikephoros'un ölümü kalbinde elim bir yara hasıl etmişti.

Anna Komnenos, babası Aleksi gibi orta boylu, siyah saçlı idi. Gözlerinde his ve zekâ lemeân ederdi [parıldardı]. Hususiyle iffet ve namusu, Bizans saraylarında pek nadir tesadüf olunan evsaftan idi. Yalnız, ihtirasâta son derece meyyal idi. Gözü daima imparatoriçe olmakta idi. Konstantin Dukas'a nişanlandığı için imparatoriçe olacağına artık tamamen emin olmuştu. Fakat validesi Eirene bir müddet sonra bir erkek evlât doğurunca, Anna Komnenos'un bütün hulyâları mahv olmuştu. Anna'nın nişanlısı imparatorluk hukukunu zâyi etmiş, o zaman Anna küçük kardeşine karşı kalbinde büyük bir adâvet [düşmanlık] beslemeye başlamıştı. O tarihten itibaren Anna Komnenos'un yegâne arzusu, Bizans tahtını kendisine temin eylemekten ibaret olmuş, Anna ile kardeşi beyninde [arasında] taht ve saltanat rekabeti hâsıl olmaya başlamıştı. Bu rekabete bütün saray halkı iştirak eylemişti. Fakat bu iştirak hep Anna Komnenos'un menâfiine [yararına] idi. Hususiyle validesi Eirene, kızının zekâ ve irfânını son derece takdir ediyor, oğlu İoannes'in zayıf ahlâkından nefret eyliyordu. Bu sebepten İoannes'i taht-ı hükûmetten ıskât için anakız meşveret etmişler, bu meşveretleri sayesinde Anna'nın ikinci zevci Nikephoros'un nüfûz ve selâhiyetini tevsî eylemişlerdi [genişletmişlerdi]. Artık bütün saray halkı, imparatorun zaafından ve ihtiyarlığından istifade ederek damadını alkışlamaya başlamışlardı. Her şey Anna Komnenos'un arzusunu teshîl eyliyor [kolaylaştırıyor] gibi görünüyordu. Bu sırada imparator Aleksi'nin vefatı büyük bir facianın zuhuruna sebep olmuştu.

Anna, validesi Eirene ile uyuştuktan sonra imparatorluğu suret-i kat'iyyede zevcine temin edeceğine kâil olmuştu. Fakat bu nâgehanî [ansızın] vefat, onu bütün emellerinden mahrup edecek gibi görünmüştü. Anakız, hâl-i ihtizârda bulunan [can çekişen] imparatorun odasına koşmuşlardı. Eirene, imparatorluğu zorla damadına verdirmek için ölüm döşeğinde yatan imparatorun üzerine yürümüş, fakat İoannes daha evvel babasının parmağından imparatorluk yüzüğünü çekip çıkarmış, derhal Ayasofya Kilisesi'nde kendini imparator ilân ettirmişti. O zaman Eirene, hiddetinden asabî buhranlar geçirmiş, damadını oğlunun üzerine yürümek ve kendisini imparator ilân ettirmek için teşvik eylemişti. Sonra muhtazır [ölüme hazır] bir halde yatan imparatorun göğsü üzerine kapanmış, oğlunun daha hayatında taht-ı imparatorîyi gasb ettiğini bağıra bağıra söylemiş, damadının hukukunu tasdik etmesini istirham eylemişti. O zaman imparator, hiç cevap vermeksizin ellerini mübhem bir surette semâya kaldırmış, me'yûsâne, bitâbâne tebessüm etmişti. Eirene halet-i ihtizâra gelen zevcinin sükûtundan gazab ve hiddet içinde kalarak: "Zaten yaşadığın müddetçe hep hileden, fikrini gizlemekten başka bir yapmamıştın, şimdi ölüm döşeğinde de bu huyundan vazgeçmiyorsun!" diye imparatorun yüzüne karşı bağırmıştı. Bu esnada imparator İoannes annesine, kızkardeşine ve eniştesine karşı ne suretle hareket edeceğini düşünmeye başlamıştı. Herkes hırs ve istikbâl peşinde idi. İmparator ölmüş, hiç kimse bununla iştigâle vakit bulamamıştı. Hattâ cesedi bir müddet olduğu gibi kalmış, ertesi sabah erkenden, hiç merasim yapılmadan, alelacele mezara gömülmüştü.

* * *

Artık Anna Komnenos'un desiseleri kâmilen akim kalmıştı. Kardeşinin imparator olması bu zeki prensese elim bir darbe yerine geçmişti. Anna senelerden beri imparatoriçeliğe göz dikmiş, bu mertebeyi kendisi için hakk-ı meşrû addeylemişti. Şimdi o parlak emellerinden hiç eser kalmamıştı. İoannes Komnenos'un cür'eti, Nikephoros Bryennios'un tereddütü, Anna ile Eirene'nin kurduğu tertibatı kâmilen bozmuştu. Anna bu sukutu emelden pek çok müteessir olmuştu. Hattâ o sene içinde Bizans tahtını elde etmek için bir fesad cemiyeti tertib ettirerek kardeşini katl ettirmeye kadar teşebbüs eylemişti. Fakat bu sefer Nikephoros, kayınbiraderinin hukukunu takdir ettiği için zevcesinin teşvikâtına tâbi olmamış, tereddütler

ve endişeler esnasında bütün tedâbir meydana çıkmıştı. İoannes, aleyhinde döndürülen dolapları meydana çıkardığı zaman fesatçılara yine müşfikâne muamele etmiş, mallarını hacz etmekle iktifâ eylemişti. Hattâ bir müddet sonra kızkardeşine tekmil emvâlini iade ettirmişti.

Anna Komnenos, emellerinin mahv olduğu devirde otuz altı yaşında idi. Sonra yirmi dokuz sene daha yaşamış, bütün hayatını ibadet ve mütalâaya hasr etmişti. Bu devir, Anna için son derece matem-alûd olmuştu. Babasının vefâtını müteâkip annesi Eirene'nin, daha sonra kardeşi Andronikos'un vefatı Anna'yı azim bir zaaf ve eleme dûçar eylemişti. Anna, son muvaffakkiyetsizliğinden sonra, saraydan uzakta, ekseriya annesinin tesis ettiği manastırda yaşamıştı. Vaktiyle kendisine dalkavukluk eden nedimler, babasının sevgili gözdeleri şimdi birer birer uzaklaşmışlardı. Bu sırada kardeşinin gittikçe saltanatını tahkim etmesi, ruhunda azap ve ıztırap hâsıl eylemişti. Tabiatı gam ve elemle dûçâr-ı zaaf olmaya başlamış, kendisini tâliin haksız bir kurbanı addeylemişti. Anna Komnenos *(Aleksias)* namıyla yazdığı hatıratında bu kasvetli hayatını bütün teferruatıyla tasvir eylemişti. Fakat bu tasvirat, sırf kendi hissine, kendi menfaatine göre idi. Anna'nın bu eseri münim bir vesika-i tarihiyye olmaktan pek uzaktı; çünkü her satırında arzu-yı saltanat ve hırs-ı intikam mevcuttu. Bizans'ın bu yegâne faziletli prensesi babasına karşı işlediği cinayetleri kâmilen kapatmış, yalnız kalbinin ve ihtirasatının tarihini yazmıştı. Anna vâkıa tahsil ve terbiye görmüş, oldukça temiz bir muhit dahilinde yaşamıştı; fakat her şeyden evvel bir kadındı. Kadınlık hissi, kadınlık hâkimiyeti, kadınlık ihtirasâtı, gördüğü tahsil ve terbiyenin dimağında pâyidar bir metanet husule getirmesine mâni olmuştu. Azamet ve debdebe, ziynet ve ihtişam, hiss-i nisvânîsini [kadınlık duygusunu] takatsûz bir tesir altında bulundurmuştu. Anna, kardeşinin hayatına kasd ettiği halde yine afvedilmişti. Fakat dilediğini yaptırmak, daima üst olmak gibi kadınlığa has hırçınlıklar gözüne bir şey göstermemiş, nazarı Bizans tahtının elmaslar ve inciler, altınlar ve firûzelerle müzeyyen şa'şaasına ma'tûf, kalbi mahrumiyetten mütevellid acılarla pür-darâban, saçları elem ve kederle ağarmış, rûhu gûyâ tâliin haksızlığına dûçâr olmakla yıpranmış bir halde, altmış beş yaşında terk-i hayat etmiş, kalbindeki ihtirasâtı ölünceye kadar muhafaza eylemişti.

Çevrimyazı: Ayşe ŞEN

GEÇMİŞ ŞÖLENLER

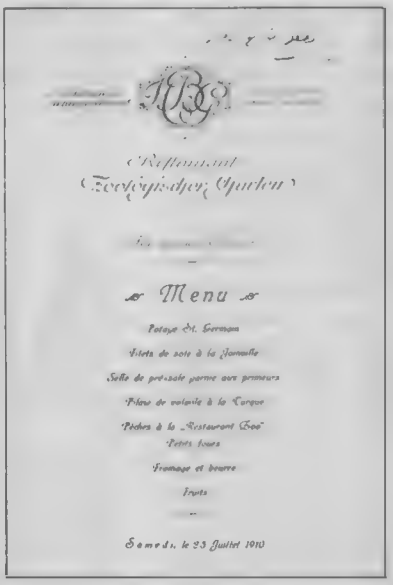
Menu

Potage St. Germain

Filets de sole à la Joinville

Selle de prés-salé purée aux primeurs

Pilaw de volaille à la Turque

Pêches à la „Restaurant 200"

Petits fours

Fromage et beurre

Fruits

Samedi, le 23 Juillet 1910

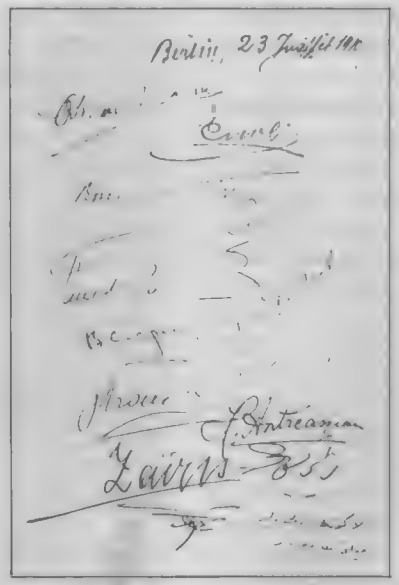
Berlin, 23 Juillet 1910

OSMANLI MİLLÎ BAYRAMI

Berlin Hayvanat Bahçesi Lokantasında Hürriyetin İlânı'nın ikinci yıldönümünü Kutlama Yemeği Menü'nün arkasını yemeğe katılanlar imzalamışlar. Bunların arasında, Berlin Ataşemiliteri Ender, Osman Nizamî, Rumbeyoğlu Fahreddin, Fuat Baban, H. Cemal, Pertev (Demirhan?) beylerin adları okunuyor. Menü'nün sağ üst köşesine, "Nutuklar tevzi edimiştir" notunu düşen ve arkasının sağ alt köşesine de, "Elâ gözlü nazlı dilber/meylini bana dönder" güftesini yazan ise, İsmail Hakkı (Okday) Bey.

St. Germain çorbası • Joinville usulü dilbalığı • Turfanda sebze ile kuzu eti • Türk usulü tavuklu pilav • "Restaurant 200" usulü şeftali • Küçük pastalar • Peynir ve tereyağı • Meyvalar

NEJAT KAYMAZ

TBMM'de Mîsâk-ı Millî'ye Bağlılık Andı İçilmesi Konusu-I

Yazında yer alan yanlışlıklar, tutarsızlıklar, mantıksal yorumlar, spekülasyonlar... Yanlışın kökendeki nedeni ve işin doğrusu.

Atatürk'ün doğumunun yüzüncü yılı dolayısıyla gösterilen etkinliklerin uzantılarının sürdüğü 1983 yılında, 18 Temmuz günü televizyonu izlemiş olanlar arasında, sanırım, o günün Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce *Mîsâk-ı Millî*'ye yemin edilmesinin altmış üçüncü yıldönümü olduğu belirtilerek yayınlanan bir programı anımsayabilecekler vardır. Program, ellinci, elli beşinci, altmışıncı gibi, daha kolay usta kalabilecek bir yıldönümünde yapılmamış ve -"belgesel" olarak nitelenen- yapım, birinci elden belgelere ya da çok sağlam bilgilere dayanıldığına ilişkin bir belirti göstermemiş bulunsa bile, salt olayın ilk kez televizyon ekranına yansıtılması, bellekte bu anımsamayı sağlayacak bir iz bırakmış olmalıdır. Konuyla yakından ilgili olan birisi, eğer bilerek ya da rastlantı sonucu olarak, o gün TV karşısına oturmuş ve -hiç de yeterli, açık seçik ve doyurucu olmayan- bilinenlere bir katkı getirir umuduyla yapımı izlemişse, belki umduğunu bulamamıştır; ama, program dolayısıyla dikkatini olay üzerine yoğunlaştırmaktan da herhalde kendini alamamıştır. Sonuç olarak, uzmanına hiçbir şey vermeyen, sıradan ve olağan TV programlarından birisi sözkonusu demektir ki, böyle bir programın gerçekleşmesi de, yayınlanması da doğaldır. Çünkü, bugün elde bulunan yazına göre, son Osmanlı Meclîs-i Meb'ûsânı'nca 28 Ocak 1920'de benimsenip, 17 Şubat 1920'de açıklanmış olan *Mîsâk-ı Millî*'ye "18 Temmuz 1920" tarihinde de Türkiye Büyük Millet Meclisi "bağlılık andı" içmiştir...*

Gerçekten, Ulusal Ant'tan, dolaylı ya da dolaysız biçimde söz eden birçok kitap ve yazıda, TBMM'nin 18 Temmuz 1920 tarihinde toplanarak, ona bağlılık yemini etmiş olduğu söylenir. Konuya değinilirken -TV yapımında olduğu gibi- genellikle ilk elden bir kaynağa dayanılmayan, çoğu kez bilgi alınan yerin belirlenmesine gerek görülmeyen ya da yalnız benzer nitelikte bir başka yere gönderme yapılmasıyla yetinilen ve anılan tarihin yazılmasında bile yanlışlıklara düşülen bu yazında, bir yandan da mantıksal yargılardan ve yorumlardan, duygusal yakıştırmalara ve uydurmalara varıncaya dek, çeşitli türde ve boyutta spekülasyonlar yapıldığı görülür.

Durumu görmek için, bu konuya değinen değişik nitelikteki yapıt ve yazılara kronolojik sıra ile bir göz atalım:

1. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih IV. Türkiye Cumhuriyeti*, İstanbul 1931. Atatürk'ün buyruğu ile yazılmış[1] ve denetiminden geçtikten sonra basılmış olan bu kitabın 64. sayfasında, -Paris'te- "Ferit Paşa'ya teklif olunan sulh şartları yalnız Osmanlı Devleti'ni değil, Türk vatanını ve Türk milletini de parçalamak mahiyetinde idi. Türkiye Büyük Millet Meclisi, buna derhal mukabele etti ve 18 Haziran celsesinde *'Mîsâk-ı Millî*'ye yemin ederek Türk topraklarının parçalanmasına müsaade etmeyeceğini cihana ilân eyledi" sözleri yer alırken, sondaki "Kronoloji Cetveli"nde (s.351), "Büyük Millet Meclisi'nin *Mîsâk-ı Millî*'ye yemin etmesi"nin tarihi "18 Temmuz 1920" olarak gösterilmiştir. Kitapta, bu konu için herhangi bir kaynak belirtilmemiştir.[2]

2. Neşet Halil, *Büyük Meclis ve İnkılâp*, Ankara 1933. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce "18 Temmuz 1920"de *Mîsâk-ı Millî*'ye yemin edildiği dile getirilmiş, kaynak gösterilmemiştir (s.36n).

3. Suat Tahsin, *Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Hâlıkı Gazi Mustafa Kemal*, İstanbul 1933. Yapıtın 242. sayfasında olaya benzer biçimde değinilmiş, ancak tarih "28 Haziran 1920" olarak yazılmıştır. Bu yanlışlık, sanırım, bir yandan Ulusal And'ın Meclîs-i Meb'ûsân'ca benimsendiği tarihle (28 Ocak 1920), TBMM'deki yemin olayı için, öteki kitaplarda yazılı bulunan ve kuşkusuz belleklerde de bir

(*) 1983'ün 18 Temmuzu'nda TV'de böyle özel bir program yapılmışken, geçen yıl (1984'te) ne TV, ne de radyo için hazırlanan programlar arasında konuya yer verilmiştir. Buna karşılık basında, yıldönümü dolayısıyla olaya değinildiği görülmüştür. *Cumhuriyet* gazetesinin 5. sayfasında, Mümtaz Arıkan'ca, her gün önemli görülen tarihsel bir olayın çizgi-resim ve özet-bilgi yöntemiyle sahnelendiği "Tarihte Bugün"de, 18 Temmuz için, ilk TBMM'nin altmış dört yıl önce yaptığı gizli oturumu (?) simgeleyen bir çizgiresimle birlikte şu özet-açıklama yazılmıştır: "Mîsâk-ı Millî Andı... 1920'de bugün Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Mîsâk-ı Millî Andı (Ulusal And) içildi. Aynı yılın Ocak ayında, İstanbul'daki Meclis-i Mebusan'ın Mustafa Kemal yanlısı üyeleri, Sivas Kongresi'nin de etkisiyle 'Mîsâk-ı Millî' adlı bir belgeyi imzalamıştı. Diğer yanda Ankara'da kurulan TBMM, Yunanlıların Anadolu içlerine ilerlemeleri karşısında telaş ve üzüntü duyuyorlardı. Sonunda gizli bir oturum düzenlenerek, vatanın bölünmezliği ve bağımsızlığı inancı ile Mîsâk-ı Millî Andı içildi..."

yer tutmuş olan tarihin (18 Temmuz 1920) gün gösteren rakamlarının karıştırılmasından, öte yandan, -belirtilmemekle birlikte- kaynak olarak *Tarih IV*'ün kullanılmasından ileri gelmiştir.

4. Gotthard Jaeschke, "Zur Geschichte des Türkischen Nationalpakts", *Mitteilungen für Orientalische Sprachen,* Jahrgang XXXVI, Berlin 1933. Türk Kurtuluş Savaşı tarihinin en ciddi ve yansız yabancı araştırmacılarından olup, geçen yıl ölmüş bulunan yazar, yarım yüzyıl önce, genç bir bilim adamı iken kaleme aldığı bu değerli, ancak az bilinen makalede, üzerinde durduğumuz olaya, önemli denebilecek bir bilgi kaynağına (1 Kasım 1922 tarihli ve 649 sayılı *Hâkimîyet-i Millîye*'ye) dayanarak değinmiştir (s.106). Jaeschke burada, "18 Temmuz 1920" günü "Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin Ulusal Ant sınırları içinde kalan toprakların tümüyle kurtarılmasına dek savaşılacağına yemin" ettiklerini söylemiş ve yazında görülen, "Ulusal And'ın İstanbul'da ve Ankara'da ayrı ayrı yasalaştırıldığına ilişkin savın" doğru olmadığını belirtmiştir.

5. Faik Reşit Unat, "Mîsâk-ı Millî (Ahd-ı Millî) Beyannamesi", *Aylık Ansiklopedi,* C.I, No: 3 (Temmuz 1944), s.93. İlk kez olarak bu yazar, TBMM'nin 18 Temmuz 1920'de Ulusal And'a "sadakat yemini" edişinin bir "gizli celsede" olduğunu öne sürmüştür. Ancak, kaynak göstermediği için, bu savı neye dayanarak öne sürdüğü anlaşılmamıştır.

6. Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da,* I, Ankara 1954; İkinci Basım, Kent Basımevi, Ekim 1981. Bıyıklıoğlu Jaeschke'nin önemli bir yazısını tanıtma, irdeleme ve tamamlama amacıyla yaptığı bu çalışmada, bir önceki yazarın söylediklerini yinelemiş, ayrıca *Mîsâk-ı Millî*'nin metninin birinci maddesinde[3] "mezkûr hatt-ı mütareke dahil ve haricinde" biçiminde yazılmış olan ibareden, "haricinde" sözcüğünün çıkarılışının 18 Temmuz 1920 ve 10 Mayıs 1921 tarihlerinden sonra (?) Mustafa Kemal Paşa'ca yapılmış olması gerektiğini belirtmiştir. Hiçbir kaynak göstermemiştir (s.76; İkinci Basım, s.170).

7. Reşit Ekrem Koçu, *Osmanlı Tarihinin Panoraması,* İstanbul 1964. Öncekilerde görülen bilgiler kısaca yinelenmiş, kaynak belirtilmemiştir (s.235).

8. Tekin Erer, *Türkiye'de Parti Kavgaları,* İkinci Baskı, İstanbul 1966. Gazeteci olan ve kitaplarını da, siyasal görüşü doğrultusunda, polemikçi bir yaklaşım ve üslûpla yazan Erer, burada kaynak göstermemesine karşın, çok kesin bir anlatımla (s.105-106) *Mîsâk-ı Millî*'nin -açık ya da gizli herhangi bir toplantının yapılmadığını bugün çok iyi bildiğimiz- 23 Mayıs (1920) Pazar günkü toplantıda (!), Mustafa Kemal Paşa'nın Antalya Milletvekili Hamdullah Suphi Bey'le kurduğu özel bir diyalog sonunda, "ahdüpeymana bağlanması için", nasıl TBMM'nin oyuna sunulmuş olduğunu, bu amaçla hazırlanan yemin önerisinin "Makamı riyaset"çe 18 Temmuz 1920 günü meclise nasıl getirildiğini,[4] aynı gün bütün milletvekillerinin "Misâk-î Millî üzerine namusu, vicdanı, haysiyet ve Allah'ı üzerine" nasıl yemin etmiş bulunduğunu anlatmıştır. Bu arada, San Remo kararlarının görüşüldüğü 22 Mayıs 1920 tarihli coşkulu toplantıda[5] yapılmış konuşmalardan parçalar alıp, istediği biçime sokarak ve istediği kişiye yakıştırarak, ertesi günkü -olmamış- toplantı (!) için malzeme yapmıştır. Bu malzemeye ve öznel birtakım bilgilere göre uydurduğu öyküyü bitirdikten sonra ise edilen yeminin Lozan'da bozulduğunu, Birinci Büyük Millet Meclisi'nin, yeminini çiğneme durumundan kendisini feshetmekle kurtulduğunu söylemiş ve yeminden dönenlerin Lozan Antlaşması'nı imzalayan ve onaylayanlar olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

9. Kadir Mısırlıoğlu, *Lozan Zafer mi, Hezimet mi?,* İkinci Basım, İstanbul 1971, C.I, s.113. Okuyucuların iyi bildiği bu yazara göre, "bütün hakları ifade etmemek"le birlikte, "galip devletlerin gayız ve kinini tahrik etmemek maksadıyla, Türk milletinin haklarını en asgariyle tespit" ederek "şerefli bir hizmet" gören "son Osmanlı Meclisi Mebusanın" benimsendiği *Mîsâk-ı Millî,* "18 Temmuz 1920 tarihinde Ankara Meclisi Mebusanı (!) tarafından aynen kabul ve ilân" edilmiştir. Bu yapılırken, birçok milletvekillerince metin yetersiz bulunduğu için eleştirilmiş, hatta kimilerince daha geniş içerikli *Mîsâk-ı Millî* önerileri getirilmiştir. Ne var ki, "daha fazlasını talep etmek, şayet zafer müyesser olursa ondan sonraya talik edilmiş" ve şimdilik eski metnin "aynen ve hiçbir değişikliğe uğratılmadan kabul" edilmesi yoluna gidilmiştir. Özetle, çok kesin bir ifade kullanmasına karşın, kaynak göstermeyen bu yazar da, bu konuda, tıpkı önceki yazar gibi -kitabının genel havasına ve amacına uyan- bir spekülasyon yapmıştır.

10. Cem Sar - Mehmet Gönlübol, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası,* İstanbul 1973. Bu yapıtın 12. sayfasında, "18 Haziran" -1920- tarihli toplantıda TBMM'nin "Mîsâk-ı Millî'ye sadık kalacağı... üzerine yemin etmiş ve bu hususu bütün devletlere duyurmuş" olduğu yazılmıştır. Kaynak gösterilmemişse de, bu bilgi için belli ki *Tarih IV* kullanılmıştır.

11. Mete Tunçay, "Mîsâk-ı Millî'nin 1. Maddesi Üstüne", *Birikim,* C.III, Sayı: 18-19 (Ağustos-Eylül 1976), s.14. Yazar, TBMM'nin gizli oturumlarıyla ilgili tutanakların yayınlandığı bir sırada, haklı bir mantıkla, 18 Temmuz 1920 tarihli oturumlardan "harcırah ve sair meselelere ait" gizli oturumda Ulusal And'a yemin edilmiş olabileceği olasılığını düşünmüştür.

12. Cihat Akçakayalıoğlu, "Atatürk ve Onun Milli Mücadeledeki Büyük Çalışmalarından Bazıları Üzerinde Kısa Bir İnceleme", *Atatürk Haftası Armağanı,* 10 Kasım 1977, Hazırlayan: T.C. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara 1977. Yukarıda sözkonusu edilen TV programının da konuşmacısı olan yazar, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı'nda bulunan "Atatürk Arşivi"ndeki "Mîsâk-ı Millî Dosyası"nın içerdiği nesnel belgeleri yeni yazıya ve bugünkü dile çevirerek yayınlamak yoluyla, önemli bir hizmet gördüğü sözkonusu armağanın başındaki, açıklama nitelikli incelemesinde, üzerinde durulan olaya ilişkin, ilginç sayılabilecek mantıksal birtakım yorumlar yapmıştır. Akçakayalıoğlu'na göre (s.10), tutanaklarda bir ize rastlanınamasına karşın, 18 Temmuz 1920 tarihinde ya da bu tarihten bir-iki gün önce veya sonra, TBMM'ce Ulusal And'a ikinci kez bir ant içilmiş olması "bir gerçektir". Bunlarla ilgili bilginin eksik bulunması ise ya olayın tutanağa herhangi bir biçimde geçmemesinden ya da bir kayıt yanlışına düşülmesinden kaynaklanan bir durum olabilir.[6]

13. Nejat Kaymaz, "Mîsâk-ı Millî Üzerinde Yapılan Tartışmalar Hakkında", VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976) bildirilerinden, Ankara, T.T.K. Basımevi, 1977, s.11, 14; İkinci kez basımı: *VIII. Türk Tarih Kongresi,* C.III, Ankara 1983, s.1953, 1957. Yukarıda görülen eski yayınların içerdiği kimi görüşleri gözönünde tutarak ve özellikle Bıyıkoğlu'nun kitabına dayanarak, ben de, 18 Temmuz 1920'de bir gizli oturum yapıldığını, burada, -belki bir kez daha gözden geçirilerek, birinci maddesindeki "haricinde" sözcüğü çıkarılmış bulunan- Ulusal And'a bağlılık yemini edildiğini yinelemiştim.

Eldeki yazına göre oluşan bu tabloyu gördükten sonra, durum özetlenirse:

I- 1930'lu yıllarda Türkiye'de yayınlanan kitapların yazarları, zaman vb. yönden olaya daha yakın olmalarına karşın ya da bundan dolayı, belli bir belge, hatta herhangi bir kaynak kullanma gereği duymamışlardır. Bu kitaplarda, konuyla ilgili olarak yer alan kısa pasajlara, san-

ki, eski bir yazıda okunarak ya da bir konuşmada duyularak belleklerde kalmış olan hazır ve anonim bilgiler temel oluşturmuştur. Tarihlerde görülen tutarsızlığın en iyi açıklaması da, böyle bir olasılığın gözönünde tutulmasıyla yapılabilir.

II- 1933 yılında, doğrudan doğruya Ulusal And üzerinde bir bilimsel çalışma yapan yabancı bir araştırmacı, konuya değinirken, gerek eskiliği, gerek içerdiği bilginin niteliği bakımından güvenilirliğinden hemen hemen hiç kuşkuya düşülmeyecek türden bir kaynağa dayanmış[7] ve ilginçtir ki, ondan edindiği bilgiyi değerlendirirken, TBMM üyelerinin 18 Temmuz 1920'de -Ulusal And'a bağlılık için özel yemin yerine- Ulusal And sınırları içinde kalan toprakların tümüyle kurtarılmasına dek savaşılacağına yemin etmiş oldukları gibi, değişik bir sonuca varmış, ayrıca da Ulusal And'ın İstanbul'da ve Ankara'da ayrı ayrı yasalaştırılmış olmadığı görüşünü belirtmiştir.[8]

III- 1940'lı yıllarda bir yazarın TBMM'-ce Ulusal And üzerine sadakat yemininin, anılan tarihte yapılmış "gizli" bir oturumda içildiğine ilişkin ifadesi,[9] daha sonra konuya eğilen bütün öteki yazarlarca duraksamadan benimsenmiştir. Yazarlar, 18 Temmuz 1920 kaydının ve "gizli celse" savının doğru olamayabileceğinden pek kuşkulanmadıkları için, konunun üstünde özellikle durmaya, *verification* amacı güden gerçek bir belgesel araştırma yapmaya gerek duymamışlardır.[10]

Ulusal And konusu üzerinde uzun süredir yapmakta olduğum araştırmalar bana, şimdiye değin tartışmasız doğru olduğuna inanılan ve belit gözüyle bakılan birçok bilginin gerçekte düzeltilmesi gerektiğini göstermiştir. Araştırmalarım sırasında elime öyle belgeler ve bilgiler geçmiştir ki, bunlar karışık, kuşkulu, tartışmalı birtakım hususların aydınlanmasına yardımcı olduğu gibi, daha önce usa gelmemiş yeni sorunların doğmasını ve kendiliğinden çözüme kavuşmasını da sağlamıştır. TBMM'nin Ulusal And'a bağlılık yemini etmesi konusuyla ilgili olarak yazında yer alan dayanaksız bilgiler ve öznel savlar dolayısıyla, ta başından beri, benim kafamı, bu olayın çözülmesi gereken bir sorun içerdiği düşüncesi kurcalayagelmiştir. Bu nedenle, araştırmalarımın amacı arasında, bununla ilgili bir bilgi ya da belge yakalayabilme çabası ve umudu da sürekli olarak var olmuştur. Gerçi bu amaç şimdi tam anlamıyla gerçekleşmiştir. Ancak, bu sonucun elde edilmesinde belirleyici rolü, çabadan çok şans oynamıştır. Çünkü, sözkonusu sorunun çözümünü sağlayan bilginin ve -özellikle- belgenin bulunması, iyi bir rastlantı sonunda olmuştur.

Bu açıklamaları yaptıktan sonra, şimdi "18 Temmuz 1920" biçiminde yazına geçmiş tarihin ve ilgili bilginin nereden kaynaklandığı ve bunların doğru olup olmadığı konusuna eğilebiliriz.

Görüldüğü gibi, "18 Temmuz 1920" tarihini veren yazarlardan, yabancı olan bir teki dışında, hiçbiri, bunun için, şöyle ya da böyle bir kaynak göstermemiştir. Bu konuda, ilk ve son olarak Jaeschke'ce kullanılan 1 Kasım 1922 tarihli *Hâkimîyet-i Millîye*'nin, bir gün önceki meclis konuşmalarını olduğu gibi aktarması bakımından,[11] nesnel ve güvenilir bir kaynak sayılması doğaldır. Daha önce konuya değinmiş ve aynı tarihi vermiş bulunan yerli yapıtların yazarları -ve bu arada özellikle *Tarih IV*'ün yazarı- acaba Jaeschke'nin kullandığı gazete nüshasından ya da meclis tutanağının eski yazı baskısından bu satırları mı okumuşlardır?

İster adı geçen gazetede ya da tutanakta sözkonusu satırları görmüş olsunlar, ister daha dolaysız bir kaynaktan yararlanmış olsunlar, isterse eskiden okunmuş ya da duyulmuş ve bellekte korunmuş hazır bir bilgiyi kullanmış olsunlar, ilginç olan nokta, Jaeschke de içlerinde olmak üzere tüm yazarların, 18 Temmuz 1920 tarihini verirken, bilmeyerek aynı kökenden gelen ortak bir yanlışı yinelemiş bulunmalarıdır.

İşin doğrusu şudur ki, 1920 yılının "18 Temmuz" günü, TBMM'de, ne özel olarak Ulusal And'a bağlılık belirtmek amacıyla, ne de başka bir amaçla and içilmiştir. Bunun için de, açık ya da gizli oturum tutanaklarına bakanlar, 18 Temmuz tarihli oturumlarda, böyle bir olayın değil öyküsüne, izine bile rastlamamışlardır. Gerçekte, basit bir baskı yanlışı ve bu yanlışın düzeltilmesi girişiminin yarattığı karışıklık, altmış yıldır süregelen genel aldanmanın nedeni olmuştur. Sözkonusu baskı yanlışının yol açtığı yanılgıdan, Birinci TBMM'nin üyesi olan Mersin Milletvekili -Çolak- Selâhattin Bey bile kurtulamamıştır. Yazarlar ise ister baskı yanlışının bulunduğu köken kaynağa, ister Selâhattin Bey'in konuşmasını aktaran gazeteye ya da tutanağa, isterse birbirine başvurmuş olsunlar, sonuç değişmemiştir. Meclis üyesine varıncaya dek, yer ve zaman açısından, olayların tâ içinde ya da çok yakınında bulunmuş kişiler yanıldıklarını anlamadıktan sonra, ikinci kuşaktan yazarların yanlışı sürdürmeleri, bir bakıma doğal bir durum olmuştur. Çünkü, kaynak belirtilsin belirtilmesin, zaten Kurtuluş Savaşı ile ilgili herhangi bir konuda söylenmiş ya da yazılmış olan bir şeyi, genellikle irdelemeden benimsemeyi ve ona dayanarak yorumlar, spekülasyonlar yapmayı alışkanlık edinmiş bu yazarlar, gerçek bilgi kaynaklarına giden yolların engellerle dolu olmasının da etkisiyle, kendilerini, derin araştırmalar gerektirebilecek sorunlarla yorma düşüncesinden uzak tuttukları için, Ulusal And bakımından, eski kitaplarda yazılı olanı, eleştirici gözüyle bakarak kurcalamak yerine, öylece bellemek ve yinelemekle yetinmişlerdir. Konuya son zamanlarda eğilen yazarlar ise kendilerine sorun yaratmaktan ve araştırma zorunluluğu çıkarmaktan kaçındıkları için değil, daha çok işin püf noktasında neyin bulunduğunu anlayamadıkları için, çözüme giden yolu bir türlü tutamamış, mantıksal yorum alanında gezinti yapabilmişlerdi...

Eğer, daha önce birkaç kez elden geçirdiğim sıradan bir kitabı, son kez karıştırırken, iki kısa tümce ve onları izleyen satırlar, gene dikkatimi çekmeden geçip gitmiş olsaydı, sanırım ben de böyle bir araştırmaya girişme olanağı bulamazdım.

Sözkonusu kitap, Samet Ağaoğlu'nun ilk olarak 1944'te yayınladığı ve geniş bir okuyucu kitlesinden ilgi görmesi dolayısı ile birkaç yeni baskısını yaptırdığı -birinci TBMM tutanaklarının aktarma, özetleme ve değerlendirmelerinden oluşan- *Kuvayı Milliye Ruhu* adlı yapıtıdır. Bu kitabın bir yerinde, paragraf başında, şu iki tümce görülmektedir: "Şimdi 18 Temmuz 1920 tarihli 31'inci toplantının birinci oturumundayız. O gün, mebuslar yemin etmektedirler." Paragrafın bu iki tümceyi izleyen bölümünde, yeminin ardından, Meclis Başkanlığı'na, Bursa'nın Yunan işgaline ve kıyımına uğraması karşısında duyulan üzüntüye katılmak amacıyla oturumun 20 dakika kapatılması ve başkanlık kürsüsünün siyah örtü ile örtülmesi dileğini içeren 31 imzalı bir önerge verildiği, bu önergenin benimsenmesiyle oturumun kapandığı, sonra ikinci oturumun açıldığı ve bu kez, aynı olayın sorumlularının bulunup cezalandırılması için verilen bir başka önergenin görüşülmesine geçildiği anlatılmaktadır.[12]

Meclis tutanaklarının yeni yazı baskısına bakınca, yukarıda sözü geçen konuların yer aldığı 31. toplantının "10 Temmuz 1920" tarihini taşıdığı ve bu tarihin "Cumartesi" gününe rastladığı görülmektedir.[13] Bu tutanağa göre, Reîs-i sânî Celâlettin Ârif Bey'in yönettiği o günkü oturumların ilkinde gerçekten milletvekilleri bir "yemin" etmişlerdir. *"Azayı kiramın tahlifi"* adı altında yapılan bu işlem, önceden hazırlanmış ve benimsenmiş olduğu anlaşılan ve parantez içinde verilmiş bulunan iki satırlık kısa bir yemin metninin, abece sırasıyla çağırılan milletvekillerinden, o gün mecliste bulunanlara okutulması biçiminde gerçekleşmiştir.[14]

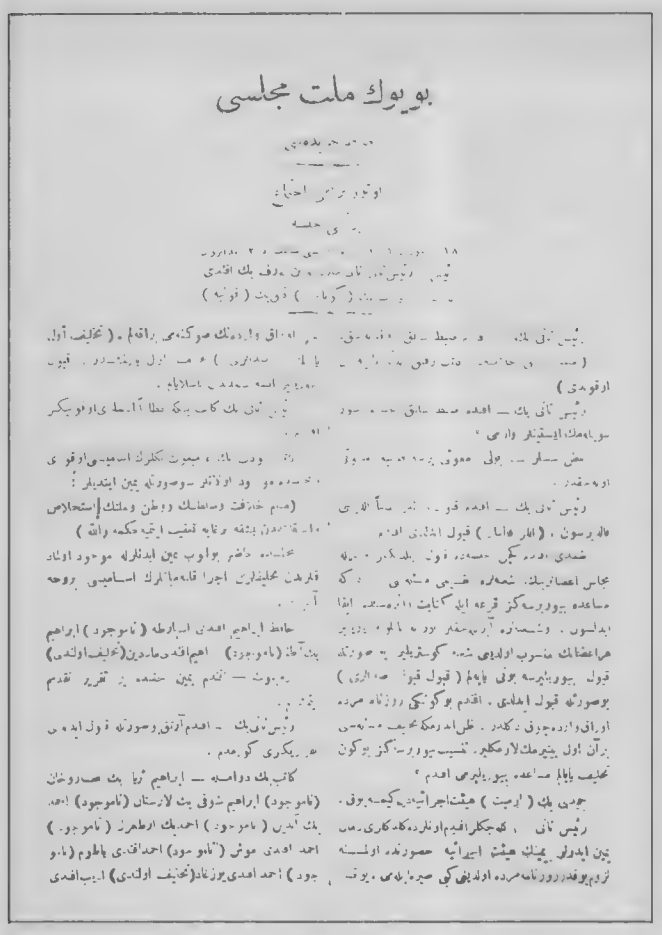

بویوك ملت مجلسی

Şekil 1

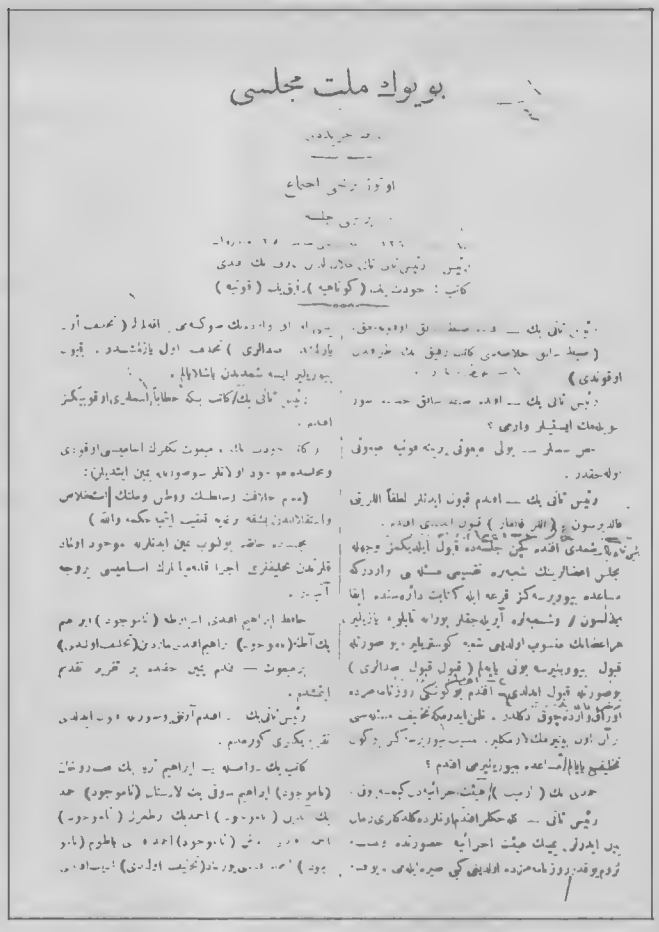

بویوك ملت مجلسی

Şekil 2

Yeni yazı tutanakta, 10 Temmuz 1920 Cumartesi tarihiyle yer alan olay, görünüşe göre, bir milletvekili and içme törenidir. Gerek tören başlamadan önce olayla ilgili olarak yapılan konuşmalarda, gerek and metni içinde *Mîsak-ı Millî*'nin, sözü geçmemektedir. Hele, Meclis-i Meb'ûsân'da benimsenmiş Ulusal And metninin yeniden okunması, görüşülmesi, şu ya da bu biçimde değiştirilmesi ve İstanbul'da yapılmış olana benzer bir işlemle yeniden onaylanması gibi konular bakımından en küçük bir im bile yoktur. *"Azayı kiramın tahlifi"* biçiminde nitelenen bu tören, görüldüğü gibi gizli değil, açık bir oturumda yapılmıştır. Andı, bu oturumda bulunan üyeler içmiş, katılmayan pek çok sayıdaki üyenin adının yanına (namevcut) yazılmıştır.[15]

Birinci TBMM tutanaklarının yeni yazı baskısında, 10 Temmuz 1920 tarihinde yapılmış görünen 31. birleşim ve bunun, milletvekillerinin and içmesini de içeren birinci oturumu Samet Ağaoğlu'nca 18 Temmuz 1920 de gösterildiğine ve bu tarih hemen bütün yazında Ulusal And'a bağlılık yemini edildiği gün olarak belirtildiğine göre, yanlışlığın, buradaki "10" rakamının bir yerde "18" yazılmasından ileri gelmiş bulunduğunu ve -Mersin Milletvekili Selâhattin Bey'in 31 Ekim 1922 tarihli konuşmasındaki sözler gözönünde tutulunca- içilen milletvekili andının, Ulusal And üzerine edilmiş yemin sayıldığını düşünmekten başka yol kalmamaktadır. "10" yerine yanlışlıkla "18" yazılması durumunun nerede olabileceği sorusu sorulunca da, doğallıkla usa ilkin, tutanakların çeşitli olanaksızlıklar içinde ve ilkel koşullarda basıldığı eski yazı edisyonu gelmektedir.

Usa gelen bu olasılığın doğru olup olmadığını anlamak için eski yazı tutanakların ikinci cildini görmek gerekmiştir. Gerçekten, üç yıl kadar önce bu amaçla TBMM kitaplığına gidip, böyle bir cilt görmek istediğim zaman, ilginç bir rastlantının da yardımıyla, olasılığın doğru olduğu anlaşıldığı gibi, sorun da benim düşündüğümden daha çabuk ve kesin biçimde, kendiliğinden çözülüvermiştir. Çünkü birden önüme, tarihsel bir değer taşıdığı ilk bakışta belli olan ve kafamdaki soruya en açık yanıtı veren bir nüsha gelmiştir. Kitabı açar açmaz, gözüm birdenbire, sayfalar üzerine kurşun kalemiyle yazılmış ekleme ve düzeltme nitelikli birtakım el yazılarına takılmıştır. Doğal olarak ilk işim, 31. birleşimi arayıp bulmak ve tarihine bakmak olmuştur. 31. birleşimin birinci oturumuyla ilgili tutanağın başlangıç sayfasındaki tarihin gün rakamı üstüne gerçekten bir düzeltme yapıldığı, biraz dikkat edilince "18" olduğu anlaşılan rakamın bir çizgiyle karalanarak, tam yukarısına "10" yazıldığı görülmüştür. Bunun ardından yaptığım inceleme ortaya koymuştur ki, bu düzeltmeler, sözkonusu kitabın içinde bulunduğu takımın bütün ciltlerinde yapılmış ve tutanakların yeni yazı baskısına bu düzeltmeli takım temel olmuştur.

Durumun açıkça anlaşılması için önce sözkonusu sayfanın[16] üzerinde hiçbir kalem izi olmayan temiz bir tutanak nüshasından çekilmiş bir fotokopisiyle (No: 1), düzeltmelerin yapılmış olduğu nüshadan alınmış ikinci bir fotokopisi (No: 2) yanyana verilmektedir.

Demek ki, "18 Temmuz 1920" tarihinde, açık ya da gizli bir oturumda, TBMM'nin Ulusal And'ı yeniden ele aldığına, üzerinde görüşmeler yaptığına ve herhangi bir işleme konu olduğuna ilişkin olarak söylenmiş ve yazılmış şeylerin hiçbirinin gerçekle ilgisi yoktur. Dolayısıyla, bu tarih bağlamında, Ulusal And konusuna eğilip, birtakım yorumlarda, yakıştırmalarda bulunanların, spekülasyon-

lar yapanların çabaları boşa gitmiş demektir. Gerçek anlaşıldığına göre, artık "18 Temmuz" tarihinde, o gün olduğu varsayılagelmiş bir olay için yıldönümü düşünülmesi, bu amaçla yazı yazılması, konuşma yapılması, program düzenlemesi de gerekmez.

Pekiyi, yazında 18 Temmuz 1920 tarihi yanlışlıkla yer almış ve bu tarih bağlamında sözkonusu edilen olay, o gün olmamıştır diye, bundan, TBMM'de Ulusal And'la ilgili hiçbir işlem yapılmadığı, hiçbir görüş belirtilmediği, hiçbir tutum saptanmadığı sonucu mu çıkar? Daha açıkçası, İstanbul'da son Osmanlı Meclis-i Meb'ûsânı'nda çok büyük bir milletvekili grubunun imzalayarak benimsemesinden[18] sonra, resmen bir barış programı olarak nitelenmekle birlikte, genelde bağımsızlık bildirisi gibi tanıtılan ve kamu buluncunda, tek kurtuluş formülü niteliğiyle yerleşip, kutsallık kazanmış olan bir metnin, İstanbul'un işgali üzerine, dağıtılan Meclis-i Meb'ûsân'ın kimi üyelerinin de yer aldığı "selâhîyet-i fevkalâdeyi hâiz meclis"te ağıza bile alınmaması, kabullenilmemesi ve onaylanmaması düşünülebilir mi?

Kuşkusuz böyle düşünmek yanlış olur. Yanlışlık bir yana, ana kaynaklardaki -TBMM'ce Ulusal And'a bağlılık yemini edildiğini ve bu bağlılığın sonuna dek sürdüğünü kesin bir dille vurgulayan- çeşitli açıklamalar ve sayısız kayıtlar karşısında, bunun olanağı da yoktur. Gerçi, bu tür açıklama ve kayıtların varlığı, Birinci TBMM'de bulunan bütün üyelerin, hatta oraya İstanbul meclisinden katılmış olan kişilerin tümünün, Ulusal And'a tek bir görüş açısından bakmış, benzer yorumlar, değerlendirmeler ve beklentilerle yaklaşmış ve herkesin duygusuna, düşüncesine aynı yanıtı veren doyurucu, tartışmasız ortak bir yönü bulunduğu inancıyla bağlanmış olduklarını kanıtlamaz. Ancak, sorunun başka bir evresini oluşturan bu durum da, sözkonusu açıklamalar ve kayıtlarla bir gerçeğin belirlendiği olgusunu değiştirmez.

TBMM'de Ulusal And'ın yeminle onaylandığı doğrudur. Ulusal And metninin değiştirilmesi girişiminde bulunulduğu ve bundan sonuç alınmadığı da bir bakıma doğrudur. Ancak bir başka doğru vardır ki, o da bu olayların gerçekleşme biçiminin, yazında yer alan çeşitli anlatım, yorum ve savların hiçbiriyle tam olarak uyuşmadığıdır.

Bu yazının ikinci bölümü olacak makalenin konusunu, Birinci TBMM için Ulusal And'ın ne anlam taşımış, nasıl bir işleve sahip olmuş ve ne gibi görüşmeler ve işlemler yapmayı gerektirmiş bulunduğunun gerçeğe uygun olan öyküsü oluşturacaktır.

---

[1] Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti adına Cemiyet Umumî Kâtibi Dr. Reşit Galip'çe yazılmıştır (bkz. Uluğ İğdemir, *Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Tarih Kurumu*, Ankara 1973, s.9).

[2] Enver Ziya Karal'ın uzun yıllar ortaöğretim ve yükseköğretime bağlı okullarla kimi fakültelerde "Devrim Tarihi" için ders kitabı olarak okutulmuş ya da salık verilmiş olan ve resmî-özel birçok baskısı yapılmış bulunan *"Türkiye Cumhuriyeti Tarihi"*nde, *Tarih IV*'ün denetimsiz biçimde kullanılması sonucu, bu kayıtlar hem metin içinde (bkz. 1960 baskısı, s.86), hem de "Kronoloji Cetveli"nde (s.238) olduğu gibi yer almıştır.

[3] Burada, Ulusal And'ın resmî nüshası sayılan metin (bkz. *Meclîs-i Meb'ûsân Zabıt Cerîdesi*, Dördüncü Devre-i İntihâbîye, İctimâ-ı Fevkalâde, s.115) ve onun -İstanbul versiyonu olarak niteleyebileceğimiz- tıpkıları amaçlanmaktadır.

[4] Yazara göre, "Şarkta Batum ve havalisi, İran hududu, cenupta Musul ve dolayları Kıbrıs adası, batıda (12) adalar ve Ege adaları, Batı Trakya içinde kalan Türkiye, Mîsâk-ı Millî sınırları içinde bulunuyordu" ve "Mustafa Kemal riyaset makamında şunları" söylemişti: "...Hamdullah Suphi Beyefendi'nin teklifini arzediyorum. Makamı riyaset yeminin şeklini müsaadenizle tespit ve tasvibi âlilerinize arzedecektir." (s.105)

[5] Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, II, İkinci Basılış, Ankara 1940, s.11-20; *Hâkimîyet-i Millîye*, 24 Mayıs 1920.

[6] Ne var ki, Akçakayalıoğlu'nun sonradan çıkan kitabında, bu olayın tarihi konusunda burada gösterdiği göreli duraksamayı bir yana bıraktığı ve "18 Temmuz 1920"de Büyük Millet Meclisi'nin "Milli Misakı" onayladığı görüşünü, olduğu gibi benimsediği görülmektedir [*Atatürk (Komutan ve Devlet Adamı Yönleriyle)*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1980, s.315].

[7] Saltanatın halifelikten ayrılması ve kaldırılması konusunun tartışıldığı 31 Ekim 1922 tarihli TBMM toplantısında yapılan konuşmaların olduğu gibi yayınlandığı bir gün sonraki *Hâkimîyet-i Millîye* gazetesi, ki burada, Mersin Milletvekili Selâhattin Bey'in konuşması arasında, "Meclis-i Âlî'nin ilk küşâdında bu meclis ilk celsesinde verdiği kararla ve bilâhare 18 Temmuz 1336'da ettiği yeminle Mîsâk-ı Millî hududu dairesindeki milleti, vatanı istihlâs etmeyi ve saltanat denilen makamın lâzımgelen hukuku, zamanının hulûlünde ve kendisinin tayin edeceği esâsât dâiresinde ve kendisinin vereceği hukuk miktarında tavzif edeceğini zaten takrir etmişti..." sözleri geçmektedir.

[8] Ne var ki, bir yandan Jaeschke'nin bu önemli yazısı, Türkiye'de Ulusal And konusuna eğilenlerin bilgisi dışında kalmış, öte yandan Jaeschke bile, daha sonra (1944'te) bir Türk yazarınca, kaynak gösterilmemekle birlikte, pek kesin bir dille yazılan, "Millî hükümet, Türk milletinin mukadderatına el koyduktan sonra 18 Temmuz 1920 tarihinde akdettiği gizli bir toplantısında, Türkiye Büyük Millet Meclisi de, Mîsâk-ı Millî'e sadakat yemini yaparak millî istiklâl ve kurtuluş davasının bu ana programını bir kere daha teyit ve kabul etmiştir." (F.R.Unat, *İid.)* tümcesindeki görüşü benimseyenler arasına katılmıştır (bkz. G. Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Ankara 1970, s.113). Jaeschke'nin sonuncu yapıtta yer alan kaydı, daha sonra, bir yıl ara ile, benzer nitelikli kitaplar çıkaran iki yerli yazarca da, -ya başka yapıtlar kaynak gösterilerek ya hiç kaynak belirtilmeden- yinelenmiştir (Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türk Tarihi Kronolojisi, 1918-1939*, Ankara 1973, s.134; Sami N.Özerdim, *Atatürk Devrimi Kronolojisi*, Ankara 1974, s.37).

[9] Bkz. yk. n.8.

[10] Gerçi Mete Tunçay ve Cihat Akçakayalıoğlu, TBMM'nin açık ve -beş yıl önce yayınlanan- gizli oturum tutanaklarını gözden geçirdikten sonra, rastlayamadıkları tutanak ve kayıt için birtakım mantıksal görüşler belirtmişlerdir. Hatta ikinci yazar, -1980'de çıkan kitabında (bkz. yk. n.6) ve 18 Temmuz 1983 tarihli TV konuşmasında kesinleşen görüşünden önce- anılan yazısında, yukarıda değinildiği gibi, olayın 18 Temmuz'da ya da bu tarih çevresinde, bir-iki gün önce, bir-iki gün sonra gerçekleşmiş olabileceğini öne sürmüş, tutanakta yer almayışını ise, bir kayıt yanlışlığı yapılması olasılığı ile açıklamak istemiştir. Ancak, sonuç olarak ne Tunçay, ne Akçakayalıoğlu, olasılıkla yetinme yerine kesinliğe ulaşma denemesi yapmayı düşünmüştür. Nasıl ki, listenin sonunda yer alan yazıyı yazarken, ben de kesin çözüme ulaşma özlemi uğruna, nerede başlayıp nerede biteceği belli olmayacak uzun araştırmalara girişmeyi göze alamadığımdan, işin kolayına gitmiş ve bilinenleri tartışmadan yineleyivermiştim.

[11] Jaeschke'nin *Hâkimîyet-i Millîye*'de okuduğu ve konu için kullandığı -Mersin Milletvekili Selâhattin Bey'in konuşmasında geçensatırlar (bkz. n.7), bir gün önceki meclis toplantısının tutanağına tıpatıp uygundur (bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.XXIV, Ankara 1960, s.282).

[12] Dördüncü Baskı, İstanbul 1973, s.122.

[13] *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.II, s.213-218, 221-231. Oysa 18 Temmuz 1920 tarihi "Pazar" gününe gelir.

[14] *Ibid.*, s.213-217.

[15] *Ibid.* Adının yanına (namevcut) yazılan üye, andı sonradan içecek demektir.

[16] Eski yazı tutanak: *Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara (tarihsiz), C.II, s.241.

[17] *Ibid.*, s.242-245.

[18] Bkz. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, *Atatürk Haftası Armağanı*, 10 Kasım 1977, s.45-50.

YEMEN TÜRKÜSÜ

Kader torbasına soktum elimi
Karalı çıkardın kur'anı felek
Ne bir murat verdin, ne bir saltanat
Diyar-ı gurbette büktün belimi.

Mailim kır at gözünün ağına
Sağ yanda Arap çifte kadana
Düşmüşsün Kırk Çifte dağına
Konak yerin ırak mıdır sevdiğim

Haykıra haykıra yola bakarsın
Ağzından kızıl kanlar saçarsın
Döner döner de arkaya bakarsın
Konur daylak gene vatanın nerde

Karamandan çıktım yolum Yemen'e
Asker çantasını vurdum sineme
Ayrılık namesin verdim eline
Tenhalarda bul da ver seher yeli

Yürü güzel yürü, yolunu yürü
Eridi dağların kalmadı karı
Gayet güzel olsa yiğidin yari
O da kederlenir zülfün taramaz.

İlyas Çavuş

Bir Çavuşun Yemen Anıları-I

AHMET HEZARFEN

Türk ulusunun aşk, gurbet göçe dair birçok türküleri olduğu gibi bu türkülerin içinde askerlik türküleri önemli yer almaktadır. Bu tür türkülerin başında Yemen ile olanlar gelmektedir. Anneler ve gelinler yüzyıllarca:

Ah o Yemen'dir, gülü çimendir,
Giden gelmiyor, acep nedendir?

diyerek ezgisini dile getirmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun en uzak bölgelerinden biri olan Yemen (1539-1919) arasında) 380 yıl Türk egemenliğinde kalmıştır. Bu ülkede sık sık ayaklanmalar olmaktaydı. Bu ayaklanmalar İngiltere, Fransa vb. emperyalist ülkeler ve onların yerli işbirlikçisi şeyh ve seyyitlerin kışkırtmasıyla doğuyordu. Her ayaklanma binlerce Türk gencinin kanının akmasına mal olurdu, yüzyıllar boyu orada yüzbinlerce Türk genci hayatını kaybetti. Oradan askerliğini bitirip gelenlerin de çoğunun sağlığı bozuktu. Yemen ülkesi üzerine ağıt niteliğinde anaları, nişanlı kızları ve gelinleri ağlatan birçok türkü söylenmektedir. Bu savaş türkülerinin tarihî değeri vardır. Yalnız bunların hangi savaş üzerine söylendiği kesin olarak belli değildir.

Bu türküler yalnız Yemen için mi söylenmiştir? Hayır... Trablusgarp, Balkan Savaşı, I. ve 2. Dünya Savaşı için de söylenmektedir.

Anılarını yayınladığımız Eskişehir'in Zincirlikuyu köyünden olan İlyas Çavuş, Âşık İlısani'nin dediği gibi:

Odun kırıcıydı adı İlyas'tı,
Yanaştım yanına yüzünü astı
İşin nasıl dedim bir küfür bastı
Arkasından baltasını biledi.

Bu İlyas da odun kırıcı, kömürcü, ağalara beylere ırgatlık yaparak ekmeğini kazanmaya çalışan biriydi, fakat askerlik yakasına yapışınca onu bir daha bırakmıyor, cepheden cepheye koşturuyor: Yemen'de dört yıl, Balkan Savaşı'nda bir yıldan çok, 1. Dünya Savaşı (Seferberlik)'nda beş yıla yakın bir süre kılıç ve kasatura bilemekten balta bilemeye zaman bulamıyor. O cepheden cepheye koşadursun, evde kalan çoluğu çocuğu orantası yoklukla pençeleşirken Zincirlikuyu köyündeki toprak ağaları (Olcaylar, Hafızağalar, Hacıoğulları)nın toprakları alabildiğine genişlemekteydi. On yıldan fazla vatan görevi yapan İlyas Çavus köye döndüğünde, babasından kalma birkaç dönüm sıçanlığı (tarla) biraz daha küçülmüş olarak buldu; ölürken de geri kalanlara o birkaç dönüm verimsiz tarlayla tatar evi denen tavansız (çatıya kapak tahsı döşenip üzerine samanlı çamur döşendikten sonra üzeri kiremit örtülüyor) birkaç göz evceğizi bıraktı.

Bu İlyas Çavuş da adaşı gibi zaman zaman yüzünü astığı oluyor, düzene, insanlara ve kader diyerek feleğe... Anılarının birçok yerinde bunu acı bir dille belirtmektedir.

Bu anılar 20. yüzyılın başındaki Osmanlı devletinin toplumsal, ekonomik ve siyasal durumunu yansıtmaktadır. O dönemde eli kalem tutan her Türk askeri, İlyas Çavuş gibi askerlik anılarını yazsaydı, çöküş dönemi içinde olan imparatorluğumuzdan ne ilginç olaylar izleyecektik.

YEMEN ANILARI-I

12 Haziran 1322 (1906) tarihinde Eskişehir'den sevk olunduk, iki günde İzmir kışlasına eriştik. Deniz kenarındaki kışla avlusunda çadırlarda iki ay sevkiyatta kaldık. 1 Ağustos 1322 tarihinde Tifi Müjgân ve Bezm-i Âlem vapurlarıyla 8000 kişiye yakın asker sevk olunup 4 Ağustos tarihinde hareket ederek 11 Ağustos'ta Hudeyde iskelesine çıktık. Orada iki gün kalıp diğer vapur ile 800 kişi Kızıldeniz'den gitmek şartiyle 16 Ağustos tarihinde Kunfuda iskelesine çıktık. 29 Ağustos tarihinde Nizamiye Alayının 2. taburuna kaydoldum.

Benim Yemen'e vardığımda 1314 (1898) kur'aları henüz silâh altında bulunuyordu. Bununla beraber yedi tabur da redif. 1319 (1900) yılı isyanına katılan bu askerler bir daha terhis olmamışlar. Şu halde bizim 1322 (1906) kur'ası olmamıza bakılırsa sekiz yıllık asker silâh altında bulunuyordu. Redif taburları tezkere isteğinde bulundularsa da ordudan terhis emri olmadığından tabur komutanı Binbaşı Ethem Bey red cevabı verince redifler galeyana gelerek isyan etmeye karar verdiler ve hemen bizim tabura karşı isyan ederek aynı zamanda Kunfuda'yı da yağma etmek üzere harekete başladılar. Biz ise ancak üç aylık asker olduğumuz için silâh kullanmayı iyice bilmiyorduk. Redif taburları, Kunfuda'ya yarım saat mesafede Subaşı denen yerde karargâhları alıp buradan üç kol olarak avcı hattında ilerlemeye başladılar. Bizim tabur da silâh başı oldu. 1. bölük top muhafızı, 2. bölük hükûmet konağına, 3. bölük Çarşı Camii Şerifi yanındaki istihkâmlara yerleştik. 4. bölük koğuş muhafızı olarak kaldı. Redifler her üç koldan denizin Hüdeyde tarafından ilerleyerek Kunfuda'yı sardılar, birçoğu da doğruca, çarşıdan kasabanın merkezine toplu olarak 3. bölük mevziine yaklaştıklarında, kıyamet kopacağını beklemekte idik. Ateş borusu çaldığı gibi "Ateş ediniz!" diye emir almıştık. Fakat redifler bize yaklaşınca: "Evlâtlar, ne duruyorsunuz? Ateş etsenize, biz de ana baba evlâdıyız, biz gidersek size de sıra gelir" diye göğüslerini açmış bar bar bağırıyorlardı. Kimin haddine düşmüş silâh atmak. Bir silâh patlayacak olsa kan gövdeyi götürecek. Ne ise Elhamdülillâh herkesin gönlüne bir korku geldi, ne redifler ve ne de biz silâh attık. Redifler bundan yararlanarak hemen top başına hücum edip topları ele geçirdiler. Tabur kumandanı ise bir tarafa saklanmış, arayıp buldular, subayları bir yere topladılar. Bazı subayları dövmeye başladılar, hele evvelce askere çok hakaret eden bir subayı fena halde dövdüler. Biz ise mevziimizde bu manzarayı seyrediyorduk. Kalabalık gayet çoktu, asker hep meydan yerinde; gürültü eden mi istersin, bağırışan mı! Tam bu sıra denizde vapur dumanı göründü. Bütün asker iskeleye doğru yürüdüler. Biraz sonra vapur göründü. Dürbün ile baktılar, devriye gemisi olduğu anlaşıldı. Gemi iskeleye yanaşınca redifler tabur kumandanımızı alarak karargâhlarına götürdüler. O gece bırakmadılar. Bizse mevziilerimizi bırakarak kışlamıza çekildik. Tabur komutanımıza redifleri terhis edeceğini vaad ettirmişler. Sabah erkenden tabur kumandanı geldi, hemen hazırlık yaptırdı, su ve erzaklarını verdi, zambuk (صمبوك)lar bindirilerek 14 zambuk ile Hudeyde'ye hareket ettiler. Onların hareketinden önce 1314 (1898) kur'aları da rediflere karışıp kaçıp gittiler, tezkere almaya bile bakmadılar. Bir ay sonra 1316 (1900) kur'ası tezkere isteğinde bulundu. Kaymakam Ali Rıza Bey razı olmadı, şimdi memuriyete gideceksiniz dediyse de ısrar ettiler. Ali Rıza Bey "Madem ki, istemiyor, tezkere istiyorsunuz, silâhlarınızı bölüklere teslim ediniz ve harice çadır kurunuz, kışladan çıkınız!" dedi. 1316 (1900)'lılar da bütün silâh ve cephanelerini ve kasaturalarını teslim edip kışladan dışarı çıktılar. Ali Rıza Bey: "Ne kadar 1316 kur'ası varsa hükûmet konağının önüne toplansın!" emrini verdi. Hep toplandılar. Hepsini sıra ile dizdi, sonra her birine: "Sen tezkere mi istiyorsun yoksa memuriyet mi?" diye sordu. "Tezkere istiyorum" diyeni ayırdı, istemiyen zaten çıkmadı. Kaymakam bey jandarmalara hükûmetten lâlelerin getirilmesini emir etti, hemen getirdiler. 1316 (1900)'ların boyunlarına geçirdiler. "1. bölük silâh başına!" emrini verdi, silâh başına oldular, birbirine kelepçeli olarak askerin muhafazası altında iskeleye gönderdi. Hemen birkaç zambuk hazıredip, lâleleri çıkarıp zambuklara bindirilerek Hudeyde'ye gönderildiler. Oradan da Sana'ya Kale Mahpushanesi'ne yollamışlar. Daha sonra aldığımız habere göre emsallerinden altı ay sonra rütbelerini alarak terhis edilmişler. Bu da böyle geçti.

1 Mart 1323 (1907) tarihinde Kunfuda iskelesini diğer bir tabura teslim edip memuriyete hareket ettik. 1. Konak Göz (كوز), 2. Konak Cuma Pazarı, 3. Konak Kocataş (كوجه طاش), 4. Konak Aceme (عجمي), 5. Konak Musbah (مصبح), 6. Konak Mehail (محائل) merkezi karargâh Kuyubaşı denen yerde istirahat ettik.

Burada ilk defa olarak bir saat mesafede bulunan Bedevilere baskına gittik. Gece sabaha iki saat kala hareket ederek bir vadi içerisinden bir tabur asker ve iki cebel topu ile tan yeri ağırmak üzere iken bir orman içerisine daldık. İleri uç ateşe başladı, hücûm borusu çaldı, silâh sesinden ne olduğunu anlayamadık. Bir de ne görelim, Bedeviler bütün koyun sürülerini ve develerini bırakıp kaçmışlar. Bir taraftan asker koyunları toplamaya, diğer taraftan develeri çevirmeye çalışıyor. Bedevi çadırlarına daldık, içeride hamur teknesinden başka bir şey yok, diğer eşyaları hep alıp gitmişler. Zaten onlarda eşya ve erzak bulunmaz. Yatak yorgan gibi şeyler yoktur, ancak dört arşın bezden ibaret olan bu şey elbise, yorgan ve örtü hizmetini görür. Toprak tencere, toprak çanak gibi şeylerle bazen küçük bir sandık içerisinde 100 dirhem, yarım kıyye (okka), bir kıyye gümüş bulunur. Ne ise koyunları develeri toplayıp karargâha getirdik. Her takıma ikişer koyun verildi, akşam karavanasında kemâl-i âfiyetle yedik.

Akşam oldu. Bedevilerin hücumuna maruz kalmamak için onların tarafına yani Cebel tarafına bir müfreze ve bir çadır gönderildi. Saat ikibuçuk (ezanî saat) raddelerinde bir silâh sesi duyuldu, biraz sonra beş-on silâh sesi daha işittik. Hemen tekmil haberi borazan vasıtasiyle soruldu. Karakoldan önce "Bir şey yok, selâmet" borusu çaldı ve beş dakika sonra da namaz borusu ki "Cenaze var" demektir. Bölüklerden silâhını kapan karakola gitti. Bir de ne görelim bizim onbaşı vurulmuş ve hemen ölmüş. Olay şöyle olmuş: On askeri, bir onbaşı yönettiğine göre, bu müfreze çadırda bekliyordu. Bu çadırın kapısında bir nöbetçi beklemektedir. Asker yorgun olduğu için hep uyumuşlar. Bu sırada onbaşı su dökmek için dışarı çıkar. Onbaşının dışarı çıktığını ayakta uyuyan asker farketmez nöbetçinin uyuduğunu da onbaşı anlamaz ve yüz metre kadar bir mesafede işini görürken onbaşı bir gürültü duyar (bir köpek kemik yiyormuş); bunu duyunca düşman sanarak ateş eder. Onbaşının silâh sesine nöbetçi uyanır, telaşlanarak ateşin geldiği tarafa rasgele ateş etmeye başlar. Çadırda uyuyan askerler de uyanarak baskına uğradık diyerek silâhını kapan dışarı fırlayıp ateş etmeye başlarlar. Bir ara silâh sesleri kesilmiş, onbaşıyı aramışlar ve ölü olarak bulunca o zaman tekrar "Cenaze" borusu çalmışlar. Bu onbaşıyı iyice tanıyordum, pek makbul adam değildi; haksız işler, vicdansızlıklar yapardı. Örneğin müfreze ile yeni asker sevkedildiği zaman birtakım askerlerin parasını alır, biraz ağır hastaları deve üstünde giderken iple boğarak parasını alırdı. Bunun için Arapların kurşunuyla değil, bizim askerin kurşunuyla can verdi.

Üç ay kadar Mehail (محائل) civarındaki köylerde tahsilâtla kaldık. Haziran 1323 (1907) tarihinde Cebel-i Asir (جبل عسير)'e hareket ettik. 1. Konak İğde-

YEMEN ANILARI-I

li, 2. Konak 12 saat olup vadi içerisinde iki tarafı cebel ki Barul (باروك) boğazı denir ki, çok ünlü bir yerdir. Geceli gündüzlü yürümek suretiyle Akabe (عقبه)'ye ulaştık. Akabe'ye çıkmak için üç saat uğraştık. Şöyle ki, sanki minareye çıkıyoruz, yol çok dönemeçli Akabe'den aşağı bakınca deve karınca gibi görünür. Akabe'de soğuktan donarsın. Akabe'den ötesi cebel kısmı olup Aynalı (آينالى) köyüne hareket ettik Akabe'den Cebel-i Asir altı saattır.

1323 (1907) yılı tekrar Taama (طعامه)'ya tahsilâta çıktık. Mehail (مخائل) civarında El Şeval (آل شوال), Kurayş (قريسه), Diyeköy (ديه كوى), Terbuş (طربوس) ve Misbah (مصبح) köylerini tahsil ettik. Misbah civarında 1323 (1907) efrad-i cedidesini yanımıza alarak Misbah civarında bulunan Bedevilere bir baskın yaptık, çok sayıda koyun, deve ele geçirdik. Karargâha gelirken "Yağma" borusu çaldı, herkes birer koyun, kesti. O gün burnumuzdan gelinceye kadar kemâl-i âfiyetle yedik. Ekmek ise gayet az olduğundan ağırlığı 300 gram olan dura ekmeği yiyorduk. Aradan iki gün geçer geçmez dehşetli bir tifo hastalığına tutulduk, bugün on kişi hastaysa ertesi gün otuz, daha ertesi gün altmış, yetmiş... Bir gün nöbetçi subayı tabur komutanına rapor verirken orada bulundum, "Taburumuz tamam, herhangi bir olay yok, 390 askerimiz hastadır" diye rapor verdi. Oysa taburumuzun tümü 410 yahut 420 idi. Hatta hayvanlara varıncaya kadar hastalandı. Misbah köyünün alt tarafından bir göl vardı. Ben de her gün o gölde iğneden olta yapıp balık tutuyordum, bir gün yine başıma bir kefiye sarıp balık tutmaya gitmiştim. Olta atmıya çalışırken nasıl oldu anlayamadım havadan bir gürültü geldi ki, bir sürü kuş uçuyor sandım. Hemen o saatta vücudum ürperdi, öyle bir ter boşandı ki, başım dönmeye başladı, midem bulandı. Kendimi çadıra zor attım. Ertesi gün doktora çıktım, ilâç verdi. Beni bir sürgün tuttu ki, hiç anlatamam, aşağıdan ve yukarıdan safra boşandı. Bir hafta hiç su içmedim, hep ayran içip yattım. Elhamdülillâh bir hafta içinde iyi oldum. Fakat bu hastalık taburu fena halde hırpaladı, iş görecek asker kalmadı. Cebeli Asire'den muhafazamız için asker gönderilmesini istedik. Erkân-ı Harp Miralay (Kurmay Albay) Mehmet Ali Bey bir bölük ve dört top ile bulunduğumuz yere geldi, halimizi yakından gördü "Eyvah asker yata yata fena olmuş! Bunları hava değişimine yollayınız!" emrini verdi. Hazırlık yapıldı, develer geldi. Bütün eşyalarımızı, silâhlarımızı develere yüklettik. Ağır hasta olanlar deveye bindiler. Bir kısım yaya olarak yavaş yavaş bize altı saat olan Aceme (عجمه)'ye vardık. Birkaç gün sonra hastalık daha ziyadeleşti, hafif hasta olanlar ağırlaştı, hasılı Cebel-i Asir'e hava değişimine gitmekten başka çare kalmadı. Hemen hazırlık emri verildi. Kafile kafile Mehail merkezine güç hal ile geldik. Bazılarımız oradaki hastaneye yattı, bazılarımız da, biraz sağlığı yerinde olanlar, kafile halinde subaylar ve doktorlarla birlikte Cebel-i Asir'e hareket ettiler. Bense 2. kafile hastaların başında kaldım. Günde 2-3 ölüm olayı görünmeye başladı. Kalan hastalara doktor ve yiyecek-içeceklerini bulmaya çalışıyordum. Birkaç gün böyle geçti. Kafile develeri geldi, hastaları develere yüklettik. Bir deveye hafifse iki, ağırsa bir hasta yükleterek hemen hareket ettik. Yolda ölüm olayları çoğalmaya başladı. Ölenleri bir çukur kazarak elbisesiyle gömüp geçip gidiyorduk. Neyse binbir zorlukla Cebel-i Asir'e geldik, 13

COĞRAFÎ DURUM: Osman yönetimindeki Yemen'in doğusunda Rubülhali çölü, batısı Kızıldeniz, kuzeyi Hicaz, güneyi Aden Körfezi'yle çevrilmiştir.

Yemen toprağı Sera sıradağlarının bir koluyla kaplıdır. Dağların yüksekliği San'a civarında 3700 m.yi geçer. Derelerle yarılmış derin vadilerde ormanlık yerler vardır. Akarsuların hiçbiri denize ulaşmaz. Akarsuların kuraklıktan azalması sulamaya elverişsizdir. İklimi sıcak olmakla beraber, yine Arabistan'ın en verimli ve yaşanabilen bölgesidir. En çok tahıl, baklagiller, kavun, karpuz, limon, portakal, hurma yetiştirilir. Kahvesi de ünlüdür (Moka kahvesi) ve başlıca ihraç maddesidir. Hayvancılık ve endüstri pek gelişmemiştir. Çoğunluğu Arap olan halkın bir kısmı göçebe yaşar. Mezhep olarak Şiîliğin bir kolu olan Zeydîlik kabul edilmiştir.

Osmanlı yönetimindeki Yemen'de bugün iki bağımsız devlet vardır.

1. Kuzey Yemen: 195 bin km². yüzölçümünde 6 milyon (1972 sayımına göre) insan yaşar. Başkent San'a'dır (120 bin nüfuslu). Yönetim şekli Cumhuriyet, dili Arapça, dini İslâmdır, parasına Riyal denir. Diğer büyük şehirler: Hudeyde, Zübeyd, Taiz ve Moka'dır. Kızıldeniz'de kıyıya yakın adalarda halk sedef ve inci avcılığıyla geçinir. Okuma yazma geridir.

2. Kuzey Halk Demokratik Halk Cumhuriyeti: 288 bin km². yüzölçümünde 1.5

YEMEN ANILARI-I

kişiden çoğu doğruca hastaneye giderek yattı. I. kafilenin ise yarısı hastanedeydi. Bize üç ay istirahat verildi. Bir süre sonra arkadaşlarımız iyileşerek hastaneden çıktılar. Taburun mevcudu 400 olduğuna göre 175 kişi ancak kurtulabildi.

Ekim 1324 (1908) tarihinde yine Taama'ya memuriyete çıktık. Mehail ilçesinin El Şevval (آل شوال) adındaki köyündeyken hürriyet efrad cedide [2. Meşrutiyetten sonraki askerlere verilen ad] gelip 1324 (1908) kurrası olarak tabura 300 kişi alınarak bölüklere taksim olundular. Memuriyetimiz beş ay devam etti. Bu memuriyette iken Maddar adındaki kabilelerden olan Bedevilere bir baskın yapıldı. Geceleyin iki bölük ansızın gidip vadi içerisinde bulunan bir köye girince, halkı cebele kaçarak askere karşı mevzi alırlar, hemen askere ateş etmeye başlarlar. Köyün etrafı yüksek cebel olup köyden dışarı çıkmak olanaksız, orada kuşatılmış olarak kalırlar. Biz karargâhtayız, bir ara yanık yanık bir "İmdat" borusu çalmaya başladı. Mesele anlaşıldı. Bir bölük asker ile iki cebel topu, yani bizim 2. bölük yardıma gittik. Bir de ne görelim, Bedeviler bizim askeri köyden dışarı çıkartmıyorlar, aralıksız ateş ediyorlar. Bölüğümüz tertibat aldı, sağ ve sol taraflara muhafaza bıraktı. Bir topu mevziye yanaştırarak gün doğmak üzereyken hemen cebellere ateş ettiysek de Arapların da, karşılıklı olarak, topa karşı ateş ettiklerini gördük. Topun himayesi altında askerlerimiz sapasağlam kuşatmadan kurtarıldı. Bir miktar hayvan alarak geldiler. Artık karargâha hareket edildi. Bir takım ile en geride ben kaldım. Yüksek bir yerdeydim, askerin arkası alınınca biz de hareket ettik. Gideceğimiz vadinin yanı başında balık sırtı gibi bir dağ uzanıyordu. Bedevilerin teker teker cebelden bizim gideceğimiz istikamete doğru ilerlediklerini görüyorduk. Karargâha vardık, tabura cebelden ilerleyen Bedevileri bölük komutanına haber verdimse de önem vermedi. Bir saat geçmeden Kuyubaşına su almaya giden askerlere yaylım ateşi etmeye başladılar. Cebelin mesafesi 1500 m. tahmin ediliyordu. Bizim bölükten bir askeri parmaklarından vurdular. Hemen "top başına" emri verildi. Mevzi alınarak, topçular cebele karşı idiler, olduğu yerde top ateşi başladı. Şarapnel üzerlerinde patladığı gibi hiç korkmadan Araplar bize ateş ediyorlardı. Bu karşılıklı ateş bir süre devam etti. Sonunda Bedevilerin birkaç tanesinin şarapnel ile yuvarlandığını gördük. Silâh sesi kesildi, akşam oldu kendileri gelip teslim oldular. Atılan topların bedelini verdiler, birkaç silâh teslim ettiler. Fakat başka kabilelerle iş ortaklığı ederek tabura tekrar saldıracakları söylentesi çoğaldı.

Ertesi gün oradan Aceme (عجمي)'ye çok acele olarak geldik. Bir gün sonra Bedevilerin, 20.000 kişi, birleşerek saldıracaklarını, Bedeviler posta ile bildirdiler. Taburumuzun mevcudu 400 idi. Tertibat aldık. Etrafa istihkam kazdık. Etrafımız düz arazi olup arka tarafımızda bir cebel vardı, oraya bir müfreze gönderdik. Gece onların geleceği istikamete bir bölük asker istihkamlara yerleştirildi. İkişer saatlik nöbetlerle sabahlara kadar beklemeye başladık. Beş on gün böylece beklerken geçti, bir saldırma işareti görünmedi. Bir müfreze hayvanlara yemlik tedarik etmek için yarım saat mesafede bir köye gitmişti. Köyün arka tarafı cebel olup asker köye girdiği gibi silâhı kapan Bedevi cebele çekiliyor ve hemen ateş etmeye başlıyor. Müfrezemiz çember içine alınıyor. İki asker kaçıp geldi, olayı anlattı, orası dürbünle de görünüyor. Silâh sesleri işitildi. Toplar olduğu yerde hemen nişan alıp ateş etmeye başladı. Cebelleri ateşe verdik, hâlâ onlar da karşılıklı olarak ateş ediyorlardı, 61 pare top attık, ancak o zaman silâh sesi kesildi. Askerimiz sapasağlam geri çıkıp geldiler. Artık orada tahsilât yapacak yer kalmadığından Cebel-i Asir'e hareket ettik. Bundan sonra 3-4 ay istirahat ettik.

Devam edecek

milyon insan yaşamaktadır, başkenti 150 bin nüfuslu Aden şehridir.

TARİHÎ DURUM: 11. yüzyıl sonlarında, burada Selçuklu Sultanı Melikşah'tan sonra, bir Türk kolonisi vardı. Yemen Osmanlı devletine katılıncaya kadar "Rumlu Leventler" denen azınlıklarla yerli imamlar arasında iktidar savaşı sürüp gitti. 1517 tarihinde Yavuz Sultan Selim Mısır'ı feth edip Mısır Memlûklarına son verince Yemen hâkimi Baybars Yavuz Sultan Selim adına hutbe okuttu. Baybars öldürülünce Çerkez İskender Bey Yemen hâkimi oldu. Yemen'in Osmanlı topraklarına katılması Kanunî devrinde oldu. Mısır valisi Hadım Süleyman Paşa Osmanlı Devleti'ne karşı direnen Zübeyd emiri Ahmet Bey'i ortadan kaldırdı. Yemen'de Osmanlı yönetimi 1539 yılında resmen başlamış oldu. Aden ve Zübeyd'in alınmasından sonra, Türkler Yemen'in diğer bölgelerini de ele geçirmeye başladılar. Üveyz Paşa Taiz yöresini aldı. 1565 yılında Rıdvan Paşa Yemen beylerbeyi oldu. Bir ara Yemen, Aşağı Yemen, Yukarı Yemen olmak üzere iki kısma bölündü. Aşağı Yemen'in yönetimi Murat Paşa, Yukarı Yemen'in yönetimi Rıdvan Paşa'nın elindeydi. Rıdvan Paşa ayrılınca, Murat Paşa bütün Yemen'in yöneticisi oldu.

1567 tarihinde Zeydi imamlarından Mutahhar ayaklanınca durum çok zorlaştı. İmam kendini halife ilân etti. Bir ordu toplayarak Zübeyd'e saldırdıysa da geri püskürtüldü. Bu durum karşısında Osmanlı devleti Mısır beylerbeyi Sinan Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşa ve Süveyş kaptanı Kurdoğlu Hızır Reis'i Yemen seferiyle görevlendirdiler. Daha önce bu seferden sorumlu olan Lala Mustafa Paşa Sinan Paşa'yla geçinemedi, Mustafa Paşa'nın yerine Sinan Paşa serdarlığa getirildi. 5.1.1569'da Mısır'dan hareketle Osman Paşa ile birlikte Yemen'in Kahire kalesini kuşattı. 3.5.1569 tarihinde İmam-ı Mutahhar'ın elinden aldı. 15.5.1569'da Yemen yeniden Osmanlıların eline geçti. Yemen beylerbeyi olan Hasan Paşa yeteneksiz bir kişi olduğundan onun yerine Behram Paşa tayin edildi, burasını yedi yıl başarıyla yönetti. Ondan sonra yine karışıklıklar çıktı. 300 yıla yakın bu mücadelelerde Zeydiler ülkenin egemenliğine hâkim duruma geldiler. Süveyş Kanalı'nın açılmasıyle Yemen'in önemi de arttı. Fransızlar ve İngilizler burada birtakım entrikalar çevirmeye başladılar. Mithat Paşa Bağdat valisi olunca Necit'te Ahsa sancağını kurdu. Bundan sonra Osmanlı yönetimi biraz güçlenmiş oldu. 1870 tarihinde Asir'de Mehmet Bin Ayz adında bir emir devlete karşı ayaklandı. Buraya Redif Paşa komutasında bir ordu gönderildi. Sonra komutayı Muhtar (Gazi) Paşa aldı. Asir ayaklanmasını bastırdı, San'a'ya girdi. Yemen'de 7. Ordu kuruldu. Zeydiler İngilizlerle işbirliği yapıyordu.

1905 yılında Zeydiler ordumuzu yenerek San'a'yı ele geçirdiler. Zeydiler'in başında İmam Yahya vardı. Hükûmet durumu düzeltmek için önce Ali Rıza Paşa'yı, sonra Fevzi (Çakmak) Paşa'yı yolladı, San'a alındıysa da İmam-ı Yahya belâsı ortadan kalkmadı. 1908'de İttihat ve Terakki hükûmeti İmam-ı Yahya ile anlaşma yaptı, imama birtakım ayrıcalıklar tanıdı. (Bazı bölgelerin yönetimi ona verildi.) 1. Dünya Savaşı'nın sonunda Yemen İngilizlerin eline geçti.

* * *

YEMEN MADALYASI:

1. Abdülmecit ve 2. Abdülhamit devrinde Yemen'de çıkan ayaklanmaların bastırılmasında yararlılık gösterenlere verildi.

I) 1. Abdülmecit devrinde Atik Yemen Madalyası, 29 mm. çapında 15.80 gr. ağırlığında, bir yüzünde Abdülmecit'in tuğrası, arkasında hurma ağacının altında atışa hazır bir top; üst tarafında "Hattai Yemen" (Yemen ülkesi) yazısı, altında 1263 tarihi vardır. Madalya altın, gümüş ve bronz idi.

2) 2. Abdülhamit zamanında 2 Temmuz 1892 tarihli emirle çıkan madalya, altın ve gümüşten olup, altın olanı 25 mm. çapında, 8.5 gr. ağırlığındadır. Üzerinde rumî 1310 tarihi yazılıdır.

Yahya Kemal Üzerine Aykırı Düşünceler

CEVDET KUDRET

Yahya Kemal, 1905 sıralarında, daha Paris'te öğrenci iken, "Edebiyat-ı Cedide şiirini bizim ırkımıza, zevkimize, asıl lehçemize yabancı görmüş", "söylediğimiz Türkçe"nin, eski Yunan ve Latin şiirindeki "*beyaz lisan* gibi bir şey" olduğunu sezmiş; "halkın sokakta, evde kullandığı kelimeleri, söylediği edâyı aramış..." ve o yolda bazı denemelere girişmiş, ilkin bir "Türk destanı" yazmak istemiş, "eski akınlarımız, akıncılarımız ve korsanlarımız üzerine beş-on mısra" yazmış. (*Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hâtıralarım,* 1973, s.103, 104, 108; *Yedigün,* 1935, sayı 122; Sermet Sami Uysal, *Yahya Kemal'le Sohbetler,* 1959, s.46, 81).

Akdeniz ufkunu bir mavi duman
gölgeliyor,
Elli kalyonlu donanmâ-yı hümâyun
geliyor.

beyti ile *Akıncı* şiiri o günlerden kalmadır. Bir yandan da, Jean Moréas'ın öncülüğünü ettiği "Romanizm/Roman Okulu" (Neo-klasisizm) akımının etkisiyle, klasik şiire dönmeği düşünmüş; Türk klasik edebiyatı olarak gördüğü Divan şiiri yolunda birkaç gazel ve şarkı yazmış. *Mâhûrdan Gazel,* bu yoldaki ilk denemelerdendir.

Arkadaşlarının söylediğine göre, 1912 yılında Paris'ten İstanbul'a döndüğü zaman, elinde "birkaç manzume ile beş-on mısra ve beyit" varmış. "Beyaz lisan"la yazılmış olan bu parçalar "elden ele geçmiş ve şöhret kazanmış" (Abdülhak Şinasi Hisar, *Yahya Kemal'ı Veda,* 1959, s.17-18, 21-22). Bunların tamamlanmış olanları, 1918'de yayınlanmağa başlanmıştır. İlkin *Yeni Mecmua*'da, "Bulunmuş Sayfalar" genel başlığı altında, gazel ve şarkıları; başka dergilerde de, yeni biçimlerle ve sade dille yazdığı şiirleri (*Mehlika Sultan, Ses* vb.) basıldı. Yapılan hesaba göre, 1922 yılına kadar 20 şiiri çıkmış. Bu yirmi şiir, o zamanki edebiyat dünyasında büyük bir olay sayıldı. Bugün uzaktan bakınca, bunu üç nedene bağlayabiliriz:

Birincisi, o dönemde sade dille yazmağa başlayan hececi ozanların şiirleri yalnız dil, ölçek ve nazım biçimi kaygısıyla yetinilen, derinliği olmayan,

Benim gönlüm bir kelebek,
Dolaşıyor çiçek çiçek.

(Orhan Seyfi)

cinsinden yalınkat manzumelerdi. Bunların yanında, Yahya Kemal'in:

Koptu evden acı bir vâveylâ,
Odalar inledi: Leylâ! Leylâ!

beyti, bir baş-eser gibi görünmüştü. Ozanımız, o dönemde, hece ölçeğiyle de iki beyit yazmıştı. Bir tanesi şöyle:

Tirenyen denizinden güneş alçalıyordu,
Keçi tırnaklı İlâh Pan kaval çalıyordu.

Bu bir tek beyit bile, "Hecenin beş şairi" denen kümenin bütün yazdıklarından daha güzeldi. İkinci Meşrutiyet döneminde, romancı Yakup Kadri ile birlikte eski Yunan ve Latin kültür ve sanatına bağlı bir "nev-

Yahya Kemal'in doğumunun 100. yıldönümü dolayısıyla, *"Hürriyet"* gazetesinin İstanbul'da düzenlediği panel/sempozyumda (2.12.1984) okunan bildiri.

GAZETELERDEN:
Profesör M. Sekip, Yahya Kemal'i edebiyat tanrısı ilân etti.

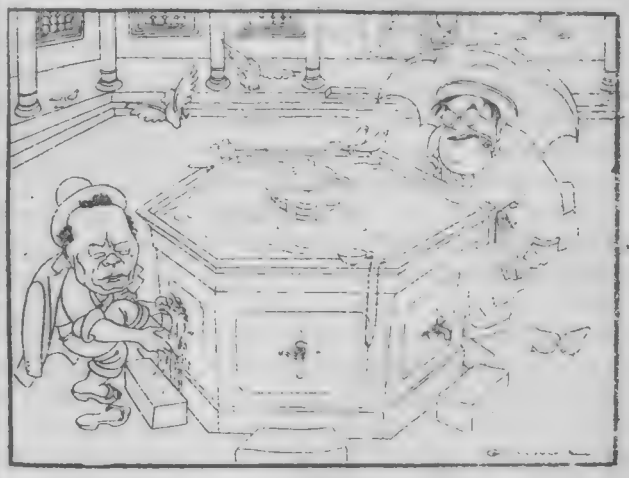

Nurullah Ataç— Kolay gele üstad, ikindi namazına mı hazırlık?..
M. Şekip— Hayır, Yahya Kemal'in şiirlerini okuyacağız. Malûm ya, kelâmullah abtessiz ağıza alınmaz.
AKBABA: 10/11/1938

Yunanîlik'' (yeni Yunancılık) akımı yaratmak istemişlerdi. Bu beyit, o günlerden kalma bir anı.

Yahya Kemal'in o kadar az sayıdaki şiirinin İkinci Meşrutiyet döneminde bir sanat olayı sayılmasının ikinci nedeni daha başka kaynaklara dayanıyor: Tanzimat döneminde Şinasi, Namık Kemal ve arkadaşlarının ateşli çabalarıyla Divan edebiyatı bırakılmış, Batı edebiyatı yoluna girilmişti ama; eski zevk ve eski kültür, kafalardan kazınamamış olacak ki, Yahya Kemal'in Divan şiiri yolundaki gazel ve şarkılarına dört elle sarılmışlardı. Bu ilk gazeller:

O muğbeçeyle tanıştımdı Lâle Devri'nde

ya da:

O şûh ağlar bugün Kasr-ı Şeref-âbâd'a geldikçe

gibi dizeleriyle, içerik bakımından da, eskiye özlem duygularını dile getiriyordu. İçlerinde gerçekten çok güzelleri vardı. İlk zamanlarda, eski estetiğe yenilik getirdiği savı ileriye sürülüdüyse de, öyle bir şey yoktu. Biçimi, mecazları, dili, içeriği bakımlarından Nedim ve Nailî yolunda yazılmış çok başarılı pastişlerdi.

Ne kadar başarılı olursa olsun, ömrünü tamamlamış bir edebiyatı diriltme ve yaşatma olanağı yoktu:

Nerdübanlar bûsiş-i nermîn-i dâmânıyla mest

gibi dizelerle örülmüş şiirleri, her şeyden önce dili bakımından yaşatma olanağı yoktu. Edebiyat tarihçisi İsmail Habip, tâ 1925 yılında yazdığı kitabında dahi:

> "O şiirlerin üstünden sanki kaç sene geçmiştir? Öyle iken, kendisine bir maziye bakar gibi bakıyoruz."
> (*Türk Teceddüt Edebiyatı Tarihi*, s.649)

demekten kendini alamamıştır. Divan şiiri estetiğiyle yazılan gazel, gazeldir. Ne yaparsak yapalım, onu yeni sayamayız. Nitekim, alaturka musiki de alaturkadır. Çalgıcı ve şarkıcıların kelebek kravat bağlaması; bu tek sesli musikinin frak giyinmiş bir orkestra şefiyle yönetilmesi -yönetiliyormuş gibi gösterilmesi- onu Batılı yapmaz. Bu Batılı görünme özentisi yüzünden, bildiğimiz *tef*'e alafranga bir ad takılmış, *ritm saz* denmiş; çalgıcı ve şarkıcıların önlerine de birer nota konmuş. Tefçi bile notaya bakıp da çalıyor. Eski fasıl heyetlerinin ne şefi, ne notası vardı, ama girişlerde dahi hiç yanlış yapmadan çalar söylerlerdi.

Kelebek kravatla alaturka çalan sazcı gibi; Yahya Kemal de, kelebek kravatla eski yolda gazeller yazmıştı. Bu ömrünü tamamlamış sanatı diriltme olanağı bulunmadığına göre, ondan ancak hammadde olarak yararlanılabilir.

Bunun ilk örneğini, Yahya Kemal'in çağdaşı ve sanatta rakibi Ahmet Haşim vermişti. Haşim, gazelin tek ayak sistemini almış, fakat onunla çağcıl (modern) bir şiir yazmış. O ünlü şiiri herkes bilir:

Bir Acem bahçesi bir seccade;
Dolduran havzı ateşten bâde.
Ne kadar gamlı bu akşam vakti,
Bakışın benzemiyor mu'tâda.
Gök yeşil, yer sarı, mercan dallar;
Dalmış üstündeki kuşlar yâda.
Bize bir zevk-i tahattur kaldı,
Bu sönen, gölgelenen dünyâda.
(Tahattur)

Daha sonraki kuşaktan Necip Fazıl'ın *Otel Odaları*, Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın *Kızılırmak Kıyıları*, Turgut Uyar'ın *Sâlihât-ı Nisvandan Safvet Hanımefendi* şiirleri bunun çok başarılı örnekleridir. Bunlar eski bir nazım biçimi içinde yeni şiirlerdir. Oysa, Yahya Kemal'in sade dil ve yeni nazım biçimleriyle yazdığı şiirlerinde dahi -*Ses, Mehlika Sultan, Gece, Erenköyü'nde Bahar, Geçmiş Yaz* vb. gibi birkaç tanesi dışında- eskiye çalan bir hava vardır. Sayın Nadir Nadi, anılarında, bu noktayı çok ustaca vurgulamıştır. Der ki:

"...Biçim geleneğine bağlılığı yüzünden ben üstadı örneğin bir Ahmet Haşim'e kıyasla daima daha Şarklı bulmuşumdur.

Ziya Paşa'nın ünlü beytini alınız:

Bir katre içen çeşme-i pür-hûn-i fenâdan
Başın alamaz bir dahi bârân-ı belâdan

Bunun ilk mısraını Yahya Kemal'in uygun bir mısraı ile pekâlâ değiştirebilirsiniz:

Bir uykuyu cânanla berâber uyuyanlar
Başın alamaz bir dahi bârân-ı belâdan
(Perde Aralığından, 1964, s.134)

Yeni şiirlerinde dahi göze çarpan bu eskilik, onun eski şiire, eski çağlara, eski yaşayış biçimine karşı duyduğu sevgiden, özlemden, bağlılıktan kaynaklanmaktadır. Hep Fatih devrinde, Yavuz devrinde, Lâle Devri'nde yaşamayı düşlemiştir. Bunu çeşitli şiirlerinde açıklar:

Ben hicret edip zamânımızdan, yaşadım
İstanbul'u fethettiğimiz günlerde
(Rubai)

O muğbeçeyle tanıştımdı Lâle Devri'nde
(Gazel)

Neşve verdim cûşişimden devr-i Ahmet Hana da
(Murabba)

Mâzî köyünde, hâtıralar gölgesinde kal
(Geçiş)

Ziya Gökalp'in:

Kökün mâzîdedir, âtî değilsin

yolundaki eleştirisine karşı:

Kökü mâzîde olan âtîyim

diye yanıt vermişti, ama bunu:

Gözü mâzîde olan âtîyim

biçimine sokmak daha uygun düşer...

"Gayesinin, halkın sokakta, evde kullandığı kelimeleri kullanmak olduğunu... İstanbul'un orta tabakasının konuşmasına çok dikkat ettiğini... Ritmde Türk milletinin sokakta, evde söylediği edâyı aradığını" bildiren ozanımız:

Velhâsıl o rüyâ duruyor yerli yerinde...
Bitsin, hayırlısıyla, bu beyhûde sonbahar...
Yıldızlar o yanda, biz bu yanda...
İstanbul'un öyledir bahârı,
Bir aşk oluverdi âşinâlık...

Arkadaşlarının ve Yakından Tanıyanların Kalemiyle

Bir Ozanın İç Portresi

Yakup Kadri Karaosmanoğlu Anlatıyor:

Yahya Kemal, Paris'ten dönüşünden beri düşüp kalktığı kimselerin çoğu "muhalefet"-te olduğu, kendisi de hiç dilini tutmasını bilmediği için bir iş bulamamış, müşterek dostlarımızdan Şefik Esat'ın Divanyolu'ndaki konağıyla Kıbrıslılar'ın Kandilli'deki yalısı arasında parasız ve yersiz-yurtsuz bir kimsenin hayat şartları içinde yaşıyordu. Gerçi, bu iki dost evinde o -eğer tabir caizse- bir şeref mısafiri gibi ağırlanmakta, el üstünde tutulmakta idi ve birinden öbürüne gittiği vakit yerinin boşluğu doldurulamazdı. Sanki o evden paha biçilmez bir sanat eseri kalkmış ya da oranın havasında bir ışık, bir ısı sönmüş gibi olurdu. Evet, Yahya Kemal, bütün mânasıyla bu dost evlerinin şenliği idi.

(...) Günün birinde Yahya Kemal'i de alıp Bektaşi tekkesine götürdüm. (...) Kendini böyle bir topluluğun içinde bulunca hayli şaşırmış ve irkilmişti. (...) Lâkin, "nefes" ve şarkı okumak faslı başlayınca o sanki bir kâbustan uyanmış gibi oldu. Yampiri vaziyette oturduğu yerden doğruldu, gözleri parladı... İlk nefes, Eşrefoğlu'ndandı ve şöyle başlıyordu:

Eşrefoğlu al haberi, bahçe biziz gül bizdedir ve hep bir ağızdan söylenen bu nefes'te erkek sesleriyle kadın sesleri birbirine karışıyordu. Bir de baktım, Yahya Kemal önce hafif, sonra gür bir sesle koroya katılıvermiştir. Ondan sonra, artık gelsin "dem"ler, gitsin "dem"ler... Yahya Kemal, Baba'nın uzattığı, Bacı'nın sunduğu kadehleri birbiri ardına yuvarlıyordu. Derken, bu karma ahengin içinden tek başına bir genç kızın billûr sesi bir "fevvâre-i zerrin" gibi yükselivermesin mi?

İşte, Yahya Kemal'e ne olduysa o anda oldu. O andan itibaren Lâle Devri'nin şuh, şakrak şairi şöyle dursun, şarap tanrısı Dionizos dahi coşkunlukta Yahya Kemal'i aşamazdı ve sofrada ve Meydan'ın havasında "Tâ fecre kadar" o hal içinde taştıkça taşacaktı. Hattâ, Âyin-i Cem, gün ağarırken, yine hep bir ağızdan çağrılan Kesik Kerem'den bir şarkının:

Şarab-ı aşkında nedir bu esrar
Söyletir efsane efsane beni

nakaratıyla sona erdiği vakit Yahya Kemal için her şey sona ermiş olmayacaktı. O, daha nice Âyin-i Cem'lere, hattâ bensiz bile katılmakta devam edecekti. Çünkü, kendisine en yanık aşk şiirlerini ilham eden kadına ilk defa bu tekkede rasgelecekti. O kadın... Evet, Yahya Kemal'i hayatının büyük aşk macerasına sürükleyen, kıskançlık kuruntuları içinde kıvrandıran ve âkıbet ona:

gibi, sayılı birkaç örnek dışında, amacını pek gerçekleştirememiş; sade dille yazdığı şiirlerinde dahi, "edâ" bakımından eski kalmıştır. "Türk milletinin sokakta, evde söylediği edâyı" ancak 1940'lı yıllarda, "*Garip*'çiler"in şiirlerinde görüyoruz:

Olmaz ki!
Böyle de yatılmaz ki!
(Orhan Veli, *Sereserpe*)

Apostol! bu ne biçim meyhane?
Tabağımda bir bulut,
Kadehimde gökyüzü.
(Oktay Rifat, *Kadeh*)

Yahya Kemal'in birçok şiirlerinin alaturka bestelendiğini gözönünde bulundurarak diyeceğim ki... Biraz şaka, biraz paradoks gibi görünecek, ama diyeceğim ki: Yeni şiir, alaturka musikiye uymayan şiirdir. Şu örnekleri o bakımdan bir düşünün:

Göllerde bu dem bir kamış olsam!
(Ahmet Haşim)

Hiçbir şeyden çekmedi dünyada
Nasırdan çektiği kadar.
(Orhan Veli)

Ellerini Varşova'da unutmuş,
Çember çeviremiyor.
(Oktay Rifat)

Ve zurnanın ucunda yepyeni bir Çingene.
(Cemal Süreyya)

Sanat Güneşi'mizin, sesini titrete titrete, bunları söylediğini bir düşünün:

.. bir kamış olsam
amaaan
bir kamış olsam!

Yahya Kemal'in hemen bütün şiirleri alaturka besteye uyar... Birçoğu bestelenmiştir de:

Evvel giden ahbâba selâm olsun erenler!

Gösterilen ilginin üçüncü nedeni, bazı şiirlerin konusu ile ilgili görünüyor:

Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmağa, çökmeğe başladığı İkinci Meşrutiyet döneminde, eski donanmaları, akınları, akıncıları üstün bir başarı ile anlatan dört parça şiir, parçalanma yüzünden çaresizlik, umutsuzluk içinde bunalmış çevrede coşkuyla karşılanmıştı. Bunlar, iki beyit ile iki tam şiirdi. Beyitlerde, "Akdeniz ufkunu gölgeleyen elli kalyonlu donanmâ-yı hümâyûn'un gelmesi" ve "kılıç çekmiş süvarilerin akından akına doludizgin koşması"; bütünleşmiş şiirlerden bir tanesinde akıncıların "Tuna'dan kaaf lelerle geçmesi", gazel biçiminde yazılan ötekinde de, "İstanbul'u fetheden yeniçeri" karşısında "Frenk'in başının eğilmesi" anlatılıyordu.

Bunlarda da, geçmişe özlem duygusu karşımıza çıkar.

Yahya Kemal, çok sevdiğ bu "akın" ve "fetih" tema'sını, daha sonraki dönemde de, fırsat düştükçe, sık sık işlemiştir. "Mîsâk-ı Millî" sınırları içinde yaşamayı ülkü edinen barışçı Türkiye Cumhuriyeti'nde, o, "akıncı cedlerinin ihtirâsını duyduğu"ndan, "rüyasına her gece bir fâtihâne zan girdiği"nden *(Açık Deniz)*, "vatanın dar göründüğü"nden, "fetih rüzgârına kapılıp yeni bir ülkede

Son zevkin eğer aşk ise, ummâna karış
tat
Boynundan o Cânan dediğin lâşeyi
silk at!

dedirten kadın, Bektaşilikle hiçbir ilgisi olmadığı halde, kaderin garip bir cilvesiyle Yahya Kemal'in karşısına orada çıkacaktı.* "Kaderin garip bir cilvesi" dedim. Oysa bu, Yahya Kemal'in derbeder hayatında pek mutlu bir dönüm noktası da olabilirdi eğer bunu takibeden gönül münasebetleri, biraz yukarıda işaret ettiğim ruh krizleri ve kıskançlık kuruntularıyla bulanmasaydı; eğer şair, sevgilisini olduğu gibi görebilseydi ve onu sıtmalı muhayyelesinde vefasız ve fettan kadın hüviyetini vermeseydi, öyle sanıyorum ki, tatlı ve rahat bir evlilik hayatına kavuşacaktı. Zira, o hanım kocasından ayrılmak, çoluğunu çocuğunu bırakmak suretiyle Yahya Kemal'e ne kadar ciddî ve samimî bir şekilde bağlandığını ispat etmiş, onunla yeniden kuracağı aile yuvasının hazırlıklarına girişmiş bulunuyordu. Yahya Kemal acaba İstanbul'un neresinde oturmak isterdi? Onun gibi bir büyük şairin zevkine göre, acaba tutacağı evi nasıl döşeyip dayamak lâzım gelirdi? Gece-gündüz hep bunları düşünürdü. Kendisi aynı zamanda ressam olduğu için, duvarların dekorasyonunu kendi eliyle yapmak niyetinde idi; fakat, Yahya Kemal, acaba hangi renklerden, hangi çizgilerden hoşlanırdı? Bütün bunları Yahya Kemal'e sordukça ondan ne gibi cevaplar aldığını şimdi pek iyi hatırlayamıyorum. Fakat, Yahya Kemal'in bu evlenme projeleri üstünde durmaktan çekindiğini ve bunlar her bahis konusu olduğu vakit âdeta telâşa düştüğünü pek iyi bilirim.

(*Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, 1969, s.164, 168-173)

* Şiirlerinde ve arkadaşları arasında *Cânan* diye andığı, sevdiği hanım için en ünlü aşk şiirlerini yazmıştı:

Cânan aramızda bir adındı,
Şîrîn gibi hüsn ü âna unvan;
Bir sâhile hem şerefli, hem şan,
Çok kerre hayâlimizde cânan
Bir şi'ri hatırlatan kadındı..

(...)
İstanbul'un öyledir bahârı;
Bir aşk oluverdi âşinâlık...
Aylarca hayât içinde kaldık;
Zannımca Erenköyü'nde artık
Görmez felek öyle bir bahârı.
(Erenköyü'nde Bahar)

Cânanla çıktığım tepeler... Başta Çamlıca...
Cânanla gezdiğim kıyılar, sürdüğüm hayat...
(İstanbul'un O Yerleri)

Salâhattin Enis Anlatıyor:

Bu âlemin bâriz şahsiyetlerinden olan Yahya Cemal (Kemal) bir derbederdir, küre-i arz üstünde bir evi ve yatacak bir yatağı yoktur. Her ev onun evi, her yatak onun yatağıdır. Üç gününü Münevver Hanımın evinde, bir haftasını Hacer Perran Hanımefendinin muhitinde geçirir. Orada yer, orada içer, orada yatar, orada kalkar; tâ ki canı sıkılana, tâ ki derbederlik damarları tekrar depreşene kadar...

(*Zâniyeler*, 1923)

Falih Rıfkı Atay Anlatıyor:

Cemal Paşa Mektubu Süleyman Nazif ve Cenap Şahabettin'e de göstermekliğimi ve Yahya Kemal'e selâm söylemekliğimi de mektubun kenarına yazmıştı. Süleyman Nazif ve Cenap Şahabettin vaktiyle Suriye'ye gelmişler ve onun yardımı ile ipek alıp satmışlardı. Yah-

atlara yem vermek''ten *(O Rüzgâr)* söz etmiştir.

Bu konuşmaya, *Yahya Kemal Üzerine Aykırı Düşünceler* başlığını koydum. Neden aykırı?

Yahya Kemal üzerine söylenen ve yazılanları, aklımızda kaldığı kadarıyla, şöyle bir düşünelim. Bunların hepsini birden hatırlama olanağı yok elbette. Ben, kolaylık olsun diye, bundan 20 yıl önce Yahya Kemal üzerine yazılmış bir tanıtma kitabının başındaki bibliyografyaya baktım. O zamana kadar 25 kitap, 304 yazı yazılmış, 3 tane de tez hazırlanmış. Toplam sayı 332 eder. O tarihten bu yana daha neler yazıldı bilmiyorum. Biz 20 yıl önceki rakamla yetinelim. Bu, 332 kişilik büyük bir korodur, bir *övgü korosu*. Bunların hep birden sokağa çıktığını düşünüyorum. Çok geniş bir caddede, uygun adımla yürüyen bir yazarlar taburu. İlk gençliğimde ben de bu taburun içindeydim, aynı gidişe ayak uydurmuştum. O kadar ki, basılmış bütün şiirlerini bir defterde toplamıştım. 1920'li yıllarda da, basılmadan önce, ağızdan ağıza dolaşan dizeleri vardı. Onları da topluyordum. İşte birkaç beyit:

Gel ey mahbûbe Çin'den,
Kamış bir köşk içinden...
Ve sarkıttıkça dallar
Alevden portakallar...
Bütün mâbûdeler tunç,
Bakar korkunç korkunç...

Aradan 55 yılı aşkın bir zaman geçmiş, hâlâ unutmamışım. O taburun adsız bir eriydim. Günün birinde bu kalabalık caddeden tenha bir patikaya saptım. Orada hemen hemen tek başıma kaldığımı gördüm. Neden bu ıssız patikaya saptım, neden o korodan istifa ettim, neden o kalabalığa aykırı düştüm, anlatayım.

Dedim ya, ilk gençliğimde bir Yahya Kemal vurgunu idim. Bizden önceki kuşakların ve kendi kuşağımın insanları gibi, ozanın açık denizinde kuvvetli bir vurgun yemiştim. O kadar ki, 1928 yılında, biz yedi arkadaş, *Yedi Meşale* adlı bir kitap çıkarmıştık; bunların altısı ozan, biri öykücü idi; herkes en sevdiği sanatçılara kitap gönderecekti; ben, Varşova elçisi Yahya Kemal'i seçmiştim. Ondan, sanatçı kümelenmesi konusunda bir uyarı mektubu almıştım. Hâlâ saklarım.

Yedi arkadaş, hafta sonlarında, Beyoğlu'nda bir yerlerde buluşur, hafiften çakırkeyif olunca Taksim'e çıkar, Talimhane Meydanı'nda bağıra bağıra şiirler okurduk. ''Talimhane Meydanı'' dediğim yer, bugünkü İnönü Gezisi'nin karşısında, sonradan yüzlerce apartmanın kurulmuş olduğu geniş alandı. Harbiye'ye doğru giden yol yine aynı yerdeydi. Yolun İnönü Gezisi tarafında Taksim Kışlası vardı. Kışlanın ortasındaki avlu stadyum olarak kullanılırdı. Talimhane Meydanı ışıklandırılmamıştı. Hava kararıktan sonra in-cin top oynardı. Açık havalarda yıldızlarla aydınlanırdı. Biz yedi arkadaş, işte ora-

---

ya Kemal de Bahriye Nâzırlığı ambarından besledikleri arasında idi... Nazif ve Cenap, adını bile ağızlarına almayacaklar, Yahya Kemal ise ilk sövenlerden biri olacaktı.

(...) Düşman zırhlıları Galata rıhtımına yanaştığı günlerde iki memleket gazetesi (Tasvir-i Efkâr, Yeni Gün) amansız bir boğazlaşma halindedirler. Bir manevî çözülüş içindeyiz. Edebiyatta bir kelime olarak kullandığımız ''inkıraz'' denen şey bu mu idi? (...) Koyu Türklüğünde şüphe olmayan Yahya Kemal bana gelir:

— Ah parçalamasalar... Bari İngilizler vatanımızı toptan alsalar... Mısır gibi olsak... der.

Mısır, Osmanlı Hıdivinin yarı-köle Mısır'ı aklını şaşıran milliyetçinin bomboş hayalindeki bir bahtiyarlık serabı gibi buhar buhar tüter.

— Çünkü, diyor, Tanzimat'çılar bir millet değil, bir vatan yapınağa çalıştılar. Tarih gösteriyor ki, eğer millet kalırsa, kaybolan vatanı yerine koymak imkânı vardır. Biz parçalanırsak, elden ele geçersek, millet olarak kalabilir miyiz? Devletin çekildiği yerlerde Türklüğün tükendiğini görmüyor muyuz? Fes Köstence'de hamalın, Filibe istasyonunda pabuç boyayıcısının başında kalmış...

(...) Sorgu sualden sonra sofada Hazım Beyle buluştuk. Bir arabaya binerek dönmek üzere izin almamız teklifinde bulundum.

— Hayır, yaya gidelim, millet mazlumlarını görmelidir, dedi.

İftar vakti idi. Beyazıt ve Divanyolu'ndan ramazan kalabalığı taşıyor. Yalnız biz sıkışmıyoruz. Süngüler arasında iki kişi gören herkes başını çevirerek bir yana kaçıyor... O zamanlar Hasan Âli'yi tanımazdım. Sonradan anlattığına göre, o da pek, ama pek yakın bir dostumla, Yahya Kemal'le o kalabalığın içinde imiş. Kemal bizi uzaktan görünce:

— Aman şu sokağa sapalım, der.

Hasan Âli:

— Niçin, sebebi? diye sorar.

— Falih Rıfkı'yı getiriyorlar. Göz göze gelmeyelim. Selâm vermeğe mecbur oluruz, cevabını verir.

(*Cankaya,* 2.bas. 1980, s.127, 130, 220)

(...) Ben, yere kapanarak Atatürk'ün ayağını öpen tek adam hatırlarım: Yahya Kemal! Bursa'da ilk raslayışımda öpmüştür. Acaba, Anadolu'ya gitmek için kendisine yollanan para ile Eskişehir bozgunu üzerine paniğe uğrayarak Bulgaristan'a gitmiş olduğunu unutturmak için mi idi? Öyle de olsa, tozlu ayağını öptüğü Atatürk öldükten sonra, eğer bana anlatılan doğru ise bir Boğaziçi yalısında:

— Mustafa Kemal diye bir kahramanı, o zamanlar lâzım olduğu için, biz icat ettik.

dememeli idi.

(*Dünya,* 2.5.1965)

Yusuf Ziya Ortaç Anlatıyor:

Tanışmamız Türk Ocağı'nda olmuştu: Şiiri, onu dinledikçe daha iyi anlamaya başladık. Kuvvetli adamdı: Kafasıyla, kalbiyle, sesiyle, midesiyle.

İsterse dünyanın en sevimli insanı olurdu. Ama bunu istemesi için siz-

da, avazımız çıktığı kadar bağırırdık da, kimsenin haberi bile olmazdı. Sanki şehrin dışında bir yerdi. Âdet edinmiştik, alana girerken, Yahya Kemal'in *Mehlika Sultan* şiirini hep bir ağızdan okurduk:

Mehlika Sultan'a âşık yedi genç
Gece şehrin kapısından çıktı;
Mehlika Sultan'a âşık yedi genç
Karasevdalı birer âşıktı.

Biz de yedi gençtik ya! O şiir bizim için yazılmış gibi gelirdi.

Bir keresinde ben, şaka olsun diye, koronun ahengini bozdum. Hani bir dörtlük vardır:

Mehlika'nın karasevdalıları
Vardılar çıkrığı yok bir kuyuya...

diye başlar. Sıra oraya gelince, ben:

Vardılar çıkrığı var bir kuyuya

dedim. Hep birden:

— Olmaz!

dediler.

— Niçin olmasın? dedim; böylesi belki de daha uygun. Buradaki *var* ile *vardılar* sözündeki *var* arasında bir ses uyumu doğuyor.

— Olmaz, dediler, *"çıkrığı var kuyu"* denmez; Türkçenin tabiatına aykırıdır. Ona *"çıkrıklı kuyu"* denir.

— Öyleyse, *"çıkrığı yok kuyu"* da Türkçenin tabiatına aykırıdır. Ona da *"çıkrıksız kuyu"* demek gerekir.

Sonra, şiiri okumayı sürdürdük:

Mehlika'nın karasevdalıları
Baktılar korkulu gözlerle suya.

Okumayı sürdürdük, ama benim de ayaklarım suya ermişti.

Aradan yıllar geçti. Biz yine, Arapça bilmeyen hâfızlar gibi, anlamaya çalışmadan, gürül gürül okuyup gidiyorduk. Günün birinde Ataç'ın bir yazısı çıktı. Ozanın *Deniz* şiirinde geçen:

Sen bir susamış rûh, o bütün ten ve biraz saç

dizesine değinmiş ve *"tünten"*in ne kadar çirkin olduğunu" belirtmişti. (*Okuruma Mektuplar*, 1952, s.134).

Artık uyanma zamanı gelmişti.

Gözü kapalı hayranlığının bir nedeni de, onun *çok titiz* bir sanatçı olduğu söylentisi idi.

İsmail Habip, tâ 1925'te:

> "O şiirler çok işlenmişti, ... harflerin noktalarına kadar üzerlerinde çalışılmıştı."
>
> (*Türk Teceddüt Edebiyatı Tarihi*, 1925)

diye yazmıştı. Daha sonra, Mustafa Nihat da aynı şeyi söylüyordu:

> "Mısralarını, her kelimesi üzerinde titiz bir zevkle uğraşarak yazıyordu."
>
> (*Son Asır Türk Edebiyatı*, 1940)

Ozanın kendisi de bu yolda bazı ipuçları vermişti. Dergi ve gazetelerde çıkan bazı görüşmelerde şöyle diyordu:

> "*Açık Deniz*'i ancak on beş sene sonra bitirebildim."
>
> (*Yedigün*, 1935, sayı 122)
>
> "Şiirlerime çok emek veririm. 14, 21, hatta 40 sene üzerinde çalıştığım şiirlerim vardır."
>
> (*Tan*, 3.10.1955)

Kendimi kendi duygularımdan ve başkalarının yargılarından kurtarıp

---

den istemeyeceği şey yoktu. En azı kendisine tapınmanızdı.

Eğer onun bu yaman bencilliğini sezer ve biraz izzet-i nefis tepkisi gösterirseniz dost olmanıza imkân kalmazdı artık.

Yahya Kemal'i memnun etmek mi?.. Bu, yalnız kendisini beğenmekle olmazdı. Başkalarını da beğenmeyecektiniz. Hem de şöyle böyle başkalarını değil, Ahmet Haşim'i bile... Mehmet Akif'i bile... Tevfik Fikret'i bile... Abdülhak Hamit'i bile...

(...) Dostluk, arkadaşlık, vefa, saygı, bütün bu güzel duyguları, ödememek şartıyla, hep sizden isterdi.

(...) Onun ölümü ile büyük bir şair, küçük bir insan kaybettik.

(*Portreler*, 2.bas. 1963, s. 138, 140, 141)

Nadir Nadi Anlatıyor:

Yarınki toplumsal düzenin, gittikçe sosyalist bir sisteme doğru yöneleceğine inanıyordu. Bir gün, İstiklâl Caddesi'nde kol kola yürürken, Nâzım Hikmet'ten söz ediyorduk. Komünizm propagandası yapmak suçu ile birkaç yıldır hapiste yatıyordu Nâzım. Düşünceleri yüzünden bir insanın hüküm giymesini doğru bulmadığımı söylediğim zaman, üstat, bunu olağan saymam gerektiğini, her tehlikeli yeninin toplumda daima bir tepki yaratacağını ileri sürdü. Sonra gayet soğukkanlı, basit bir gerçeği tekrarlıyormuş gibi:

— İstikbal onlarındır!

dedi. "Onlar" derken, genel olarak solcuları kastediyordu.

Uzak istikbalin "onlarda" olduğuna inandığı halde, "onlara" katılmak şöyle dursun, acılarına bile üzülmeyi gerekli bulmuyordu "onların".

(*Perde Aralığından*, 1964, s.135-136)

Mehmed Kemal Anlatıyor:

Nâzım Hikmet'in annesi af kampanyası başladığında Nâzım Hikmet için Köprü üstünde imza topluyor. Bu sırada Yahya Kemal oradan geçmektedir. Değil imza vermek, görünmemek için yolunu değiştirir ve soluğu Falih Rıfkı'nın *Dünya* gazetesinde alır. Falih Rıfkı'ya, Nâzım'ın annesine Köprü'de rasladığını, ondan kaçtığını şöyle anlatır:

— Cânan'ı gördüm, Köprü'de oğlunun bağışlanması için imza topluyordu. Hemen kaçtım. Cânan bir lâşeydi.

Bir zamanlar şiirler yazılan, geçtiği yollarda beklenen bu güzel kadın onun dilinde *"lâşe"* oluyordu. Falih Rıfkı, *"Onun yerine ben utandım"* diyor.

("Osmanlı Destancısı", *Cumhuriyet*, 4.12.1984)

Mîna Urgan Anlatıyor:

Tanıdığım yazarlar arasında en az sevdiğim Yahya Kemal'di.

Şiirlerini mi, kendini mi?

Canım, Yahya Kemal elbet büyük bir şairdi. Ama Nâzım'ın dediği gibi, "Göğsünde yürek yerine idare lambası" taşırdı. Çocukluğumda bu idare lambasını hep görür gibi olurdum.

(*Düşün*, 1985, sayı 13)

da şöyle uzaktan baktığımda birtakım aksaklıkları görmeğe başlamıştım. Bunlar öyle 15, 20 senelik, 40 senelik emekle bağdaşmayan aksaklıklardı. Birkaç örnek vermekle yetineceğim:

En güzel şiirlerinden biri sayılan *Itri*'de şöyle bir dizeyle karşılaşıyoruz:

O şafak vaktinin cihangîri

Buradaki *fak vak* sesini, Yahya Kemal hayranları bile ördek *vakvak*'larına benzetmişlerdi. Bu *fakvak*'ı da, *tünten*'in yanına koyabiliriz.

Ölümü, "meçhule giden bir geminin kalkışı"na benzeten *Sessiz Gemi* şiirinde:

Sallanmaz o kalkışta ne mendil, ne de bir kol

der. Gemi ve trenle giden yolculara *mendil* ya da *el sallanır*, kol sallanmaz; Türkçede böyle bir deyim yoktur. Öyleyse neden *kol* sallanmış? Çünkü, bir üstteki dizede, sözkonusu gemi için: ...*Sessizce alır yol* demiş. *Yol* sözcüğüne ayak (kafiye) düşürmek için... (Bu arada şu haberi de hatırlatayım: Bir postacı bu şiiri okuya okuya çıldırmış, Bakırköy akıl hastahanesine yollanmış.)

Böyle ayak hatırı için söylenmiş yersiz sözcüklere epey örnek bulabiliriz. Yine en güzel şiirlerinden biri diye gösterilen *Erenköyü'nde Bahar* şiiri şöyle başlar:

Cânan aramızda bir adındı

Çok çetrefil bir söyleyiş. Ozan, "Aramızda sana Canan adını vermiştik", "Aramızda seni Canan diye anardık" demek istiyor. Öyleyse o zoraki söyleyişin sebebi nedir? Bunun sebebi, biraz aşağıda kullandığı *kadındı* sözüne ayak düşürmek: *adındı, kadındı*...

(Bu "ayak" konusuna aşağıda ayrıca değineceğim.)

Etkilerden ve önyargılardan kurtuldukça, "15, 20 senelik emeğe" yakışmayan daha pek çok dize ile karşılaştım:

Yazdan kalan ne varsa "olurken haşır neşir"
(Sonbahar)

Hiç girmemiş hayâline tek gözlü "giyyotin"
(Altor Şehri)

"Hadsiz" yaşattı rûhuma bir gurbet akşamı
(Atik-valde'den İnen Sokakta)

("Ruhuma sonsuz bir gurbet akşamı yaşattı" demek istiyor.)

Ataç'ın bir gözlemi var. Der ki:

> "Yahya Kemal Bey... Güzel, pürüzsüz bir mısraın nasıl olması gerektiğini hepimizden iyi bilir; kendi yazdıklarında öyle kusurlar varsa görmez onları, yahut hoş görür; ama başkalarının mısralarında en ufacık çöplere dikkat eder, ortaya çıkarıverir... Kolay değildir insanın kendi yanlışlarını görmesi."
>
> (*Okuruma Mektuplar*, 1958, s.133)

Gerçekten de öyle... Başkalarında eleştirdiği ne varsa, onların hepsini kendisi de yapmıştır. Sözgelimi, Edebiyat-ı Cedide yazar ve ozanlarını "Garb'a özenmekle" suçlamıştır. Bir görüşmede:

"...Cenap ve Fikret'te Frenk edası vardır."
(Sermet Sami Uysal, Yahya Kemal'le Sohbetler, 1959)

der; sonra kalkar, Fransızcaya benzer cümleler kurar:

Sizi dün bekledim o yollarda
Ki gezindikti bir zaman karda...
(Güftesiz Beste)

Bir mektubunda, "istiâreleriyle ünlü" Cenap Şahabettin'in çok yapmacıklı bir beytine değinir:

O handeler ki birer pembe bûse olmak için Leb-i muhabbete karşı duâ eder gibidir.

Bu beyti, çok haklı olarak, yerer. (*Yücel*, 1941, sayı 72). Ama kendisi de aynı yolda birtakım çıtkırıldım dizeler yazar:

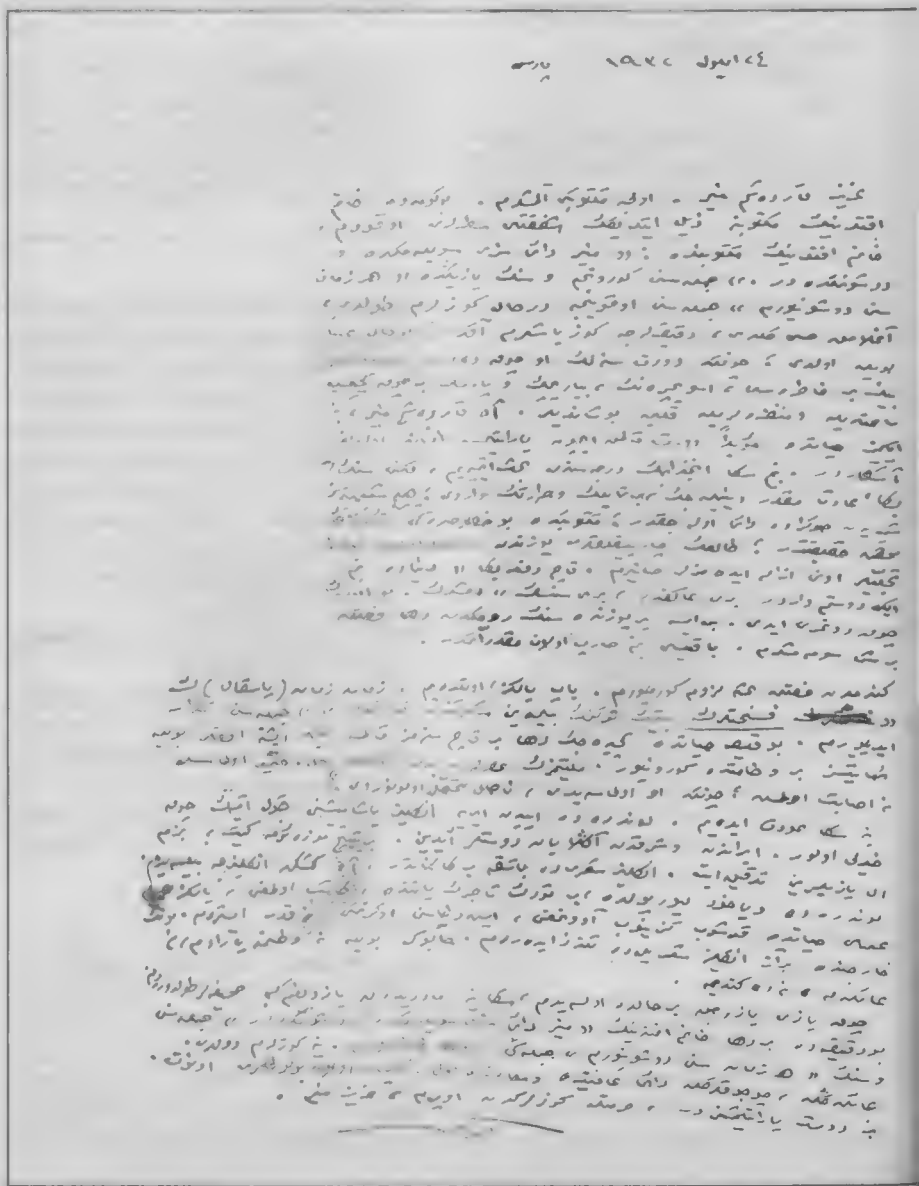

Aşkın dudaklarında kalan güllerin teri.
(Karnaval ve Dönüş)
Adalar'dan gelen o mektupta
Oradan, bir sihirli râyiha var;
İşveler sezdiren bir üslûpta...
(Eski Mektup)

"Sihirli râyiha", "İşveler sezdiren bir üslûp"... (Bu örneği de Ataç göstermişti.)

Bir konuşmasında der ki:

> "Fikret, Mınakyan ve tatlısu Frenklerinin tesirindedir. (...) *Balıkçılar*'da *Bugün açız evlâtlarım* der; bu, Levanten'dir; Mınakyan üslûbudur."
> (Uysal, *age.*, s. 56, 83)

Bir süre sonra, bir rubaisine şöyle başlar:

Şehzâdeyi hapseyledi zâlim pederi

Bu "zâlim pederi", su katılmamış bir Mınakyan ağzıdır.

Kafiye adlı makalesinde, Abdülhak Hâmit'in aşırı düşkünlük gösterdiği *ber-dâr / haberdâr; apansız / yapan siz; saltanat / kalkan at* gibi iki-üç boğumlu ayakların "pek çirkin" olduğunu belirtmiş, fakat aynı yolda ayakları kendisi de bol bol kullanmıştır:

Tâ derindendi gelen "hıçkırığı"
Kalbinin vardı derin bir "kırığı".
(Nazar)

Madrid'de kahvehâneyi gördüm ki
"havradır",
Bir yerdeyiz ki söz denilen şey
"palavradır".
(Madrid'de Kahvehâne)

Kimlersiniz? Ya bağrı "yanık"
kimselersiniz!
Yahut da her sabah "uyanık"
kimselersiniz!
(Üsküdar'ın Dost Işıkları)

Rum vezir eski manastırda ederken
"secde"
Kalbi çok dolduran îman ile gelmiş
"vecde".
(Koca Mustâpaşa)

Bu örnekleri çoğaltabiliriz.

Görüyorsunuz, şiirlerin içeriği üzerinde durmadım. Sadece dil, biçim, edâ, dilbilgisi kuralları, cümlelerin kuruluşları gibi konular üzerinde durdum. Farkındayım, bu, biraz da Muallim Naci'nin "sözcük eleştirisi" diye adlandırılan yöntemine benzedi. Ama ne yapalım ki, Mallarmé'nin dediği gibi, "şiir, sözcüklerle yazılır".

Ayak konusunda, son olarak, bir de şu örneği görelim:

Güneş altın denizden "alçalıyor"
Gene milyonla gizli parmaklar
Son hazin marşı durmadan "çalıyor"
Şimdi sâhil boyunca Maltepe'yi
Köpüren mavi dalgalar "yalıyor"
(Maltepe)

Dizelerinin "her kelimesi üzerinde titiz bir zevkle uğraştığı", "harflerin noktalarına kadar üzerlerinde çalıştığı" söylenen bir ozan, böyle dizeleri nasıl yazar? Bunun suçunu, çevresinin tutumunda aramak gerekir.

Abdülhak Hâmit'in çağdaşları, onu:

> "Şair-i âzam" (Süleyman Nazif)
> "Dâhî-i âzam" (Tevfik Fikret)
> "Sesinde bile dehâ var"
> (Yakup Kadri)
> "Shakespeare, Abdülhak Hâmit'e bazen yaklaşıyor"
> (Celâl Nuri)

gibi sözlerle öylesine pohpohladılar ki, ozan, ağzından çıkan her sözün "dâhiyâne" olduğu kanısına vardı. Şu dizeleri Hâmit yazmıştır:

Sevdim seni cân ü dilden işte,
Olsan ne var Eşber'e enişte?
(Eşber)

Lâkin yeriniz olur kovuklar
Komşuysa kümesteki tavuklar.
(Makber)

Çevresi, Yahya Kemal'i de işte bu duruma düşürdü.

Kendisiyle bir gazete için yapılan bir görüşme yazısı şöyle başlıyor:

"Dev şair diyor ki,

---

24 Eylül 1932
Paris

Aziz kardeşim Münir,

Evvelce mektubunu almıştım. Bugün de Hanımefendinin mektubuna zeyl ettiğin şefkatli satırlarını okudum. Hanımefendinin mektubunda: "Münir daima sizi söylemekte ve düşünmektedir" cümlesini görünce ve senin yazında "Her zaman seni düşünüyorum" cümlesini okuyunca derhal gözlerim doldu, ağlamak hissi geldi, dakikalarca gözyaşlarım aktı; bu hal aynen böyle oldu; çünkü dört senelik o çok derin dostluğumuzun binbir hatırası, İsviçre'nin, Biarritz'in ve Paris'in birçok (...) saatlerile ve manzaralarile kalbime boşandılar. Ah kardeşim Münir, biz ikimiz hayatta müebbeden dost kalmak için yaradılmış insanlar olduğumuz aşikârdır. Benim sana incizabının derecesinden bahsetmeyeyim, lâkin senin de bana, adetâ mukadder denilecek bir temayülün ve hararetin vardı. Hiç şüphesiz şimdiden sonra da daima olacaktır; mektubunda bu hususdaki teminatın muhakkak hakikattir. Talihin çarpıklıkları yüzünden hasıl olmuş muvakkat tecelliler onu izale edemezler sanırım. Kaç defa bana "Dünyada benim iki dostum vardır, biri Akif'dir, biri sensin" demiştin. Bu ifaden çok doğru idi. Ben ise yeryüzünde senin ruhundan daha fazla bir şey sevmemiştim. Bâkisi benim sarp olan mukadderatımdır.

Kendimden fazla bahse lüzum görmüyorum. Yapyalnız oteldeyim. Zaman zaman (Pascal)'ın "(...) bitmek tükenmek bilmeyen sükûtundan korkuyorum" cümlesini tekrar ediyorum. Bu kısa hayatta geçirecek daha birkaç senemiz kalmış iken işte ufuklar böyle nihayetsiz bir vahamette görünüyor. Milliyetimizin asırlardan beri tevekkülle hal ve hamur olması ne isabet olmuş, çünkü o olmasaydı nasıl tahammül olunurdu?

Yine sana avdet edeyim. Londra'da iyiden iyiye İngiliz yaşayışını kabul etmen çok hayırlı olur. İran'dan ve Şark'dan anlayan dostlar edin. British Museum'a git; bizim el yazılarını tetkik et. İngiliz şiiri de başka bir kâinattır. Ah, keşke İngilizce bilseydim. Londra'da ve yahut Liverpool'da bir Türk tacirin yanında kâtip olmayı, yalnız amelî hayatta koşup gezinip avunmayı, iş dünyasını öğrenmeyi ne kadar isterdim. Bunun haricinde biraz İngiliz şiirile de telezzüz ederdim. Halbuki böyle ne vatanıma yaradım, ne aileme, ne de kendime.

Çok yazı yazacak bir halde olsaydım sana yine Madrid'den yazdığım gibi sahifeler doldururdum. Bu dakikada bir daha Hanımefendinin, "Münir daima sizi söylemekte ve düşünmektedir" cümlesini ve senin "Her zaman seni düşünüyorum" cümleni bir daha hatırladım. Yine gözlerim doldu. Ailenle, çocuklarınla daima afiyette ve saadette ol. Geçmiş olan bulutları unut. Biz dost yaratılmışızdır. Hörmetle gözlerinden öperim, aziz Münir.

Yahya Kemal

(Münir Ertegün'e yazılan bu mektup, kızı Selma Göksel'in koleksiyonundan alınmıştır.)

...Hulyasının beşiğinde, Boğaz'ın ninnisiyle uyuyan dehâ..."

(*Tan*, 3.10.1955)

Bir makalenin başlığı şöyle:

"Dünyanın büyük şairi"

(*Aile*, 1950)

Felsefe profesörü Mustafa Şekip Tunç, günün birinde ondan "Tanrı şair" diye söz etti.

O günlerde Cemal Nadir ile Zahir Güvemli, bu "Tanrı şair", "Şiir Tanrısı" sözleri üzerine birer karikatür çizdiler (1938).

Bu aşırı övgü, onda çevresini küçümseme ve yalnız kendini beğenme duygusunu doğurmuştur. Çeşitli konuşmalarında şöyle der:

"Fikret, Mınakyan ve tatlısu Frenklerinin tesirindedir."

"Halit Ziya hiçbir şey değildir. Eserlerinde Garb'a özenir."

"Mehmet Akif İslâm'ın ahlâk ve akaaidinin şairidir, İslâm'ın şiirinin şairi değildir."

"Ahmet Haşim 'poezi pür' tâbirini benden duydu, sembolist olmak sevdasına düştü."

"Sait Faik çok şişirildi... Kendisini tanırdım, cahilin biri idi."

"Ne kadar istedim genç şairlerin şiirlerini hazla okumayı... Fakat ortada benimkinden iyi şiir yok."

(Uysal, *age.*, s.21,28,49,83,103)

"...Bazı tenkidcilerin, kendisini vezinsiz, kafiyesiz şiirler yazan gençlerle kıyaslamalarından şikâyetçi idi.

— ... Ben sahici bir kemanı kutusundan çıkarmış çalıyorum. Onlarsa, ağızlarıyla gıy gıy gıy diyerek keman taklidi yapıyorlar. O halde nasıl mukayese edilebiliriz? Meselâ şu mısraa bak:

Geçti sandım mâh-ı nev âyîne-i billûrdan

Bir de şuna bak:

A benim vesikalı yârim!"

(Hilmi Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle Yahya Kemal*, c.II, 1955, s.50)

"— Hangi şairleri beğeniyorsunuz?

— Hiçbirini."

(*Tan*, 3.10.1955)

Bu yalnız kendini beğenen, kendi benliğinin içine gömülüp çevresine gözlerini kapayan, "hulyasının beşiğinde Boğaz'ın ninnisiyle uyuyan dehâ":

...Maltepe'yi
Köpüren mâvi dalgalar yalıyor

gibi dizeler yazma hakkını kazanır ister istemez...

Yahya Kemal bu mu? Değil elbette!.. Onun olumlu yanlarını belirten, belirtecek olan bütün yargılara katılıyorum. Neler söyleneceğini aşağı-yukarı kestirdiğim için, aynı şeyleri söylemek istemedim; bir sanatçıya her yanıyla bakmak, dengeyi sağlamak için olumsuz yanlarını da belirtmek gerektiğini vurgulamak istedim. Sözgelimi:

Hulyâ tepeler, hayâl ağaçlar...
Durgun suda dinlenen yamaçlar...
Mevsim sonu öyle bir zaman ki
Gaaib bir mûsikıydi sanki.

gibi olağanüstü güzel dizeler yazan bir ozan, sonra kalkıp da:

Sevdâlı yüzüşlerle, yunuslar
Yol gösteriyordu.

gibi dizeleri nasıl yazar diye şaşıyor insan. Kaldı ki, bunların sayısı pek az değil...

Daha önce verilen yargıları bir yana bırakmak, kendimizi onların etkisinden kurtarıp yeni baştan düşünmek... Bütün Türk edebiyatı bu yöntemle ele alınsa, belki de bambaşka sonuçlara varılacak, edebiyat tarihimizin yüzü değişecektir herhalde... Yalnız başkalarının yargılarından değil, kendi özel zevklerimizden de sıyrılmamız, kendi kendimize karşı da yabancılaşmamız gerekir. Sözgelimi ben, Yahya Kemal'in şu dizesini çok severim:

Cânanla meyle son günü ey mevt sendeyiz

Ama benim sevmem yeterli değil ki... *Cânan, mey, mevt* gibi ölü sözcüklerle örülmüş bir dizeyi bugün yaşatamayız.

Bütün bunlar birer varsayım! Yarına ne kalır, hiç kimse kestiremez. Bilici (kâhin) değilim, ama Yahya Kemal'den birkaç şiir, birkaç dize kalacağını umarım. Şu "birkaç" sözünü küçümsemeyelim. Büyük ozanların çoğundan ancak üç-beş şiir kalmıştır. Zamanında "şair-i a'zam" diye göklere çıkarılan koskoca Abdülhak Hâmit'ten bugüne ne kaldı? Kalanlar da ilerde ne olur? O da belli değil...

Gelecek yüzyılların yargısını bilemeyiz, ama Yahya Kemal'den, ilkgençliğimin anıları arasında silinmez yeri olan bu ozandan, benim çok sevdiğim birkaç şiirin ve beş-on dizenin kalmasını yürekten dilerim... Kendisi:

Cânanla meyle son günü ey mevt sendeyiz

demişse de, "mevt"e kolay kolay teslim olmayacağını umarım...

"güven denildiği zaman"

T.C. ZİRAAT BANKASI

"gücüne erişilmez"

KİTABİYAT

MEZARTAŞINDA SİMGELEŞEN İNANÇLAR

Burhan Oğuz
İstanbul-1983
128 sayfa-800 lira

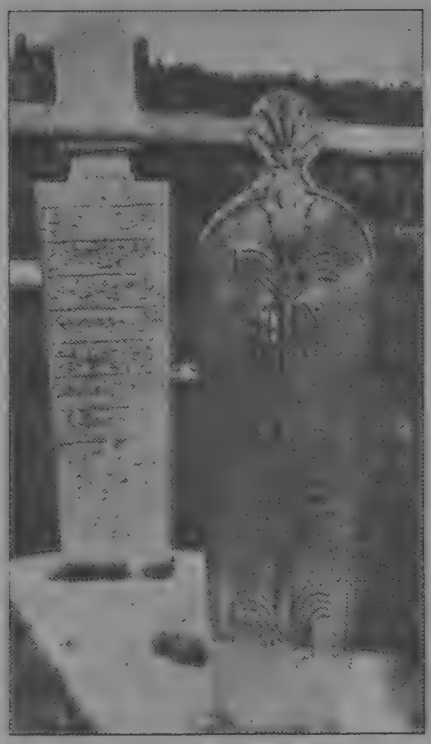

"Uçtu nihayet mürg-ü can"
Çünkü harab oldu kafes"
Sami Paşa

"Resimdeki mevlevî şeyhinin kabrindeki yatay taşın ortasındaki delik acab 'mürg-ü can'a 'kafes'ten açılmış bir kapı mı oluyor?"

Burhan Oğuz "küçük kitap" adını verdiği *Mezartaşında Simgeleşen İnançlar*'da kendi sorduğu bu soruyu Sami Paşa'nın başa aldığımız beyitinden hareketle şöyle cevaplıyor: "Ne garip ki bu 'kapı'lardan, dolmenlerin ara bölmelerinde de var."

Medeniyetlerin çakıştıkları ya da yakınlaştıkları yerlerde birbirleri üzerinde ne denli etkili olduklarına ve birbirleriyle nasıl bütünleştiklerine somut bir örnek teşkil eden *Mezartaşında Simgeleşen İnançlar*'ın başında, yazar, "yazıların etrafındaki çeşitli tezyînî unsura bugüne dek 'tezhip' gözüyle bakıldığı"na dikkatleri çekiyor. Kitap boyunca, bu unsurların neden ve nasıl "inceden inceye düşünülmüş ve yerleştirilmiş birer sembol olduğunu" irdeleyen Oğuz, ayrıca, Edirne hazirelerinin mezartaşlarının gösterdiği çeşitlilik ve zenginliğin nedenlerini de örneklerle izah ediyor.

...

Selimiye civarının tanzimi sözkonusu olduğunda "Edirne hazirelerinde bulunan mezar taşlarından bir açık hava müzesinin kurulması" teklif edilmiş, bir de proje hazırlanmıştı. Burhan Oğuz'un bu teklifi desteklemek amacıyla kaleme aldığı *Mezartaşında Simgeleşen İnançlar* o dönemde fotokopiyle çoğaltılmıştı. Eser sonradan, "açık hava müzesinin kurulması teklifi"nin de hazırlayıcısı olan Arınan Güran tarafından düzenlenerek kitap haline getirildi.

...

Oğuz'un kitabın girişinde de belirttiği gibi, tarihten günümüze gelen çeşitli eserleri doğru bir inceleme ve değerlendirmeye tâbi tutmak, "tarih boyutu içinde etkin olmuş temel evrensel âdet ve inançları ve bunları tarih boyutu içinde biçimleştirmiş simgeleri gözden geçirmeye" bağlı.

Neler bu "temel evrensel âdet ve inançlar?"

Neler "bunları tarih boyutu içinde birleştiren simgeler?"

Oğuz'un kitabında "temel evrensel âdet ve inançlar"a ilişkin olarak üzerinde en çok durulan örnek, tek tanrılı dinlerin bütün kitaplarında yer alan "tekvin-yaratılış" öyküsündeki Âdem'le Havva'nın cennetten kovuluşu ve bunu sembolize eden *hayat ağacı*. Oğuz'a göre hayat ağacı simgesi şu üç ana ögeden oluşuyor:

- Ölümsüz hayat-bilgi ögesi
- Hayat ağacını koruyan öge
- Hayat suyunu sunan öge

Mezartaşında Simgeleşen İnançlar'dan *ölümsüz hayat-bilgi ögesi*'nin farklı kültlerde servi, hurma, palmiye, nar gibi değişik ağaçlarla temsil edilirken; *hayat ağacını koruyan öge*'nin farklı kültlerde yılan, ejderha, arslan gibi değişik hayvan türleriyle temsil edilegeldiğini öğreniyoruz. Yine Oğuz'a göre hayat ağacı simgesini oluşturan üç ögeden üçüncüsü -*hayat suyunu sunan öge*- ise, mezar taşlarında dört biçimde sembolize ediliyor: Kuş, su asma ve ateş. *Mezartaşında Simgeleşen İnançlar*'da Burhan Oğuz, sözü edilen ögelerin hangi kültlerde hangi biçimlerde ve neden kullanılageldiğini bir hayli ayrıntılı olarak açıklıyor.

Sözkonusu olan mezartaşları bile olsa, insanlar, hayatın oluş nedeni olan doğurganlığı gözardı edemiyorlar. Hattâ tersine, öne çıkartıyorlar. İnsanların hayatında her zaman önemli bir yer tutan âdet ve inançların ana temalarından birisi de kuşkusuz doğurganlık, onu oluşturan dişil ve eril prensipler ve bu iki prensibin birleşmesi. Bu nedenle *Mezartaşında Simgeleyen İnançlar*'da dişil simgeler, eril simgeler ve mühr-ü süleyman üzerinde önemle duruluyor. Bu sembollerin hangi zamanlarda, hangi insan toplulukları tarafından, nasıl kullanıldığından, kısa ama doyurucu bir biçimde söz ediliyor.

Altmışüç fotoğraf ve resimle, pek çok desenin de yer aldığı bu küçük ama önemli kitap *İsis Yayıncılık*'tan edinilebilir.

Osman BALCIGİL

BEKİR FAHRİ İDİZ'İN "JÖNLER" ROMANININ YENİ BASKISI DOLAYISIYLA

Bekir Fahri, Hz. Atilla Özkırımlı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, 184 s., KDV dahil 500 TL.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde varlık-yokluk mücadelesinin bütün ağırlığıyla kendisini hissettirdiği bir iklimde, Batı kavramlarıyla düşünmeğe emekleyen yeni aydın zümresi hakkında kaleme alınan kitaplardan üç tanesi, bu zümrenin en yaygın damgasını isim olarak taşımaktadır: Jöntürk veya Jönler.

Bunlardan ilki bir tiyatro eseridir ve Meşrutiyetin ilânından sonra alelacele çırpıştırılıp yayınlanmış ve Osmanlı tiyatrosunda oynanmıştır (Tahsin Nahit-Ruhsan Nevvare, *Jöntürk*, İstanbul, A.Asodoryan Matbaası, 1325/1909, 80+6 s.). Eser günün havasına uygun Jöntürk medihkârlığından öteye fikri bir ağırlık taşımaz. Devrin benzeri metinlerinden tek farkı isminden ibarettir.

İkincisi ise Ahmet Midhat'ın yine aynı isimli romanıdır (Tercüman-ı Hakikat Matbaası, İstanbul, 1326/1910, 128 s.). Evlenme âdetleri bakımından dikkate değer bilgiler veren bu roman da, aynı tavırla yazılmış ve yazarı Meşrutiyetin ilk zamanlarında Jöntürkler hakkındaki umumî duyguları, roman ismi altında toplamaktan başka bir şey yapmamıştır.

Yeni harflerle ilk defa neşredilen *"Jönler"* isimli romanı ise yeni aydın tipinin ortaya çıkış tarihine ışık tutan ve diğer ikisinden farklı olarak bir Jöntürk'ün kaleminden çıkan ilk kitap olması dolayısıyla dikkate değer buluyoruz. Ancak kitabı baskıya hazırlayan Atilla Özkırımlı'nın "Sunu" başlığı altında sunduğu bir kısım kanaat ve görüşleriyle notlarında eksik, yanlış ve isabetsiz bulduğumuz bazı hususları ifade edersek, kitabın daha iyi anlaşılmasına ve değerlendirilmesine mütevazi bir katkımız olabilir düşüncesindeyiz.

Sonunda, "Unutulmuş bir romancıdır Bekir Fahri. Önemsenmemiştir. Öylesine önemsenmemiştir ki, edebiyat tarihlerinde yer alan toplu değerlendirmelerde bile adı geçmez" hükmü yumuşaklıktan biraz uzaktır ve ihtiyatla karşılanması gereken bir ifadedir.

Meselâ elimizin altında bulunan müracaat eserlerinden birinde, Cevdet Kudret'ten naklen kısa bir madde halinde yazarın biyografisi (Ziya Bakırcıoğlu, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1977, Cilt I, s.381) ve romanının ise yine aynı yazardan naklen iki yerde özeti verilmektedir; (1-Behçet Necatigil, *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, İstanbul, Varlık Yayınları, 1979, s.249-250; 2-*Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Cilt V, s.56-57).

Yazar hakkında bilgi veren Cevdet Kudret, onun Mekteb-i Mülkiye'de okuduğunu yazdıktan sonra yapması gereken tek şeyi yapmadığı, yani Ali Çankaya'nın eserine ("Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte" *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ankara, Mars Matbaası, 1968-1969, Cilt III, s.731) bakmadığı için, kitabının üçüncü baskısını eksik bilgi ile yaptırmıştır (*Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman*, 1859-1959, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1971, Cilt I, s.372-383). Bu kitaba dayanarak bilgi verenler de, Cevdet Kudret'in sâdık birer hayrü'l-halefi olmaktan öteye gidememişlerdir.

Bekir Fahri İdiz'in Ali Çankaya tarafından tespit edilen hayat hikâyesi şöyle nakledilebilir: 1876'da Midilli'de doğan yazarımız Emin Efendi ile Asiye Hanım'ın oğludur. Rüşdiye'yi burada, İdâdî'yi Şam'da okuduktan sonra 1897 Ağustosu'nda Mülkiye'den mezun oldu. Eylülde Cezâir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti Maiyet Memurluğu'na, Nisan 1900'de Bayındır Kaymakamlığı'na tayin edildi. Bu esnada İttihat Terakki Cemiyeti mensupları hakkında yürütülen tevkifattan ötürü, kendi de bu cemiyetten olduğu için, önce Atina'ya, buradan da Paris'e kaçtı. Paris'te Jöntürklerin yayın faaliyetlerine katıldı. Bu sırada gıyaben müebbed kalebendliğe mahkûm edilmişti. 1904'te Mısır'a geçerek Hidiviyet Sarayı'nda bir müddet prenslere hususî hocalık yaptı ve Meşrutiyetin ilânı üzerine İstanbul'a döndü. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faal mensuplarından biri olmasına rağmen bir müddet sonra, hem cemiyetten ve hem de siyasî hayattan ayrılmak yolunu tercih etti. Bilemediğimiz bir sebeple Mütarekede Mısır'a kaçtıysa da, Zaferden sonra yine İstanbul'a dönerek yakın arkadaşı Yunus Nadi'nin *Cumhuriyet* gazetesinde yazılar yazdı ve bazı azınlık okullarında tarih ve Türkçe öğretmenliğinde bulundu. 1930'dan sonra İstanbul'da liselerde tarih, coğrafya ve felsefe öğretmenliği yapan Bekir Fahri, 1938'de bu şehirde âhirete göçtü. 1924'te Emine Nimet Hanım'la yaptığı evlilikten, Emin İdiz isimli bir oğlu dünyaya gelmiştir.

İntihar isimli bir tiyatro eseri de yazdığı, şiir ve musiki ile uğraştığı bilinmektedir. Fransızcayı çok iyi konuştuğu, Arapça ve Rumcaya âşina olduğu, yine Ali Çankaya tarafından, nakledilmektedir.

★

Romanda adı geçen (s.29) bazı Jöntürk neşriyatının tam künyelerini de vermek mümkündür:

1- *İmamet ve Hilâfet Risâlesi*, Kahire, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Matbaası, 1316, 48 s.

2- Sâbir, *Muhtasar İngiltere Tarih-i İnkılâbı*, Kahire, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Matbaası, 1316, 51 s.

3- Tunalı Hilmi, *Makedonya, Mâzi-Hâl-İstikbâl*, Kahire, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Matbaası, 1316, 47 s.

4- *Nasfet* ismiyle geçen kitap ise Hoca Mehmed Kadri Nâsih'ın *İstinsaf* (Mısır, Ez-Zeria ilâ Mehâsini ş-Şeria Matbaası, 1315, 132 s.) isimli kitabı olsa gerektir. *Tüzük* ise Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Nizamnâmesi adı altında basılan, baskı yeri ve tarihi bulunmayan Arapça-Türkçe 30 sahifelik risâle olabilir.

Giyom Tel isimli kitabın Abdullah Cevdet tarafından Schiller'den tercüme edilip bastırıldığını (Typo-lith. A.Gostagliola, Mısır-Kahire, 1314, 165 s.) biliyoruz. Hâkim zümreye karşı başkaldıran Giyom Tel'in Jönlerimizin alâka duydukları, hattâ özendikleri bir halk kahramanı olduğunu da yeri gelmişken belirtelim.

★

Dipnotlarda bizi rahatsız eden isabetsiz bir karşılık ise "Hidiv'in, Mısır Valisinin unvanı" olarak açıklanmasıdır. Bu durumda Mısır valisinin bir başka Osmanlı valisi, meselâ bir Kastamonu valisiyle farklılık gösterip göstermediği sorusu akla geliyor. Gerçi bu karşılık, "İlm-i Kelâm"ı, "Söz söyleme san'atı" şeklinde vuzuha kavuşturma (Midhat Cemal Kuntay, Önsöz: Rauf Mutluay, *Üç İstanbul*, İstanbul, Sander Yayınları, 1976, s.183) denemesiyle kıyaslanacak bir derecede değilse de, bize göre yine de acelecilik hissi uyandırmaktadır.

★

Açıklamalardan 30 numaralı notta, Ahmet Bedevi, Kur'an'dan (*İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, İstanbul, 1948, s.128-129) aktarılan bilgiler de yan-

lış olsa gerektir. İshak Sükûtî'nin Tunalı Hilmi'ye yazdığı mektubunda (mektup, bu kitaptan başka Kur'an'ın bir kitabında daha yayınlanmıştır: *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele,* İstanbul, Baha Matbaası, 1956, s.220-222; aynı kitap 2. baskı, İstanbul, Çeltüt Matbaası, 1959, s.245-246) zikrettiği Münif ismine Mülkiyelileri yakından tanımayan Kuran'ın getirdiği açıklamalar, iki Münif'i birbirine karıştırmaktadır. Ali Münif Yeğena (1874--1966) hakkında yeterli bilgilere sahip olduğumuz (Çankaya, a.g.e. Cilt III, s.628--629; Taha Toros, "Ali Münif Bey'in Hatıraları", *Hayat Tarih Mecmuası,* İstanbul, 1969, Cilt II, sayı 8, s.4-11) ilk Jöntürklerdendir. Sonraları ise idarecilik, nâzırlık ve mebusluk yapmıştır. Bilebildiğimiz kadarıyla Mısır'a gitmiş olması sözkonusu değildir ve Akdeniz'de gidebildiği son nokta, İngilizler sayesinde, Malta Adası olmuştur.

Ali Münif'in "Hemşehrim, sınıf arkadaşım ve adaşım" dediği Münif ise Jöntürk faaliyetlerinden ötürü Mülkiye'yi bitiremeyen ve *Jönler*'de Avni ismiyle ifade edilen bir başka Münif'tir.

Ali Münif Yeğena'nın bildirdiğine göre (Toros, a.g.m., s.9-10) "tarikat ışığı altında istibdad mücadelesine katılanlardan" biri olmuş, "İsviçre'ye kaçarak, orada yıllarca hürriyet akidesi uğrunda" çalışmıştır. *Hâle, Valdem, Vatan ve Şeref* isimli kitaplarından elimizde ancak sonuncusunun künyesi bulunmaktadır (Tarsus, Tarsus Matbaası, 1331/1915, 84 s.).

1931'de Tarsus'da vefat eden Münif'in mezar kitabesi de kendisine aittir: "Burada Allah'ın en bed kullarından Tarsusîzâde Münif yatıyor." Ali Münif onun çıkardığı gazeteler hakkında bilgi vermemektedir.

Bu romanın, bahsettiğimiz hususlara rağmen, birer hürriyet kahramanı olarak değil, birer beşer olarak Jöntürkleri tanıma yolunda, vazgeçilemeyecek temel kaynaklardan biri olduğunu, hele son zamanlarda hakkında çalakalem kitaplar yazılan ve benzerleri bugün de aramızda dolaşan dünkü aydınlarımızı anlatan canlı sahneleri dolayısıyla ısrarla üzerinde durulacak bir vesika değerinde bulunduğunu ifade etmek isteriz.

Romanın kitaplıklarımıza girmesine vesile olan Atilla Özkırımlı ile İletişim Yayınları'nın benzeri kitaplara da aynı şekilde âlâka göstereceklerini tahmin ve temenni ederiz.

Ali TEKİNCİ

RESNELİ NİYAZİ, BALKANLAR'DA BİR GERİLLACI

Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Bey'in Anıları, (Bugünkü dile çeviren: İhsan Ilgar), Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1975.

"Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Bey'in Anıları" Meşrutiyetin İlânından hemen sonra, 1908 yılının Eylül ayında *Hâtırat-ı Niyazi* adı ile yayınlanmıştı. Meşrutiyet inkılâbının heyecanı içinde dönemin en çok satan ve heyecanla okunan yayınları arasında yer bulduğu tahmin edilebilir. Hele buna bir de kitabın yarı-resmî özelliği eklenirse (anılar İttihat ve Terakki Cemiyeti Manastır Merkezi tarafından incelenmiş, doğruluğu ve uygunluğu 20/21 Eylül 1908 tarihinde onaylanmıştır),* bu spekülatif düşüncenin doğruluk payı daha da artmış olur.

Niyazi Bey anılarına yazdığı önsözde, Osmanlı tarihinin özellikle çöküş dönemini son derece basit ve yüzeysel bir görüşle "tahlil" etmektedir. Bu "tahlil" denemesi, aslında Niyazi Bey'in dar, sınırlı ve yüzeysel dünya görüşünü ortaya koymaktadır. Kitabın daha sonraki sayfalarında da bu saptamayı doğrulayacak fikir malzemesi bulmak mümkündür.

Daha ilk sayfalarda, kitabın yalnız bir anı kitabı olmadığı anlaşılmaktadır. Öyle görülmektedir ki, Niyazi Bey anılarını sadece tarihe katkı olsun diye yazmamıştır. Hatta tam tersine, kitap her şeyden önce bir polemik kitabıdır ve bir "dava"nın savunulmasını amaçlamaktadır. Niyazi Bey'in savunduğu "dava" ise 1908 Meşrutiyet İnkılâbı'nın -içeride ve dışarıda iddia edildiği gibi- dar bir grup tarafından değil de, bizzat "halk/millet" tarafından başarılmış olduğudur. Anıların değişik kısımlarında "dava"sını kanıtlamak üzere, Niyazi Bey kendi anılarını öne almak yerine, halkın/milletin hürriyet mücadelesini anlatmayı tercih etmektedir.

Dönemin koşulları gereğince İttihat ve Terakki Cemiyeti hakkında doğru dürüst bir bilgi verilmekten kaçınılmış, Cemiyetin gizli faaliyetlerinden (hemen hemen) hiç söz edilmemiş ve hatta bazı konularda (İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin muhtemelen bilerek onayladığı biçimiyle) yanlış bilgiler verilmiştir.

Bütün bunların ışığında, anıların aslında propaganda niteliğinde olduğunu belirtmek hiçbir biçimde abartma sayılamaz.

Niyazi Bey'in iyi bir yazar olmadığı açık, hatta kötü bir yazar olduğu dahi söylenebilir; ancak bu saptamada, kitabın yeni harflere ve Türkçeye "çevrilmesi"nin ne ölçüde rol oynadığını belirtmek bir hayli zor, çünkü günümüz diline çevrilmesi sırasında kitapta birçok yanlış, anlaşılmaz ve kötü kurulmuş cümlelere yer verilmiş; bu, okumayı güçleştirdiği gibi, kitabı sıkıcı bir hale de getiriyor.

Anıların değişik yerlerinde (ve özellikle de sonlarında) yer alan bölgelerin (gerek Niyazi Bey'in yayınladığı mesaj ve tamimler, gerek İttihat ve Terakki Cemiyeti Manastır Merkezi'nin Niyazi Bey ile olan yazışmaları ve gerekse de mahallî yönetimin/yöneticilerin Saray ile olan yazışmaları) orijinallerinin metinde yer almamış olması da bir eksiklik olarak görülmektedir.

Niyazi Bey, anılarında öğrencilik günlerinden ve ordu hayatından da söz etmekteyse de, kitabın asıl geniş kısmı, Niyazi Bey'in Resne'de 3 Temmuz günü dağa çıkışı ile başlayan ve 23 Temmuz'da Meşrutiyetin İlânına dek üç hafta süren ayaklanma günlerine ayrılmıştır. Bununla birlikte, anılarda bazı noktalar karanlıkta kalmış ya da sadece kısmen aydınlanmıştır. Ancak anıların tamamından bazı ipuçları yakalamak da mümkündür.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, ayaklanmanın hemen öncesinde Rumeli'de artan otorite ve prestiji ile artık gizlilik koşullarına pek de önem vermiyor gibi görünmektedir. Her ne kadar Niyazi Bey inkılâpta halkın/milletin rolünü vurgulamak istemekteyse de, devamlı olarak (gizli) İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden ve onun kahraman fedailerinden söz etmektedir. Zaten Niyazi Bey'in askerî gücünü oluşturan "Resne Millî Taburu" ayaklanma süresince hükûmet birlikleri ile hiçbir silâhlı çatışmaya girmemiş, sadece egemenlik kurduğu bölgede (adeta) bir propaganda gezisi yapmakla yetinmiştir. Niyazi Bey'in askerleri ile her gittiği yerleşim biriminde, halkın (genellikle de topluca) törenle Cemiyete katılması ise daha çok mahallî önderlerin talimatı ile olmakta ve katılmalar sözkonusu mahallî önderlerle halkın o sırada güçlünün yanında olmak istemelerinden kaynaklanmış gibi görün-

mektedir. Kitaptan anlaşıldığı kadarı ile halk bu çatışmada seyirci gibidir; isyancılarla hükümet güçleri arasında sıkışıp kalmıştır. Niyazi Bey'in bu sırada yayınladığı bildirilerde ve yaptığı konuşmalarda vurguladığı konu, ülkenin toprak bütünlüğünün korunması sorunudur. Ondan öteye siyasal sorunların çözümü için getirilen öneriler (adalet, eşitlik, anayasa, hürriyet gibi edebî sözcüklerin dışında) derin bir kavrayıştan tamamen yoksundur. Niyazi Bey, siyasal mücadele sorununu basitçe, kötüler-hırsızlar-korkaklarla, iyiler-dürüstler-şereflîler arasında bir mücadele olarak görmektedir.

Önemli bir nokta da, Niyazi Bey'in Reval'den hemen sonra alelacele ayaklanmaya karar vermesi ve yine alelacele asker toplayarak dağa çıkmasıdır. Niyazi Bey'in "Millî Taburu"nda hiçbir asker nereye ve niçin gittiğini bilmeden, komutanlarının emri üzerine harekete geçmiştir (Niyazi Bey ancak bir süre sonra askerlerine eylemin gerçek nedenlerini ve hedeflerini açıklayacaktır).

Bu noktada Niyazi Bey'in eyleminin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nce ne ölçüde bilindiği karanlıkta kalmaktadır. Her ne kadar Niyazi Bey 1894 yılından sonraki bir tarihte bir gizli örgüte (İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne) katıldığını ve Resne Komutanlığı'na Cemiyet tarafından atanmasının sağlandığını ve eylemine kendisinin karar verdiğini ve bunu Cemiyete duyurduğunu ve onayını aldığını anlatmakta ise de; İttihat ve Terakki Cemiyeti Manastır Merkezi ile Niyazi Bey arasındaki yazışmalar bu konuda kesin bir fikir edinmeyi zorlaştırmaktadır. Çünkü Niyazi Bey ile Cemiyet arasındaki yazışmalarda, Niyazi Bey ne yaptığını, ne yapmakta olduğunu ve ne yapacağını, kısaca amacını anlatmaya çalışmakta, Cemiyete bağlılığını bildirmekte ve ona hizmetini sunmaktadır.

Öte yandan da, Niyazi Bey genellikle Cemiyetin talimatları doğrultusunda hareket etmektedir. Eylemin plânlanması yönünde bir eşgüdüm çabası sözkonusu yazışmalarda görülmektedir.

Diğer yandan, Niyazi Bey'in anılarından eylemin plânlanmış olmadığı izlenimi edinilmektedir. Bu konuda bir bağlantısızlık, tesadüfîlik ve örgütsüzlük egemendir. Zaman zaman Cemiyet ile Niyazi Bey arasındaki fikir uyuşmazlıkları kendini göstermektedir. Niyazi Bey için (açıkça görülmektedir ki), ülkenin parçalanmasının önlenmesi diğer bütün siyasal sorunların önüne geçmiştir. Ancak Osmanlıcı ideolojide ve bu ideoloji paralelindeki uygulamalarda, azınlık haklarına saygıda ve riayette, Cemiyet Niyazi Bey'e göre daha titizlik göstermektedir.

Cemiyetin eylemin Avrupa basınında çıkacak yazılarla desteklenmesine verdiği önem ise (abartılmış derecede) yüksek ve bir hayli şaşırtıcıdır. Herhalde Cemiyet bunun Saray üzerinde önemli bir baskı aracı olacağını düşünmüş olmalıdır. Bu nedenle Avrupa basınına haber yollamak ve basını takip etmek konuları yazışmaların bir kısmını oluşturmaktadır.

Niyazi Bey'in eylemi sırasında Sarayın aczi ve kararsızlığı da hemen dikkati çekmektedir. Sarayın tavrı sert değildir ve eylemi -mahalli yöneticilerin uyarılarına karşın- ciddiye almamış gibi görünmektedir.

Niyazi Bey'in anıları 23 Temmuz günü Manastır'da Meşrutiyetin İlânı ile sona ermektedir.

Anıların en ilginç yönünün, bildiriler, mesajlar ve yazışmalardan oluşan belgeler kısmı olduğu rahatça söylenebilir.

Hazırlayan Cemil KOÇAK

* İttihat ve Terakki Cemiyeti, Cemiyet üyelerinin Cemiyete ve inkılâba ilişkin yayın yapamayacaklarını, ancak Cemiyetin kendisine ve inkılâp tarihine ilişkin resmî yayında bulunacağını kararlaştırmıştı. Ancak bu tür bir resmî yayın gerçekleşmemiştir. Bu açıdan bakıldığında, Niyazi Bey'in anıları Cemiyetin onayını aldığı için (bir bakıma) yarı-resmî nitelikte sayılabilir.

RUMELİ'DE NİYAZİ BEYİN İLK NUTKU

ve Ordunun suret-i tahlifi (and içmesi)

Kahraman-ı Hürriyet Niyazi Bey

Ahmet Sami

mühürsüz nüshalar sahtedir

[3]

Fatih-i kale-yi hürriyet, timsal-i celâdet ve hamiyet Niyazi Beyefendinin Resne'de asker ve zabitana

İlk nutku

Vatandaşlar!

Otuz bir senedir mukaddes bünye-yi milleti hain bir kurt gibi kemiren, idare-yi hâzıranın alçak, alçak olduğu için elbet korkak olması lâzım gelen, bir sürü taraftarları önünde millet, âciz bir kadın gibi cebin ve müteredditd kaldı. Otuz bir senedir fazilet ve hürriyet yerde süründü. Zulüm ve ihanet bir iklîl-i mefharet [övünç tacı] gibi ümmetin başından taştı çünkü: evet, çünkü biz hıyanetin silâh-ı gadrini kendi ellerimizle biledik, sükûnetimizle, kabulümüzle, meskenetimizle, bu gün, kadrbülent hürriyeti bilen milletlerde kadınların bile kabul edemeyeceği, tenezzül edemeyeceği biraci ve zilletle biz bu istibdadı besledik ve büyüttük. İşte bugün namusumuzu ayaklar altında şanve tarih-i ecdadımızı bir paçavra gibi dünyanın en zar-ı tezyif ve tahkiri [küçümseyici ve aşağılayıcı bakışları] önünde hakir ve zelil

[4]

bırakan o zulmün tesiri, o cellâdın hıyanetidir. Binaenaleyh bu kadar zamandan beridir, hukuk-u insa- niyyemizin sine-i masumiyeti üzerine bir kâbus-u hıyanet gibi çöken bir heyülay-ı mezalimin ihatai mel'unesine fikirlerimizin mukaddes cevelan hürriyetine [demir duvarlar] çeken anıele-yi hıyanetin [hıyanet işçisinin] kanıran yırtıcı tırnaklarına, kulaklarımızı yırtan zincir seslerine, vicdanlarımızı tazyik-i hunini altına alan katil pençelerine, evet bütün bunlara ebediyen hitam verilecek zaman geldi. Öyle ise bir kere düşünelim, dün ne idik bugün ne olduk. Namus-u tarihimize her gün yeni bir karha-yı felâket [f.yarası] açan bu meş'um tarz-ı idare ile pek yakın bir zaman zarfında bilsek ne elim neticelerle, ne acı zarfında bilsek ne elim neticelerle, ne acı günlerle karşı karşıya bulunacağız. Bir zaman o parlak ve namütenahi kudret ve satvetini Viyana kapılarında, Hint denizlerinde i'lâ eden [yükselten] atalarımızın evlâdı olduğumuzu bir parça düşünsek, bir parça bilsek ki, bir zamanlar koca bir Bizans İmparatorluğunu kökünden koparıp atan, Avrupa'nın her köşesinden kabarıp gelen, milyonlarca düşmanlarımızın tufan-ı taarruzu önünde arslanlar

[5]

gibi çarpışan, ancak bir fikr-i adl ve celâdetle kınından çıkan kılıncı önünde bü-

tün müttefiklerini, bütün ittifaklarını parça parça yırtan muhterem ecdadımızın kanından vücuda geldiğimizi bir kere, ah bir kere insaf ile mülahâza etsek! Bugün geçirdiğimiz bu mel'un karanlık saatler içinde ne kadar şaşkın, ne kadar âciz ve alîl, ne kadar müdafaasız, ne kadar ittihatsız, hatta ne kadar yetim ve kimsesiz kaldığımızı bir kere bilmek istesek. Bir kere görmüş olsak ki, ne anaları dul, evlâtları öksüz, memleketleri fakir bırakan! zekâyı müdahin (dalkavuk), kuvveti cellâd ve hain, askerleri âlet-i zulüm ve şer, ahaliyi dilenci, memurlarını hırsız ve gâsıp menzilesine indiren: aileleri matem-i sefalete, erbab-ı namusu zindanlara, maşuka-yı hürriyeti zincirlere bağlayan, ecdadımızın kanları pahasına kazandıkları ve bugün bize mukaddes bir miras-ı namus ve celâdet olarak bıraktıkları memleketlerimizi, eyaletlerimizi en küçük bir heyecana bile meydan vermeksizin hırsızcasına, alçaklıkla çalıp ecanibe [yabancılara] teslim eden bu hükûmet-i hâzıranın denaetini [alçaklığını] hâlâ takdir edemedikse! Eğer şu otuz

[6]

milyondan ziyade olan millet-i Osmaniyenin hukuk-u mevruse-i [miras kalmış] milliyyesini böyle en denî [alçak] vasıtalarla kahr ve imha eden şu birkaç edebsizi, hükûmet-i hâzıranın büsbütün levs ve mel'anetini bir hamle-yi hamiyetle devirip kırmak bizce mümkün değilse! O zaman katiyen bilmeli ve hemen itiraf etmeliyiz ki, insan nam-ı mübecceline [yüce adına] lâyık adamlar değiliz! Eğer çoban sürüsünün, kuş yuvasının, insanlar vatanın hâmisi ise acaba biz buna lâyık olmak için şimdiye kadar ne yaptık? Elbette biliriz ki, vatanın geçirdiği bu kara günler bütün milletin namuskâr olan efrad-ı mazlumesi için de yüz karasıdır! Eğer vatanı biz düşünmez, yaralarını biz bağlamaz, onların istikbalini biz hazırlamaz isek, bilmeliyiz ki bunları düşünecek bir devletlû yoktur. O devletlûlar ki, yaldızlı kaşaneler içinde bütün milletin derin bir zulüm altında boğulan feryad-ı maz(l)umiyetle çare cuyana [bulmaya] koşmağa bedel, huzuzat-ı hayvaniyenin mülevves çirkab-ı sefaleti içinde köpekler gibi yalnız kendilerini düşünmekle imrar-ı hayat ediyorlar, bilmiyorlar hayır bilmiyorlar değil, daha doğrusu bilmek istemiyorlar ki, âlemde selâmet-i umumiyeye vakf-ı

[7]

hayat etmekten büyük vazife-i insaniye yoktur.

Vatandaşlar!

Bir zamanlar ma'reke-i [savaş meydanı] ecdad olan, Eflâk ve Buğdan'ları, o Tuna ve Balkanları, o Sırbistanları, o Bosna Hersek'leri, Tesalyaları, Kafkasyaları, Mısırları, Tunus'ları, Kıbrıs'ları, Girit'leri, vatanın bütün eczay-ı mukaddesesini düşmanlarımıza teslime bâdi [sebep] olan ve bugün Anadolu'yu Almanların ve Makedonya'yı düşmanlarımızın müstemlekesi haline koymak, velhasıl memleketin her tarafını düşman pençelerine teslim etmek isteyen esbabın en birincisi gariptir ki, vahdet-i kudsiyeye inanan bu milleti, rahmet-i ittihattan ayıran ahlâk-ı hodbinî olmuştur. Fakat artık yetişir artık bu acılar bu hakaretler, şu ayaklar altında ezilmeler yetişir. Vatan yaralı bir arslan gibi yerlerde çırpınır iken bütün vatandaşlarımızı ancak onun ekmeğiyle, ruhuyla, onun hayatlarıyla, onun namusuyla yaşayan kardeşlerimizi en derin bir uyku ile görmeğe bedel hepsini bir, hepsini beraber görmek ve milletin galebe-i ittihadı önünde zulüm zincirlerinin kırıldığını işitmek isteyelim, çalışalım.

[8]

Hattâ icap ederse bunun için seve seve ölelim, işte bugün kardeşlerimizin döktükleri hun-u şehadet karşısında zâlimler, hırsızlar acz-i makhuriyetlerini itiraf etmiş görünüyorlar Alçakların kuvvet-i merdane ve âdilane önünde meslekleri hile-i mezbuhanedir. Bugün Meclis-i Meb'usan içtimaa davet olundu. Bu milletteki feyiz ve hürriyetin itfasına [söndürülmesine] esas hazırlayacak bir hiledir. Kanun-u Esasinin tamamen tatbikiyle devam-ı mer'iyeti lâzımdır, hukuk-u hürriye-i şahsiyye, serbesti-i matbuat, zalemenin [zalimlerin] muhakemesini ve zindarlarda, menfalarda [sürgünlerde] çürüyen, mukaddes vatanımızdan mahrum edilen kardeşlerimizin ilân-ı hürriyeti, bunların daha hiçbirisi yoktur. Meclis-i Meb'usanın içtimaa davet olunduğu gün dahi reis-i karda [işbaşında] bulunanlar, alçaklar, hırsızlar, zâlim ve cahillerdir. Bu gün dahi etrafımız hafiyelerle muhattır [sarılıdır] Hürriyet-i mutlakaya taallûk eden hiçbir hak bahş olunmamıştır, 1293 senesinde dahi Meclis-i Meb'usan içtima etmiş ve sonra ilga olunmuştur. Bugünkü içtima dahi daha pek az gösterdiğimiz fedakârlıkların teskin ve tadili için kurulmuş

(9)

bir tuzaktır. Fakat yağma yok bugün millet bütün dünya milletlerine galebe ve tefavvuk edecek bir fedakârî-i cansiperane ile kanının son damlasına kadar uğraşmaya azmetmiştir. Cemiyetimiz yaldızlarla vaad-i vaîdlerle [yıldırmalarla] aldanmayacaktır. Bütün kazandığını bütün kazanacaklarını kendi kanıyla kazanmağa yemin etmiştir.

Muhterem arkadaşlar!

Artık bugün milet hukuk-u hürriyeti hayatının fevkinde bir kuvvetle telâkkiye hazır olduğuçün zulmün tesirine, bir zâlimin evhamına ehemmiyet verilecek zamanlar bütün bütün geçmiştir. Binaenaleyh kemal-i cesaretle bağırabiliriz ki yaşasın millet, yaşasın vatan, yaşasın istikbal. (Niyazi bey tarafından işbu nutk-u beliğin kıraatini müteakip teessüsü sırf Kanun-u Esasinin idamesine hâdim olan İttihat ve Terakki Cemiyet-i muhteremesine dehalet eden [sığınan] ordu işbu suretle tahlif olundular.) [Yemin ettirildiler] [Dahil-i Cemiyet olmak için usulen yemin etmeniz iktiza eder.]

"Söyleyeceklerimi harfiyen ve tamamen tekrar ediniz."

[10]

Dinim, vatanım, namusum üzerine yemin ederim ki esas maksadı vatan ve milletin tealisine, ve Osmanlıların ittihat ve terakkisine çalışmaktan ibaret olan bu cemiyetin dahil olduğum şu andan itibaren her türlü ahval ve kavaidine tatbik-i hareketle [davranış olarak uymakla] beraber millete hukuk-u hürriyeti bahş eden Kanun-u Esasinin tamamen tatbik ve devam-ı mer'iyetini gaye-yi maksat bilen cemiyetin kararlarını ve uhdeme tahmil ve tevdi edilecek olan vezaifi tamamen ifada tereddüt eylemeyeceğim, cemiyet efradından biri duçar-ı felâket olduğu takdirde kendisine ve ailesine vüs'am [gücüm] yettiği kadar nakden ve bedenen muavenette kusur etmeyeceğim, şayet bunca taahhüdat-ı dindarane ve namuskâraneye rağmen ihanet edecek olursam alçaklık edenlerin nerede bulunursa bulunsun takibine memur edilen zabıta-yı cemiyetin icra edeceği idam cezasına karşı şimdiden kanımı helâl ederim, vallahi ve billâhi.

Fiyatı 1 kuruştur
Bu kitabı her Osmanlının bir yadigar-ı kıymettar olarak saklamasını vecibeden addeyleriz.

İhtar-toptan satış için matbaaya müracaat.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA T.C.'NİN NAZİ ALMANYASI İLE EKONOMİK İLİŞKİLERİ

Almanya/Türkiye
Austland Verlag GmbH.
Berlin, 1941. 246 sayfa.

"Kitap" Türkçe olarak basılmış. Almanya-Türkiye arasındaki ticarî ilişkilerin gelişmesini belgelerle göstermeyi amaçlıyor. Öte yandan da, şimdiye dek geliştirilerek sürdürülen işbirliğinin daha da gelişmesine zemin hazırlıyor.

"Gerek ithalat ve gerekse ihracat bakımından Almanya senelerden beri Türkiye'nin ticaret şeriki olarak en başta gelmektedir. Almanya, Türkiye'nin tütün, hububat, pamuk, krom cevheri, zeytinyağı, kuru üzüm, fındık gibi ihracat maddelerine geniş mikyasda ihtiyacı olan bir memlekettir.

"Almanya müstahsil olarak da Türkiye'nin ihtiyaçlarını karşılamak hususunda diğer memleketlerden üstündür. Bu vaziyete 1932'den 1938'e kadar Almanya'nın Türkiye'ye yaptığı ihracat miktarının beş misli artması itiraz kabul etmez bir delildir."

"Önsöz"de Türkiye'nin kalkınmasındaki Almanya'nın rolü de şöyle belirtiliyor:

"Ananevî Türk-Alman dostluğuna istinaden, dâhi Kemal Atatürk'ün idaresi altında başlayan kalkınma savaşında Alman mütehassıslarının fikirlerinden istifade edildi. Türkiye'nin iktisadî kalkınmasında Almanya'nın hissesi çok mütenevvidir. Her sahada Alman ilim adamlarının, teknisyenlerinin ve iktisatçılarının çalışma izlerine tesadüf edilmektedir. Almanya, bilhassa hastalıkla mücadele ve yüksek tahsil sahalarında çok faideli işler görmüştür. Ankara ve diğer şehirlerdeki birçok binalar, Alman planlarına göre Alman inşaât şirketleri tarafından inşa edilmiştir. Seyrüsefer şebekeleri ekseriyetle Alman planlarına göre tanzim edilmiştir. Bu müşterek çalışma yalnız fikir sahasında kalmayıp, bizzat yapılan tesisat, Alman şirketleri veya Almanya'da tahsil etmiş mühendislerin idaresinde vücuda geldiği gibi, Alman makineleri de bu işlerde büyük hizmetler başarıyordu. Türk demiryolu şebekesinin büyük bir kısmı Alman mühendislerinin idaresinde vücuda geldiği gibi, raylar üzerinde Alman lokomotif ve vagonları seyrüsefer etmektedir.

Almanların Türkiye'ye başka hangi konularda yardımcı oldukları da şöyle belirtiliyor: "Türkiye Cumhuriyeti'nin kalkınma planlarındaki tesisatın inşasında, Almanya mühim mikyasda hissedardır. Bilhassa memleketin tabiî hammadde menbalarının tekâmülünde büyük yardımı olmuştur. Meselâ kömür, krom, bakır, manganez, demir ve kurşun ocaklarının açılmasında Alman sondaj makineleri ve ihzar makineleri iş başında bulunmaktadır."

Açılan maden ocaklarından çıkan ürünlerden kim yararlanıyor? Kimin için açılıyor bu ocaklar?

"Alman ziraat mütehassısları bizzat yerinde tecrübe ve tetkikat yapabilmek için kısmen senelerce Türkiye'de yaşamışlardır..." Bu nedenle, Türkiye'deki ziraatın kalkındığı ileri sürülüyor kitapta.

Türkiye'de Alman ekonomisinin etkenliği, şu cümleden daha nasıl kesin olarak ortaya konabilir? "Türkiye'nin her tarafında Alman makineleri çalışmakta, Alman otomobilleri seyrüsefer etmekte, Alman eczaları ve Alman eşyaları kullanılmaktadır."

Almanya'nın Türkiye'nin kalkınmasındaki payı (ekonomik, siyasal ve kültürel) büyük olarak gösteriliyor kitapta. "18/6/41'deki dostluk anlaşması ve 9/10/41'deki iktisadî anlaşmalar, Türk-Alman iktisadî münasebatına yeni bir çığır vadetmektedir." Bu dostluğun ürünleri daha sonraki yıllarda kendini daha belirgin olarak gösterecektir.

"Türk-Alman dostluğu arada müsait coğrafî, iktisadî ve siyasî bağların bulunması dolayısıyle, sağlam temellere dayanmaktadır."

"Önsöz"de yer alan bu girişten sonra, içindekiler de şöyle sıralanıyor:

"Teknik sahada müşterek çalışmanın Türk-Alman münasebatındaki ehemmiyeti", "Alman çelik ve demir inşaat sanayiinin Türkiye iktisadiyatı ile olan münasebatı", "Türkiye ve Alman makine endüstrisi", "Dünyaca tanınmış Solingen çelik mamûlâtı", "Alman döküm sanayii ve Türkiye ile olan münasebatı", "Yakın Şarkta Alman lokomotifleri", "Türkiye'de birçok Alman vagonları seyrüsefer etmektedir", "Türkiye'de yeni inşa-

Türkiyenin İthalâtı
milyon T. lirası olarak

	1936	1937	1938	1939
Yekûn	92,5	114,4	149,8	118,2
Almanya [1])	44,3	50,0	71,1	60,1
Amerika	9,0	17,3	15,7	11,7
İtalya	2,0	6,1	7,1	10,0
İngiltere	6,1	7,1	16,8	7,4
Rusya	5,0	7,1	5,9	3,5
Romanya	1,5	1,6	1,7	2,3
Fransa	2,3	1,2	2,0	2,2

Türkiyenin İhracatı
milyon T. lirası olarak

	1936	1937	1938	1939
Yekûn	117,7	138,0	144,9	127,4
Almanya [1])	61,5	53,2	62,2	47,5
Amerika	13,1	19,2	17,8	18,2
İtalya	4,3	7,3	14,6	12,8
İngiltere	6,4	9,8	4,9	7,3
Fransa	3,8	5,3	4,8	5,6
Rusya	4,0	6,5	5,1	4,0
Romanya	0,5	1,0	3,3	1,8

[1]) Avusturya dahil, fakat Bohemya ve Moravya hariç.

at", "Türkiye'de Alman elektrotekniği", "Ankara istasyonunun hoparlör tesisatı", "Türkiye için Alman radyoları", "Türkiye'de Alman nakil vasıtaları", "Avrupa'da Alman ziraat makineleri", "Alman sun'i maddesinin doğuşu", "Sun'i maddeler 'yedek' madde midir?", "Sun'i kauçuk için 30 senelik bir mücadele", "Buna, Alman sun'i kauçuğu", "Alman saatının dünyaca tanınması", "Türkiye'de Alman musikî âletleri", "Cam endüstrisinin tekâmülünde Almanya'nın hissesi", "Firmaların fihristi".

Şimdi de, sağlam "siyasî bağların" oluşturduğu gelişmeleri görelim: "Teknik meseleler eskiden beri, Almanya ile Türkiye arasındaki münasebetlerde pek mühim rol oynamıştır. Burada, Umumî Harpten evvel Alman mühendisleriyle zabitlerinin Türk ordusuyla donanmasının yeniden kuruluşunda gösterilen ilk büyük işleri anmak kâfidir. Gene bunlardan biri ve en önemlisi Bağdat demiryolu vasıtasiyle Alman tekniğinin, yaptığı büyük hizmet oranının ilerleyişine en tesirli bir âmil olmuştur." (s.30).

Cumhuriyet sonrası Almanya ile Türkiye arasında kurulan yeni köprüler, yeni bağımlılıkları da peşinden getirdi.

"Birçok yüksek ve malûmatlı Alman mühendisleriyle şehircilik bilginleri Türkiye'ye çağrıldı. Bu zatlar münakalât şebekesinin kuruluşuyla tevsiinde ve şehirlerin imarında büyük hizmetlerde bulunmuşlardır. Ankara'nın imarı ve her şeyden evvel pek önemli bir endüstrinin inşası için Alman mühendisleri oldukça emek sarfetmişlerdir. Birçok Alman öğretmenleri Türkiye'nin teknik ve san'at okullarında Alman teknik ruhunu öğretmek ve tanıtmakla meşguldürler. Bununla beraber pek çok Türk teknik okurları da Alman teknik okullarında tahsil etmektedirler." (s.30).

Almanya bu işten memnundur. Sarfedilen "emek"ler nasıl olsa amaca ulaşacaktır.

"Almanya kendi teknik bilgileriyle ve imkânlarını Türk dostlarına verebildiği için pek ziyade övünmektedir. Bu hususta tecrübeler Alman teknik işleri ve öğretme usulleri ve hele Alman düşünüş tarzı Türk talebesine pek uygun gelmektedir." (s.30).

Bu "düşünüş tarzı"na uygun dostluk çerçevesinde şu kurumlar önemli rol oynarlar: "Bu sahada dostluk münasebatının kuvvetlenmesinde N.S. Alman teknik bürolarındaki birleşik teknik-bilgisi cemiyetleri mühim bir rol oynamaktadırlar. Bunların arasında en önemlisi Alman mühendis cemiyetidir. Kendi üyeleri arasında pek çok da Türk vardır." (s.30).

Nasyonal Sosyalist Teknik Büro'larının oluşturduğu Türkiye'deki yapılar da şunlar: 1936 yılında Zeiss firmasının yaptığı İstanbul Üniversitesi Rasathanesi; Haliç üzerinden geçen ve 1912'de bir Alman firmasınca yapılan Karaköy Köprüsü; Haliç üzerindeki Gazi Köprüsü; Karadeniz kıyısındaki Kandilli Rasathanesi; Sivas Erzurum hattı üzerindeki Sirzi ve Kozlu köprüleri inşaatı; Samsun-Sivas hattı üzerindeki Alevi Çayı ve Karsu üzerindeki köprüler; İzmir Kâğıt Fabrikası'nın bir kısmı; Türk şeker fabrikaları için Dizel motorlarıyla işleyen lokomotifler; Alpullu, Eskişehir, Turhal şeker fabrikalarının makineleri; "Skoda müesseseleri senelerden beri Türkiye ile sıkı bir ticarî münasebette bulunmakta olup Türkiye'ye en çok mal ihraç eden ve teslim eden firmalardan biridir." Skoda firması Birinci Dünya Savaşı yıllarından başlayarak "... nazarı dikkati yeni Türkiye'ye atfetmiştir ve onun topraklarındaki tabiî zenginliklerin, mevcut sanayileşme programının çerçevesi dahilinde işletilmesinde, yüksek tekniğinden istifade olunmasını temin etmiştir." Ankara Havagazı Fabrikası'nın ocak kısmını bir Alman firması yapmıştır.

Alman makine sanayiinin Türkiye ile ilişkisi çok önemlidir. Türkiye'yi kalkındırma yarışına girmiş olan bu firmaların yaşaması için firmalar durmadan yeni mallar üretirler. Alman fabrikalarına Türkiye'den gelen siparişler yıldan yıla artar: Avadanlık, tekstil, dikiş, deri ve kundura endüstrisi için makineler, çamaşır, ziraat, lokomotifler, türbinler, tulumbalar, dökümhane ve inşaat makineleri, büro makineleri, kontrol makineleri, her mevî cihazlar, âletler, endüstri araçları, donanımlar, yedek aksam, dişli tertibat, hadde yatakları, müzik âletleri, yani her türlü makine ya da her şey!

Bitmedi; Ereğli, Bursa tekstil sanayiinin makineleri; Solingen firmasının çatal, kaşık ve bıçakları; Krupp lokomotifleri; Türkiye Devlet Demir Yolları için M.A.N. motorlu vagonları; Profesör Hermann Jansen'in Ankara planı; Ankara Numune Hastanesi inşaatı; Gemlik, Ankara, Ereğli elektrik santrallarının motorları; "Ankara istasyonunun damına yerleştirilen ve halk kütlesinin dinlemesine yarayan 20'şer watlık hunili hoparlörler..."; Türkiye Alman otomobil, otobüs ve kamyon fabrikaları için çok iyi bir müşteridir. Devlet Demir Yolları, belediyeler Alman malı araçları tercih etmektedirler. Türk polisleri Alman malı bisikletler üstünde devriyeye çıkarlar.

Bitmedi; Alman müzik âletleri çok büyük ilgi görür. Piyanolar, kemanlar, gramofonlar, ağız mızıkaları, akordeonlar, klarnetler, saksafonlar, trampetler, davullar... "... bunlara ait parçalar, yedek aksam; çelik bağırsak ve üzeri sarılı tellerle, sesi plâğa alma cihazları, plâk çalmaya mahsus muhtelif nevi dolaplar, bunlara ait parçalar, plâklar, iğneler vb. ihraç olunmuştur.

Türk cam sanayiinde de Almanya'nın katkıları büyüktür.

Yüzlerce firmanın, yüzlerce malın reklamı yapılıyor bu kitapta. İlişkilerin sayısal gelişimi, tarihsel kökleri, siyasal ilişkiler çerçevesinde değerlendiriliyor ve gözler önüne seriliyor.

Kitap boyunca, Cumhuriyet sonrası Türk ekonomisini etkisi altına alan Alman ekonomisi tanıtılıyor.

Gültekin EMRE